

Linksom! uit de crisis

Een Nieuwe Tien over Rood –

*240 Concrete Voorstellen voor een nieuw PvdA
verkiezingsprogramma 2021*

De komende verkiezingen gaan over linksom of rechtsom uit de crisis. Als *Linksom! in de PvdA*, een beweging van kritische sociaaldemocraten ontstaan uit het verzet van PvdA-ers tegen de te neoliberale koers van onze partij, hebben we 240 concrete voorstellen gedaan voor ons nieuwe verkiezingsprogramma, gegroepeerd rondom 10 agendapunten, een *Nieuwe Tien over Rood*.¹ Uiteraard pleiten we ervoor om linksom uit de crisis te gaan, maar wat houdt dat precies in? In dit artikel zijn de 10 agendapunten en 240 concrete voorstellen gegroepeerd in 30 actiepunten, met een eerste schatting van de hiermee gemoeide bedragen en invoeringsdata als nadere concretisering, alsmede een actualisering op het punt van het recente pensioenakkoord.

1. Een radicaal, ambitieus en aansprekend alternatief

Deze hoofdlijnen betekenen een radicale breuk met het huidige beleid op veel terreinen, met grote systeemwijzigingen. Dat doen we in de eerste plaats om inhoudelijke redenen: onze stelling is dat de huidige omstandigheden zo radicaal abnormaal zijn, dat pleisters plakken niet meer helpt. We lichten dat hieronder bij een aantal hoofdthema's nader toe. En in de tweede plaats doen we dat ook om electorale redenen – links, en onze PvdA in het bijzonder, heeft zijn glans voor veel kiezers verloren door politieke haalbaarheid en betaalbaarheid voorop te stellen, en door uit te gaan van systemen in plaats van mensen en onze planeet. Een gebrek aan ambitie en een gebrek aan geloof in de maakbaarheid van onze idealen maakt ons een verliezer. Waarom zou een kiezer in onze idealen geloven als we dat zelf niet uitstralen?

Illustratief was het verweer in onze partij, helaas nog steeds veel gehoord, dat we in de vorige crisis nu eenmaal geen keuze hadden anders dan het gevoerde bezuinigings- en afbraakbeleid. Dit is een kenmerkende neoliberale redenering – *There Is No Alternative* (TINA) zeggen deze partijgenoten Thatcher na. Daarmee degraderen ze sociaaldemocratische politiek tot een luxe hobby, iets wat je alleen kan praktiseren als buiten de zon schijnt. Terwijl volgens ons er altijd een alternatief is, en dat juist onze sociaaldemocratie daarin een rijke traditie – en als het aan ons ligt ook een rijke toekomst – bezit. Juist in tijden van crisis, als het buiten stormt en noodweer is, dan moeten wij er staan. Met ons eigen verhaal, radicaal afwijkend van wat de neoliberale praktijk is geweest in de afgelopen drie decennia.

Wij presenteren hieronder een aantal radicale, ambitieuze en aansprekende alternatieven voor de bestaande praktijk in onder meer onze economie, in ons arbeidsbestel, in onze sociale zekerheid, in onze belastingheffing, in ons woningbeleid, in ons migratiebeleid, in ons onderwijs, in ons zorgstelsel, en in ons begrotingsbeleid. Dat doen we vanuit onze centrale uitgangspunten als eerlijk en solidair, ecologisch duurzaam, emancipatoir en rechtvaardig. Niet alleen in abstract beleid, maar concreet in (technisch) uitvoerbare voorstellen, op basis van principes van deugdelijk bestuur. Met financiële duurzaamheid op de langere termijn.

Met deze concreetheid ontmaskeren we ook de lippendienst van neoliberale partijen in de huidige coalitie de laatste tijd plegen als steun aan beleid met minder markt en meer overheidssturing, aan terugdringen van te grote ongelijkheid, aan meer waardering voor de publieke sector – terwijl hun

daden anders laten zien. En we laten kiezers van nationalistisch-conservatieve partijen zien dat er wel degelijk een sociaal en rechtvaardig perspectief is dat niet groepen mensen tegen elkaar uitspeelt en groepen uitsluit.

Als sociaaldemocraten zijn we voor een vreedzame, (sociaal)democratische revolutie, indachtig de door Herman Tjeenk Willink in zijn terecht veel geroemde boekje *'Groter denken, kleiner doen'* geciteerde woorden van Hans van Mierlo: *"je moet de revolutie realiseren voordat zij uitbreekt."* Dat er radicale wijzigingen nodig zijn om hele normale dingen te bereiken zegt meer over de huidige status quo dan over degenen die deze wijzigingen voorstellen. Radicaal zou zijn om de uitdagingen van deze tijd (armoedecrisis, wooncrisis, klimaatcrisis, zorgcrisis, onderwijscrisis, schuldencrisis) als sociaaldemocraat te negeren en een positie in te nemen die deze uitdagingen niet het hoofd biedt. De radicalen zijn degenen die de uitdagingen negeren. Maak geen programma gebaseerd op electorale overwegingen, zorg dat het electoraat andere overwegingen maakt. Alleen dode vissen zwemmen met de stroom mee. Wij willen de stroom van richting veranderen, linksom!

2. Een links stembusakkoord

De VVD staat inmiddels in peilingen op meer zetels dan GL, PvdA en SP bij elkaar. Er dreigt een vierde termijn voor Rutte, die al tien jaar bezig is onze verzorgingsstaat af te breken. Links slaagt er tot nu toe niet in om de kiezer te overtuigen dat het anders moet en kan. Er is echt een *gamechanger* nodig en wij zoeken die in een links stembusakkoord, een links radicaal, ambitieus en aansprekend programma waar de drie partijen voor tekenen. En elkaar beloven om elkaar niet los te laten bij kabinetsonderhandelingen. Dat maakt het voor rechts moeilijk om een linkse partij toch weer te laten tekenen voor een overwegend rechts kabinet. Het landsbelang vraagt om een links regeerakkoord, en als dat onvoldoende kan, dan zoekt rechts het maar uit. We moeten ophouden dan weer burgemeester in oorlogstijd te willen spelen. In tijden van oorlog collaboreer je niet, dan organiseer je het verzet! Op thema's zoeken we vanuit het linke stembusakkoord verbinding met maatschappelijke organisaties, van vakbonden tot de milieubeweging, van mensenrechten- en vluchtelingenorganisaties tot organisaties van huurders – iedereen die met ons wil strijden voor sociale en duurzame verandering. Voor een gezamenlijke, assertieve en offensieve campagne, waarin we kiezers overtuigen dat het veel beter en anders kan. We zullen op het congres van de PvdA zo'n stembusakkoord aan de orde stellen.

3. De oorzaak van de huidige crisis en het daarop te voeren beleid

Aan de huidige crisis ligt geen economische factoren ten grondslag, maar een hard ingrijpen door de overheid in reactie op een wereldwijde pandemie, met honderdduizenden slachtoffers. Die reactie heeft er toe geleid dat nu, terwijl we dit schrijven, de pandemie nationaal beheersbaar lijkt te zijn. Dat lijkt succesvol beleid. Het wordt ook verkocht als 'intelligent' beleid, omdat het meer dan elders een beroep zou dan op eigen verantwoordelijkheid van burgers en omdat het niet een totale 'lockdown' en nu ook geen totale openstelling geeft.

Volgens ons valt hier echter veel op af te dingen. Allereerst kwam de reactie laat, ondanks allerlei waarschuwingen. In de tweede plaats gingen veel dingen gruwelijk mis, zoals de veronachtzaming van de situatie in verpleeghuizen en het totale gebrek aan beschermingsmateriaal en testen, en de late actie die hierop werd ingezet, als ook dat uitstel van reguliere zorg veel gezondheidsschade veroorzaakte. In de derde plaats werd de befaamde gedoogcultuur steeds meer een vrijbrief om niet te handhaven, en ontstonden er steeds meer situaties waarin niet meer uit te leggen viel waarom iets in geval X wel werd toegestaan (reizen in een OV-bus bijv.) en in geval Y niet (reizen in een touringcar bus). Hoezo, intelligent?

Debat over de te volgen strategie (indammen met maximaal testen en traceren of beheersen door langzaam immuniteit te laten opbouwen) werd door de regeringscoalitie zo lang mogelijk tegen gehouden, terwijl uit alles bleek dat die strategie tussentijds ingrijpend is gewijzigd. Door te hameren op neutrale wetenschap werd de twijfel en de tegenspraak waarvan de wetenschap het moet hebben, buiten het debat gehouden.

De linkse oppositie schroomde ook een beetje om dit hard te spelen. In tijden van crisis geen onnodige verdeeldheid zaaien. Maar, zeker nu het acute gevaar beheersbaar lijkt, nu is het wel tijd pijnlijke vragen te stellen. Opdat een tweede golf zoveel mogelijk effectief wordt voorkomen en als die toch uitbreekt, die zo effectief mogelijk te bestrijden. Daarbij horen lessen geleerd te worden.

Zo kan er veel meer actief getest worden – test iedereen periodiek (bijv. eenmaal per maand) die in een beroep werkt met veel contacten met veel verschillende mensen, en bij mensen die arriveren per vliegtuig. En ook verplicht testen bij ieder die met besmette personen in contact geweest is. Verplichte quarantaine bij besmetting, die we ook handhaven. En een veel gedetailleerder, publiek en actueel dashboard met ook regionale en lokale informatie. Ga door met grote voorraden aanleggen aan beschermingsmateriaal en testen, en aan opleiden van mensen in de zorg, inclusief het opsporen van contacten na besmettingen. Breidt de mondkapjesverplichting uit, maar verstrek ze dan ook gratis en deel ze actief uit. Maak voorschriften voor ventilatie en zorg dat publieke gebouwen (scholen, zorginstellingen, etc.) daaraan voldoen. En versterk waar mogelijk de hygiënevoorschriften, en handhaaf die op plaatsen waar mensen elkaar ontmoeten.

De economische schade van de lockdown is enorm. Hoe langer er beperkingen zijn in wat wel mag en wat niet, hoe groter en langduriger die schade zal zijn. Veel is inmiddels weer open, maar met name de 1,5 meter afstandsvoorwaarde nekt veel economische activiteit. De schade daardoor moet worden afgewogen tegen het besmettingsrisico. Vaststaat dat er steeds meer discussie, ook onder wetenschappers, is over de effectiviteit van een generieke 1,5m maatregel (met expliciete uitzonderingen, zoals in het vliegveld, in het OV en op school). De vraag is of we niet minstens net zo effectief kunnen zijn in voorkomen van besmettingen met tegelijk veel minder economische schade als we de 1,5m maatregel opheffen in situaties waarin dat niet kan en wel mondkapjes gedragen worden, met uitzondering van grote bijeenkomsten (bijv. bij meer dan 100 personen). Zeker als we dat combineren met de hiervoor bepleitte geïntensiverde inzet op testen, traceren en plaatselijk, snel isoleren – en dat isoleren dan ook handhaven. Op zijn minst zou hier meer onderzoek naar gedaan moeten worden, liefst ook met een experimentele aanpak.

De voordelen van zo'n aanpak zijn evident – bijna de gehele economie zou weer opengaan, al zal er een lang na-ijlend effect zijn van mensen die thuis blijven uit voorzichtigheid en daardoor minder zullen besteden. We moeten van een medisch naar een maatschappelijk perspectief, het is tijd voor een bredere blik.²

Daarbij dienen vrijheidsbeperkende maatregelen zoveel mogelijk beperkt te zijn, tot wat echt nodig is, op maat, en zo min mogelijk generiek, en ook in de tijd beperkt. Met name het opnieuw opsluiten zonder recht op bezoek van cliënten in zorginstellingen moet met uiterste inspanning voorkomen worden. En die maatregelen dienen een wettelijke basis te hebben, met een beslissende stem van ons parlement, ook wat betreft eventuele verlenging van termijnen. Tot vrijheidsbeperking rekenen we ook iedere inbreuk op de wettelijke bescherming van de privacy van burgers in dit land.

4. *Investeer je uit de crisis, breidt vangnetten uit en betaal de rekening solidair, op de langere termijn*

Dan nog zal de economische crisis hard zijn en blijven maatregelen nodig om de economie weer aan de praat te krijgen en de gevolgen voor de samenleving zoveel mogelijk te beperken. Nu de overheid door de lockdown zelf de economie met een noodrem stopte, was er gelukkig weinig discussie over dat de overheid dan ook de pijn zoveel mogelijk moet overbruggen en compenseren. Dat het Nederlandse begrotingstekort zich op een op zichzelf economisch onverstandig laag niveau bevond en de rente op staatsleningen structureel historisch laag (zelfs negatief) staat³, is daarbij een geluk bij een ongeluk. Unaniem vond ons parlement nu dat de (altijd al veel te rigide) begrotingsregels konden worden losgelaten en dat de diepe zakken van de Staat nu aangewend moesten worden.

Daarbij is er gelukkig ook steeds meer besef dat anticyclisch begrotingsbeleid altijd (ook bij minder diepe zakken en een hogere rente) verstandiger is en dat bij een crisis dus niet de Staat door bezuinigingen een negatieve spiraal moet versterken, maar juist met investeringen en bestedingen moet ombuigen naar een positieve spiraal: investeer je uit de crisis, is nu het terecht breed gedragen parool.

De vraag is hoe lang de rechtse partijen dit durven vol te houden. Nu al hoor je pleidooien over stopzetten en beperken van overheidssteun, over bezuinigingen die uiteindelijk wel zouden moeten plaatsvinden en, natuurlijk, dat er zeker geen extra geld is om uit te geven voor oplossen van maatschappelijke problemen, die nog acuter en eviderter in de crisis aan de oppervlakte komen, zoals de onderbetaling en de werkdruk – en daarmee het groeiende personeelstekort – in de zorg.

Onze partij moet voorop staan bij het vasthouden en zelfs uitbreiden van de overheidssteun, zo lang als de mensen, bedrijven en instellingen dat nodig hebben. En aan het categorisch afwijzen van bezuinigen ter financiering daarvan, en in plaats daarvan juist inzetten op verhogen van de overheidsinkomsten op langere termijn, door de economie weer aan te slingeren, op een sociale en duurzame manier.

Dat impliceert wel aanscherping van voorwaarden voor steun aan bedrijven en uitbreiding van vangnetten en instrumenten voor mensen. Steun aan bedrijven moet voldoen aan een toets van maatschappelijk verantwoord ondernemen (geen belastingontwijking, geen idiote beloningsverschillen, geen bonussen, geen dividenduitkeringen, geen eigen aandelen opkopen, geen personeel ontslaan – ook geen flexwerkers, ecologisch duurzaam werken, geen uitbuiting arbeid in buitenland, e.d.) en kan dan ook groter zijn dan nu. Mits er ook voldaan wordt aan toekomstbestendigheidstest – is in redelijkheid te verwachten dat er (weer) toekomst is voor het bedrijf, ook bijv. rekening houdend met de verwachten veranderingen in bestedingspatronen en door duurzaamheidseisen? Is dat niet het geval, dan gaan we daar geen geld instoppen. Dan kunnen we dat geld beter besteden aan omscholing en aan bemiddeling naar ander werk.

En bij grote bedrijven, of bedrijven die we van vitaal belang achten voor onze economie, kopen we zeggenschap in plaats van achtergestelde leningen, zoals nu bij KLM door dit kabinet gebeurt. Daarbij dwingen we ook af dat private partijen, die decennia lang veel geld verdiend hebben, meebetalen – zo nodig door met nationalisatie te dreigen. Zoals bij KLM de leasemaatschappijen die ingehuurd zijn om vanuit Ierland onze belasting te ontwijken, en de oliemaatschappijen die ook in tijden van een lockdown veel te hoge olieprijs incasseren. Anders gaat alle overheidssteun materieel naar die partijen, terwijl het personeel in arbeidsplaatsen en salaris inlevert.

De steun aan mensen moeten we enerzijds ook verscherpen, en anderzijds juist uitbreiden. De loondoorbetaling moet enerzijds voor alle werkenden gaan gelden, maar het loonplafond stellen we naar beneden bij (nu bijna een ton, dat kan bijv. naar tweemaal modaal). En we maken de toegang tot de WW makkelijker (nu moet je 26 weken aaneengesloten gewerkt hebben in de 36 maanden voorafgaand aan de aanvraag om voor WW in aanmerking te komen, daar komen veel flexwerkers

niet aan. We schrappen de voorwaarde dat het aaneengesloten moet zijn) en we verlengen de WW-duur – de minimumduur van 3 naar 8 maanden (dat geeft meer ruimte om te voorkomen dat mensen in de schulden komen door een te snelle terugval in inkomen) en de maximumduur weer terug van 2 naar 3 jaar (in tijden van crisis moet je de bescherming uitbreiden), gecombineerd met een intensivering en verbetering van de arbeidsbemiddeling (daarover straks meer). Ook zorgen we voor een extra crisisvangnet voor alle zzp-ers en flexwerkers die geen beroep kunnen doen op de WW, met ruime toegang en met een veel ruimere uitkeringsduur dan nu.

Daarnaast pleiten we voor een snelle invoering van een ‘Toekomstinkomen’, een individuele uitkering ter hoogte van het minimumloon met een ruime vermogenstoets, voor degenen voor wie de huidige vangnetten niet voldoen, voor maximaal 2 jaar, met ruime scholingsfaciliteiten, aansluitend op innovaties en investeringen in de arbeidsmarkt.⁴

En last but not least moeten we nu juist de bedrijven en instellingen van waarde in de crisis beschermen en compenseren. Zorg dat alle zorgmedewerkers hun bonus krijgen, dat ze ook structureel beter beloond gaan worden (zie hieronder), en dat alle publieke instellingen (incl. cultuur!) en publiek gefinancierde bedrijven (OV!) ruimhartig gecompenseerd worden voor extra uitgaven en minder inkomsten door de corona-crisis. Daarbij hoort ook dat gemeenten voor extra uitgaven en minder inkomsten gecompenseerd worden, opdat er geen kaalslag gaat plaatsvinden bij gemeentelijke voorzieningen (bibliotheken!) en de gemeentelijke welzijn en zorg. Meer structureel gaan we bij gemeenten de taken (bijstand, WMO, jeugdzorg) en daarmee de financiële risico's terugleggen bij het Rijk (zie verderop).

5. Investeer 15 miljard euro structureel in de publieke sector en maak daar een einde aan de marktwerking

Tegelijkertijd moeten we weer de publieke sector herwaarderen. Niet alleen als de helden van de zorg, het onderwijs en de agenten in de wijk, die veel waardevol werk doen – vitale beroepen versus *bullshit-jobs*, maar ook omdat het niet waar is wat rechts-neoliberaal Nederland altijd roept, dat alleen bedrijven ons geld verdienen. Mensen die werken in de publieke sector geven ook geld uit van hun loon, en hun bestedingen zijn ook van vitaal belang voor onze economie. De publieke sector als geheel is de grootste werkgever in ons land, en dat kan nog veel beter. Dat is goed voor onze belastinginkomsten, goed voor de werkgelegenheid en onze economie. En ook voor ons welzijn. Een goede publieke sector levert meer op dan hij kost.

Wij zijn ideologisch voor een sterke, activistische overheid en publieke sector, en nemen afstand van een kleine overheid en publieke sector als ideologisch doel. Het maakt economisch niets uit waar iemand zijn of haar brood verdient.

Investeringen in de publieke sector leveren meer werk op dan investeringen door de marktsector. Een euro besteed door de overheid levert gemiddeld genomen zelfs meer werkgelegenheid op dan een euro besteed door de markt. Dat heeft met drie dingen te maken:

- 1) De overheid kan sturen op werkgelegenheid, de markt doet dat niet.
- 2) De publieke sector bestaat vaker uit diensten en dat is arbeidsintensiever.
- 3) Publieke bestedingen vloeien minder weg naar het buitenland.

Er zijn grote tekorten aan arbeidskrachten in de publieke sector, waar je ook kijkt: onderwijs, zorg, politie, de welzijnssector, de arbeidsbemiddeling, de rechterlijke macht, de reclassering, de inburgering, etc. Dit leidt tot ernstige kwaliteitsproblemen met de dienstverlening. Oorzaken zijn te

lage beloning, te grote werkdruk en te weinig professionele autonomie. We moeten die tekorten met prioriteit aanpakken.

Nu, met de huidige crisis en zeer onheilspellende werkloosheidsprognoses, is dat belangrijker dan ooit: organiseer vervangende publieke werkgelegenheid met een omvangrijk investerings- en opleidingsprogramma. Wij stellen voor om structureel 15 miljard extra te investeren in de publieke sector – van onderwijs en zorg, tot politie en defensie, van bibliotheken, arbeidsbemiddeling, welzijnswerkers en kinderopvang medewerkers tot rechters en de reclassering. Daarmee financieren we 300.000 nieuwe banen en betere arbeidsvoorwaarden, met minder werkdruk en bureaucratische verantwoording, en met meer professionele autonomie en zeggenschap. Het probleem in Nederland is niet dat de collectieve uitgaven te hoog zijn, maar dat de collectieve lasten zo oneerlijk zijn verdeeld. Er is genoeg ruimte om te investeren, als we ook bereid zijn tot die eerlijke verdeling.

En we maken de publieke sector tot *employer of last resort*. In de publieke sector moeten we de waarde van werk ook breder bezien dan alleen bedrijfsmatig. Indachtig het motto van de sociale New Yorkse bakkerij Greyston: *we don't hire people to bake brownies, we bake brownies to hire people*. Arbeid als de voornaamste waarde. Het geeft zin aan het bestaan en werk voor mensen is goed voor de samenleving als geheel. Het product is een afgeleide. Baansplitsing is daarbij een belangrijk instrument. De onderwijsassistent en de vakkracht bewegingsonderwijs keren terug of worden vanzelfsprekend. Zo ook de zorg assistent en de hulp in de peuterspeelzaal. De bibliotheek medewerker en de bewaakte fietsenstalling. De huismeester en de bewaker van het overheidsgebouw. We moeten de schoonmakers, de hoveniers voor het openbare groen, de beveiliging, het caterings- en kantinepersoneel weer zelf in dienst nemen, loketten heropenen en uitbreiden, conducteurs en schoolconciërges weer in dienst nemen, etc. In de banenplannen voor de publieke sector nemen we aparte doelstellingen en instrumenten op voor laaggeschoolde arbeid. Alle privatiseringen en verzelfstandigingen van de laatste 25 jaar, die tot verlies van werk hebben geleid of waarbij verslechtingen van arbeidsvoorwaarden hebben plaats gevonden, worden opnieuw op hun nut en noodzaak onderzocht. Bij de toekomst van dit soort sectoren moeten de banen en goede arbeidsvoorwaarden, samen met de kwaliteit voor de cliënten centraal worden gesteld door daar de regels op toe te spitsen.

We maken ook een resoluut einde aan de marktwerking in de publieke sector. *“De gedachte dat de markt collectieve diensten zou kunnen organiseren van hogere kwaliteit tegen een lagere prijs is keer op keer een misvatting gebleken. Tijd om radicaal te zijn: wat publiek is, is publiek. Daar gaan we niet concurreren maar samenwerken. Afgeschermde van het kapitalisme. Werken voor de overheid moet meer gewaardeerd worden. Klaar met het bashen van ambtenaren. Stoppen met de zelfgenoegzame onderverdeling tussen echte banen en “gecreëerde banen” omdat ze collectief gefinancierd worden. Want die mensen, de politieagent, de brandweerman, de schoonmaker, de wijkverpleegkundige zijn helden! De publieke taken moet ook weer echt publiek worden.”*⁵

De publieke sector moet een plek zijn waar je trots op kunt zijn om te mogen werken. Je werkt niet alleen voor de publieke zaak, maar je bent goed opgeleid, en je verdient ook goed, en bent als regel in vaste dienst. En je hebt veel professionele autonomie, zowel in termen van regelvrijheid als in budgetvrijheid.

De organisaties in een moderne publieke sector hebben een menselijke maat, zijn plat met weinig overhead en onnodige bureaucratie. Organisaties in de publieke dienstverlening zijn bij voorkeur coöperatief en mogen niet langer een winst oogmerk hebben. Dat laatste betekent met name een grondige wijziging in de kinderopvang en in de zorg. Anders dan de oud-minister van VWS en huidig directeur van zorgverzekeraar VGZ Ab Klink meent, kan innovatie en efficiëntie prima plaatsvinden in

een publiek stelsel. Er vindt nu juist veel maatschappelijke verspilling plaats door concurrentiemechanismen, onnodige financiële reserves die aangehouden moeten worden omdat overheidsgaranties ontbreken, en door marktwerking gedreven gedrag (zoals hoge salarissen en bonussen, winstuitkeringen, schaalvergroting en fusies uit financiële motieven, rendementsdenken en ander calculerend schadelijk financieel gedrag, aanbieders die de krenten uit de pap met winst inpikken en de onrendabele zaken laten liggen voor de overheid, etc.). En het leidt anderzijds ook tot tekorten, zoals we al lang weten door de wachtlijsten en nu nog eens pijnlijk duidelijk werd bij de Covid-19 pandemie.

We draaien liberalisering en privatisering terug waar het algemeen belang in het geding is en/of komen daarbij met extra regulering. Dat doen we bij o.m. bij de woningmarkt, de postmarkt, de OV-bedrijven, nutsbedrijven, de banken, de zorg, re-integratie naar werk, schuldhulpverlening, het onderwijs en de kinderopvang.

We herstellen ook de politieke regie over de verdeling van middelen en de organisatie en inrichting van de publieke dienstverlening. Geen micromanagement, maar de politiek moet weer ten volle aanspreekbaar zijn op het aanbod, toegankelijkheid en kwaliteit van de publieke dienstverlening. Het is absurd dat de politiek nu met lege handen staat bij de sluiting van ziekenhuizen en de wachtlijsten in de zorg, en de politiek moet ook weer de schroom afschudden voor bemoeienis met bijv. de inrichting van het onderwijs.

Bij onvoldoende prestaties en/of wanbeleid gaan publieke instellingen niet dicht of failliet, maar worden ze tijdig onder toezicht geplaatst. Dat garandeert continuïteit van goede dienstverlening.

We maken een eind aan de keuzejungle en prestatiestress waar teveel burgers in verdwalen. Op steeds meer terreinen acht de overheid de burger zelf verantwoordelijk. Maar dat is nog maar de helft van het mensbeeld dat de overheid ons voorhoudt. Burgers zijn niet alleen zelf verantwoordelijk, we houden ze voor dat zij ook zelf het beste weten wat zij nodig hebben en hoe zij hun belangen in dezen het beste kunnen behartigen. De nadruk op eigen verantwoordelijkheid van de burger leidt ook tot het aansprakelijk stellen van de burger als die een fout maakt. Er is een bijna maniakale nadruk op rechtmatigheid bij de overheid. Maar calculerend gedrag op dat terrein is niet altijd wenselijk vanuit het publieke, algemeen belang. Het stimuleren van individueel kostenbewustzijn heeft een neveneffect. De burger wordt gereduceerd tot een consument. Een consument die vooral zijn eigen belang moet behartigen. Deze mentaliteit is inmiddels dieper in onze samenleving geworteld dan goed voor ons is. Steeds agressievere 'zorgconsumenten' bij zorgaanbieders en dito ouders bij de scholen van hun kinderen. Zij is ook zichtbaar bij bestuurders van (semi)publieke instellingen die de geleidelijke aanpassing van hun salaris aan de Balkenende-norm aanvechten bij de rechter onder de titel dat zij 'ook rechten' hebben. De relatie tussen cliënten en professionals staat centraal bij de kwaliteit van dienstverlening en deze moeten niet in individuele consumentrelaties worden vormgegeven – we moeten het individualisme in onze samenleving bestrijden waarin burgers tot consumenten gereduceerd worden en de Staat/publieke sector tot een 'BV Nederland'.

Individualisering van de financiering van collectieve publieke dienstverlening ondermijnt de solidariteit en holt een rechtvaardige kostenverdeling uit. Het leidt tot schadelijk calculerend gedrag van burgers. We gaan publieke zorg, onderwijs en kinderopvang net als de veiligheid volledig uit de belastingopbrengsten financieren.

Zorg, onderwijs en kinderopvang zijn een recht, geen voorziening. Die rechten moeten weer afdwingbaar zijn. De decentralisatie van de zorg heeft duidelijk gemaakt hoe kwetsbaar mensen worden als hun rechten afhankelijk worden van uitvoerders en decentrale overheden. Onze

verzorgingsstaat is gebouwd op rechten van burgers, die ook verankerd zijn in de Grondwet als sociale grondrechten. Deze rechten degraderen tot voorzieningen, alleen beschikbaar voor zover lokaal beleid, lokale financiële mogelijkheden en de uitvoerende bureaucratie, leidt tot ongelukken, schrijnende afhankelijkheid en grotere ongelijkheid.

Over een nieuw zorgstelsel en een nieuw onderwijsbestel (geïntegreerd met kinderopvang), zie bij 23 en 24.

6. Creëer een recht op betaald werk

De werkloosheid dreigt door de huidige crisis enorm toenemen. De Nederlandse Bank (DNB) voorspelt voor 2021 een werkloosheid van 7,3% van de beroepsbevolking, 700.000 werklozen. En dat neemt nog toe bij een tweede corona-golf tot 9%, 1 miljoen werklozen.⁶ Het CPB verwacht een werkloosheid van 7% in 2021, en bij een tweede golf zelfs van 10%.⁷ Dat zijn dramatische cijfers, die schreeuwen om een zeer ambitieuze aanpak.

De WRR stelde voor de crisis in zijn *Goed Werk* advies van januari 2020: *“Ongeveer 1 miljoen mensen in ons land willen en kunnen werken maar doen dit nu niet, of willen meer uren werken (in 2019). Ook hebben 1,6 miljoen mensen een uitkering (in 2017). Een deel van hen is langdurig werkloos en heeft hierbij complexe problemen. En een aanzienlijk deel van de mensen met een arbeidsbeperking staat buiten de arbeidsmarkt (60 procent): een percentage dat de laatste jaren zelfs is toegenomen. Tegelijkertijd investeert Nederland nauwelijks meer in actief arbeidsmarktbeleid, ook in vergelijking met andere landen in Europa. Mensen zonder werk krijgen bovendien nauwelijks scholing of persoonlijke begeleiding. En dat terwijl het hebben van werk zo belangrijk is voor de gezondheid en het welbevinden van mensen, en voor de sociale samenhang in ons land. Als werk psychologisch en sociaal zo belangrijk is, kunnen we mensen niet ‘afschepen’ met een uitkering. Het sluitstuk van de sociale zekerheid zou daarom niet de bijstand maar de basisbaan moeten zijn.”*

Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat er ook mensen zijn die het hoofd in de schoot hebben gelegd. Dat is een relatief kleine groep (circa 70.000). Toch is het zorgelijk dat deze mensen de moed hebben opgegeven. Een mogelijke verklaring voor dit berustingsgedrag ligt volgens de Commissie Borstlap (de commissie Regulering van Werk)⁸ in de consequenties die het gevoerde activeringsbeleid heeft voor mensen die langdurig aan de kant staan. Hun kans op doorstroom naar een reguliere, betaalde werkplek is doorgaans buitengewoon klein. Een rol hierbij speelt dat het gaat om mensen die in de regel niet één op één passen op beschikbare functies of vacatures. Zij hebben werkplekken nodig die aansluiten bij hun mogelijkheden. Dit soort werkplekken zijn vaak niet direct voorhanden en zullen dus moeten worden gecreëerd. Werkgevers moeten daarin investeren maar lopen vooralsnog niet echt warm om hun maatschappelijke verantwoordelijkheid op dit punt te nemen, beschamend genoeg is dat nog meer het geval bij publieke dan bij private werkgevers.

De commissie Borstlap: *“Bij wijze van alternatief worden bijstandsontvangers dan vaak met behoud van uitkering verplicht aan het werk gezet. In een werksetting verrichten ze onder deze vlag vaak jarenlang onbetaald bepaalde werkzaamheden om werkervaring op te doen of hun competenties of vaardigheden verder te ontwikkelen met het doel zo de kans op regulier, betaald werk te vergroten. Het komt regelmatig voor dat deze werkzaamheden niet voldoende aansluiten bij hun voorkeuren en interesses en hen niet uitdagen om hun talenten te ontwikkelen. Deze werkwijze demotiveert en kan zelfs ontmoedigend werken. Onbetaald bezig zijn wordt immers niet op dezelfde manier gewaardeerd als betaald werk. Werken met behoud van uitkering krijgt zo al snel iets van een tweederangs-bezigheid: je doet wel mee, maar hoort er niet echt bij. Dit kan gaan knagen aan de veerkracht, het*

welzijn en de eigenwaarde van bijstandsontvangers. Het verlies daarvan kan zelfs blijven doorwerken tot na de pensioengerechtigde leeftijd. Naarmate de tijd verstrijkt komen bijstandsontvangers zo in een neerwaartse spiraal terecht. Dat kan hen aanmoedigen om zich aan het regime te onttrekken.”

We komen daarom met een radicaal idee: *we gaan van betaald werk een afdwingbaar recht maken.* Werk (betaalde arbeid) is naast een deugdelijke woning, goede zorg en goed onderwijs essentieel als belangrijke bron van bestaanszekerheid. Betaald werk geeft natuurlijk in de eerste plaats een inkomen, maar werk is veel meer dan een inkomen. Het geeft zin, identiteit, structuur en sociale context aan je leven. Mensen stellen zich vaak voor met hun naam én hun beroep. Zonder werk geen beroep, geen collega's. Waar praat je over in je vrije tijd? En met wie? Werk is niet een ongemak wat we moeten verduren om inkomsten te kunnen genereren, opdat we maar voldoende kunnen consumeren. Werk vormt ons tot wie we zijn – als er geen werk meer is, dan raakt dat ons 'zijn'. Dat besef je pas goed als je het niet meer hebt.

Werk is in onze tijd hét middel tot erkenning, ontplooiing, sociale contacten en dagritme. Betaald werk geeft mensen ook een onderhandelingspositie over je inkomen. Het maakt je minder afhankelijk, mits je ook de arbeidsverhoudingen en de zeggenschap van werknemers goed regelt. Het is belangrijk dat onze PvdA blijft strijden voor goed en zinvol betaald werk, met een goede, zekere rechtspositie, voor iedereen die dat wil. De meeste mensen willen dat ook, met name hen die onvrijwillig geen betaald werk (meer) hebben.

Vrijwilligerswerk, mantelzorg, meer tijd voor je kinderen en naasten, het is allemaal belangrijk, maar kan nooit dienen als vervanging van betaald werk. We moeten werk en onze samenleving zo organiseren dat beiden goed naast elkaar kunnen plaatsvinden, in een verhouding die we zelf willen – wat inhoudt dat deze alternatieve tijdsbestedingen nooit door de overheid afgedwongen moeten kunnen worden.

Het is daarom geen zegening als betaald werk overbodig zou worden, al is het verdwijnen van vies, ongezond, en vervelend werk door automatisering en robotisering natuurlijk voor de meeste mensen niet iets om te betreuren. En het is ook niet onvermijdelijk dat betaald werk zou gaan verdwijnen. We maken een modern *Plan voor de Arbeid* met een doelstelling van maximaal 3% onvrijwillige werkloosheid van banen van tenminste 20 uur en met tenminste 80% van de banen met een vast contract. Zoals we hiervoor aangegeven hebben kunnen we veel werk publiek organiseren, en moet werk in de publieke sector als zelfstandige waarde gewaardeerd worden, ook als dat ten koste gaat van bedrijfsmatige efficiëntie.

En we zorgen voor eerlijke banen in de private dienstverlening, met fiscale dienstencheques en rechten op wettelijke minimumloon, WW, doorbetaling bij ziekte, zorgverlof en vakantie(geld), ontslagbescherming en opbouw aanvullend pensioen.

Ook investeren we in werk bij onze opgaven op het terrein van duurzaamheid en oplossen van woningnood (zie verderop), en maken we investeren in arbeid ten opzichte van mensen in de WW sturen en ten opzichte van investeren in kapitaal aantrekkelijker (onder meer met een hogere franchise (vaste korting per werknemer) in de grondslag voor werkgeverslasten, het invoeren van premiedifferentiatie in de WW (hogere premie bij meer mensen in de WW sturen), het eerste half jaar WW volledig voor rekening van de werkgever laten komen en hogere belastingen op kapitaal (zie verderop bij onze belastingplannen) waarmee er ook honderdduizenden extra banen bijkomen in de private sector.

Er is veel ouderendiscriminatie⁹ op de arbeidsmarkt. Naast maatregelen om werkloosheid bij ouderen (57-plus) te voorkomen door scholing en het voorkomen van arbeidgerelateerde

gezondheidsklachten, moet het huidige stuwmeer van werkloze ouderen (50% van het bijstandbestand, waarvan 25% hbo-plus) geholpen worden door hen ook financieel aantrekkelijk te maken voor werkgevers. Voor deze *ouderen* gaan we *fors lagere werkgeverslasten voor oudere werklozen (57-plus)* die weer aan werk geholpen worden organiseren – 100% korting bij 1^e jaar, 50% bij 2^e jaar). Voorwaarde is dat men een vaste aanstelling verwerft.

En robotisering zal werk overnemen, maar ook veel nieuw werk nodig maken, en we sturen op mensgerichte toepassingen.¹⁰

7. Organiseer effectievere ondersteuning voor mensen met een beperking en andere kwetsbare personen op de arbeidsmarkt: basisbanen als recht, betere garantiebannen en in iedere arbeidsregio verplicht een SW-instelling met nieuwe instroom

Sinds de invoering van de Participatiewet is de arbeidsparticipatie van mensen met een arbeidsbeperking gedaald in plaats van gestegen. In 2016 had 28% van de totale beroepsbevolking geen betaald werk. Dit percentage was aanzienlijk hoger voor mensen met een beperking: 47% voor mensen met een chronische ziekte, 64% voor mensen met een lichamelijke beperking en 78% voor mensen met een ernstige psychische beperking.¹¹ Voor mensen die voorheen in de sociale werkvoorziening (SW) werkzaam waren, is de kans op het vinden van een baan zelfs afgenomen van 50% naar 30%.¹² Het moet dus anders, het moet veel beter.

Sluitstuk – niet het beginpunt – van een recht op betaald werk is gesubsidieerde arbeid, hetgeen we doen door loon- en andere subsidie aan private werkgevers bij verminderde productiviteit en/of extra kosten (*garantiebannen*)¹³, of in de vorm van *basisbanen* in de publieke sector. Niet een vast aantal basisbanen als doelstelling, maar een afdwingbaar recht (geen plicht!) om publieke taken (die geen reguliere arbeid verdringen) op maat en naar wens van de werkzoekende te kunnen vervullen, normaal betaald (tenminste een cao-loon hoger dan het wettelijk minimumloon en opbouw aanvullend pensioen) met een vaste aanstelling (dus zonder uit- of doorstroomdoelstelling) en daarbij horende normale rechtspositie, voor hen die er niet in slagen regulier werk te vinden. Het bestaande beschut werk gaat hierin op.

De plaatsing kan ook bij SW-instellingen (sociale werkvoorziening), waar de instroom weer wordt opengesteld¹⁴ en die er verplicht in iedere arbeidsregio moet komen. Ze worden omgevormd tot ontwikkelbedrijven, die iedereen met een beperking of te grote afstand tot de arbeidsmarkt ondersteunt en helpt aan passend, betaald werk. Er worden daartoe substantiële extra middelen ter beschikking gesteld. Begeleiding van mensen met een arbeidsbeperking en hun werkgevers vraagt aanvullende, hoge competenties. Daarin wordt fors geïnvesteerd. Ervaringsdeskundigen worden uitgebreid betrokken.

Werkgevers moet het gemakkelijk en aantrekkelijker gemaakt worden om mensen met een beperking in dienst te nemen en te houden, door een proactieve, faciliterende dienstverlening met zo weinig mogelijk bureaucratie. De bestaande regelingen voor facilitering van werk aan mensen met een arbeidsbeperking (zoals garantiebannen en beschut werk, jobcoach, no-riskpolis bij ziekte, subsidie voor aanpassing van de werkplek en loonkostensubsidie) worden geïntegreerd in één regeling. Nu kennen deze regelingen ieder zijn eigen voorwaarden, indicaties en geldstromen. Dat bemoeilijkt om mensen aan betaald werk te helpen: als je vastlegt wie in aanmerking komt, sluit je altijd mensen uit. De dienstverlening is gericht op individueel maatwerk voor de betrokken werkzoekende of werknemer en de betrokken werkgever, met een ruime regel- en bestedingsvrijheid voor de arbeidsbemiddelende professional, zonder aparte toegangsvoorwaarden

voor ieder instrument. De persoon met een arbeidsbeperking en de werkgever hebben steeds maar één contactpersoon, voor alle vragen en ondersteuning.

Het is een grote schande dat de overheid en de publieke sector de afspraken voor aantallen garantiebannen niet nakomen. In tegenstelling tot het kabinetsvoorstel handhaven wij de afzonderlijke doelstelling voor de overheid/publieke sector. Daarbij gaan we de door Rutte III voorgestelde bolus-malusregeling ter vervanging van de quotumheffing per 2022 wel invoeren. Deze regeling voorziet erin dat werkgevers die wel voldoende mensen met een arbeidsbeperking tenminste netto niet meer betaald, en als hij nog beter presteert een beloning krijgt (ongeveer 5000 euro per gerealiseerde extra baan). Anders dan het huidige voorstel willen we die bonus ook alleen bij vaste banen van voldoende omvang (tenminste 25,5 uur) verstrekken. Werkgevers die ondermaats presteren gaan meer betalen.

Wajong-ers die gaan werken maar minder kunnen werken en/of minder productief zijn, ontvangen het normale functieloon en rechtspositie – de werkgever wordt daarbij met loonkostensubsidie gecompenseerd. De bestaande loondispensatie in de Wajong, waarbij het loon niet wordt aangevuld tot het minimumloon, maar tot de bijstandsnorm, met alle kortingen en normen die daarbij horen en waarbij geen aanvullend pensioen en WW-recht wordt opgebouwd, wordt afgeschaft.

De WIA blijft grotendeels ongewijzigd, maar we gaan wel de keuring onafhankelijker inrichten, nu is de keuringsarts gebonden aan het beleid en belang van het UWV. We brengen deze functie onder bij de werkwinkels. Ook werkt nu de berekening van de mate van arbeidsongeschiktheid negatief uit voor de uitkeringshoogte van lagere inkomens. Dat gaan we aanpassen.

We voeren voorts verplichtende regels in voor overheden en instellingen in de publieke sector om bij aanbestedingen normen voor realiseren van werk voor mensen met een arbeidsbeperking te eisen en te handhaven (*social return on investment*).

8. Ga uit van eigen regie van de werkzoekende/werknemer en de werkgever bij arbeidsbemiddeling: maak de bijstand regelvrij

Bij een recht op werk hoort ook een recht op gratis, goede arbeidsbemiddeling. Daar is nu veel mis. Op de arbeidsbemiddeling is het afgelopen decennium gigantisch bezuinigd, met dramatische gevolgen, zowel bij het UWV als bij de gemeenten. Maar ook het systeem, waarbij de organisaties vooral financieel geprikkeld worden om zo snel mogelijk de uitkeringen te beperken, werkt contraproductief. En, omdat het Rijk niettemin niet vertrouwd op die prikkels, er zijn ook veel landelijke regels die contraproductief werken.

Een deel van de bijstandsontvangers heeft meerdere problemen, zoals schulden, relatieproblemen, taalproblemen, gezondheidsproblemen, lastige kinderen, isolement, etc. Deze multiproblematiek vraagt om een integrale aanpak, over de beleidsterreinen heen. Dat wordt echter belemmerd doordat het recht op ondersteuning afhankelijk is van voorwaarden die zijn vastgelegd in verschillende regelingen: voor ieder facet van de problematiek is er een eigen regime. De bedoeling hiervan is de controle op rechtmatig gebruik en het opsporen van fraude te bevorderen. Maar dat heeft ook een keerzijde. Door de jaren heen is zo een sterk gefragmenteerd systeem ontstaan. Dit zorgt voor schotten tussen de verschillende regelingen/voorzieningen. Die schotten belemmeren soepele overgangen van de ene naar de andere regeling/voorziening en frustreren mogelijkheden om met een integrale aanpak doeltreffende maatwerkoplossingen te realiseren.

Daar komt bij dat aanvraagprocedures en uitvoeringsprocessen, uit efficiëntie en/of bezuinigingsoverwegingen, steeds verder zijn gestandaardiseerd en gedigitaliseerd. Ondersteunende

dienstverlening is daardoor te weinig persoonlijk en bovendien niet voor iedereen toegankelijk. Zo kent Nederland circa 2,5 miljoen laaggeletterden die meestal niet digitaal vaardig zijn. Ook gebrek aan doen-vermogen kan eraan bijdragen dat mensen niet in staat zijn datgene te doen dat van hen wordt verlangd in de sfeer van het aanvragen van de ondersteuning die zij nodig hebben. De vraag is dan ook of het huidige beleid het zelfredzaamheidsvermogen van haar burgers niet overschat. De WRR bepleit in dit verband over te schakelen naar van een rationeel naar een meer realistisch beleidsadagium.

De groeiende fragmentatie in wet- en regelgeving maakt het bestaande systeem complex. Illustratief in dit verband is het effect dat bijverdienen naast de bijstandsuitkering heeft op de toeslagen die iemand ontvangt. Ook het systeem dat is opgetuigd voor de verrekenen van inkomsten met de bijstandsuitkering is ingewikkeld. Tezamen vergroot deze gecombineerde complexiteit de kans op fouten bij het doorgeven van veranderingen in de inkomenspositie en, in het verlengde hiervan, de kans op boetes wegens schending van de informatieplicht.

Zoals uit de Eindevaluatie van de Participatiewet door het SCP blijkt, werkt de nadruk op verplichtingen van werkzoekenden averechts. De huidige verplichtingen leiden tot minder regie van de werkzoekende en van de werkgever die werkenden zoekt. Op straffe van hoge financiële sancties worden werkzoekenden zelfs verplicht de regie over hun loopbaan over te dragen aan uitvoeringsinstanties zodra zij in het zicht komen van het zgn. activerend arbeidsmarktbeleid. Dit heeft voor zover er al werk gevonden wordt, een negatief effect op de duurzaamheid en kwaliteit van het gevonden werk. Bij kwetsbare groepen dragen sancties zelfs bij aan verergering van hun problematiek, in plaats van dat er ook maar een begin wordt gemaakt met de oplossing daarvan. Het huidige op wantrouwen gebaseerde stelsel belemmert de duurzame re-integratie naar betaalde arbeid.

Hetzelfde geldt voor categorale verplichtingen, zoals de door de commissie-Borstlap beoogde inzet van verplichte stages voor alle bijstandsgerechtigden. Onder het huidige sanctiesysteem heeft dit beleid meer weg van dwang en drang dan van het hanteren van de menselijke maat. Bijstandsgerechtigden werken mee, niet omdat ze menen dat deze deelname bijdraagt aan hun reïntegratie op de arbeidsmarkt, maar om te voorkomen dat hun uitkering wordt verlaagd.

Het betekent een radicale breuk met het huidige beleid om bij ieder probleem weer een nieuwe verplichting op te leggen bij de werkzoekende: In plaats van de gemeente te verplichten om bijstandsgerechtigden te ondersteunen bij bijvoorbeeld het oplossen van schulden, stelt het huidige kabinet voor een nieuwe met sanctie bedreigde verplichting voor bijstandsgerechtigden te creëren (namelijk om te werken aan het oplossen van hun schulden).

De psychologie leert ons dat ervaren grip op de eigen omstandigheden een basisvoorwaarde is voor psychisch welzijn en de motivatie voor gedragsverandering. Het via disciplinerend beleid onder dreiging van sancties verminderen van regie werkt daarom deactiverend en vormt bovendien een gezondheidsrisico zonder dat het de kans op werk aantoonbaar vergroot. Vergroten van eigen regie is een logische route om daadwerkelijk aan te kunnen sluiten bij individuele wensen en mogelijkheden van werklozen en om het alom beoogde individuele maatwerk te kunnen realiseren. Werkgevers worden nu geconfronteerd met ongemotiveerde kandidaten.

We stellen daarom voor bij de arbeidsbemiddeling *uit te gaan van de eigen regie van de werkzoekende en van de werkgever die werkenden zoekt*. Wat betreft de werkzoekende betekent dat we radicaal stoppen met alle verplichtingen, voorwaarden, verboden die nu verbonden zijn aan een bijstandsuitkering, hetgeen ook impliceert dat de nu daaraan verbonden sancties bij niet naleving daarvan, vervallen. In plaats daarvan gaan we uit van verleiden, motiveren, faciliteren en belonen.

Het paradigma verschuift principieel van wantrouwen naar vertrouwen, in de overtuiging dat de meeste mensen graag betaald willen werken. We concentreren de ondersteuning op intrinsiek gemotiveerde werkzoekenden en werkgevers. Beleidsambities zoals 'sluitende aanpakken' en 'iedereen een traject' laten we daarmee los. Iedereen die wil krijgt een – gratis – traject. Met de zogenoemde 'niet-willers' onder werkgevers en werklozen kun je in gesprek gaan om de motivatie te peilen en te bevorderen, maar zonder de disciplinerende context van waaruit dat met het huidige beleid gebeurt. Onbetaalde dwangarbeid, zoals met de huidige tegenprestatie, wordt geschrapt als instrument.

Ook impliceert het principe van regie een grotere keuzevrijheid voor werklozen ten aanzien van de doelen die zij zich kunnen stellen en de invulling van trajecten waar ze aan deelnemen. Mensen zouden hierbij moeten worden ondersteund door een breed participatiebegrip - ze doen er ook toe als ze geen betaald werk hebben - en zouden professionele en transparante adviezen moeten krijgen in situaties dat zij - of hun werkgevers - onvoldoende zicht op de mogelijkheden hebben die er zijn. Ook voor werkgevers geldt dat het belangrijk is dat zij regie hebben over de manier waarop ze invulling kunnen geven aan werk voor kwetsbare groepen.

Regie door werklozen impliceert ook een keuzevrijheid voor werklozen om andere doelen te stellen en trajecten deel te nemen voor maatschappelijke participatie dan alleen de route van betaald werk, bijv. vrijwilligerswerk – ze doen er ook toe als ze geen betaald werk hebben, bijv. omdat ze zorgtaken prioriteit geven, of vanwege beperkingen. Het stigma van werkloosheid kan daardoor verminderen en het kan leiden tot meer maatschappelijke erkenning van mantelzorgtaken. Wel moet hen dan ook professioneel en transparant voldoende inzicht geboden worden in de mogelijkheden die ervoor hen zijn. Belangrijk is dat die alternatieve participatieroutes niet verplichtend en disciplinerend zijn. *Verplicht vrijwilligerswerk is geen vrijwilligerswerk.*

9. Ontkoppel organisatorisch en financieel arbeidsbemiddeling van uitkeringen, en integreer alle arbeidsbemiddeling achter één loket van nieuwe regionale werkwinkels

De mensen op wie de arbeidsmarkt de grootste afstand heeft, worden nu het minst geholpen. Ze worden aangeduid als het granieten bestand. Degenen die het makkelijkst uitstromen, worden het meest geholpen. Er is een enorme druk op gemeenten om vooral snel tot uitstroom te komen, dat gaat nu eenmaal met degenen met de kleinste afstand het snelst. Dat die er vaak zonder hulp ook wel (en soms zelfs eerder) waren gekomen, verdwijnt uit beeld. De gemeente moet zelf tekorten in het bijstandsbudget opvangen en met de tegelijk doorgevoerde decentralisatie van belangrijke delen van de zorg, worden gemeenten gedwongen vooral op het gemeentelijk budget en op schadelast aan uitkeringen te sturen. Gemeenten mogen besparingen op de voor de uitvoering van de Participatiewet ontvangen middelen zelf houden en vrij besteden. Dat prikkelt gemeenten om hun inspanningen te richten op de meest kansrijke groep binnen de totale doelgroep. Ook bij het UWV speelt deze zelfde perverse prikkel. Dit staat op gespannen voet met het streven naar een maatschappij waarin zo veel mogelijk mensen kunnen deelnemen aan het arbeidsproces. De mensen binnen de doelgroep van de Participatiewet voor wie ondersteuning het duurst is, blijven eerder buiten beeld bij gemeenten en werkgevers. Dit ondanks de verplichting voor werkgevers om banen specifiek voor de doelgroep te creëren en de verplichting voor gemeenten om beschutte werkplekken te realiseren.

Ook de Commissie Borstlap wijst hierop: *“In de praktijk blijkt deze prikkel gemeenten aan te moedigen de inzet op re-integratie afhankelijk te maken van een daaraan voorafgaande kosten-baten analyse. Alleen als de baten hoger zijn dan de kosten, wordt er geïnvesteerd in re-integratie activiteiten. De consequentie van deze werkwijze is dat gemeenten hun re-integratieactiviteiten gaan richten op de meest kansrijke kandidaten. Vooral in grote steden kan dit ertoe leiden dat mensen met*

een lage loonwaarde met rust worden gelaten. Ze worden dan informeel ontheven van de sollicitatieplicht en zo in feite afgeschreven voor de arbeidsmarkt, terwijl ook zij talenten hebben die zouden kunnen worden benut. (...) De bezuinigingen die de laatste jaren zijn doorgevoerd in het sociale domein, versterken deze trend. Zo hebben mensen met een lage loonwaarde veel begeleiding nodig om hun resterende arbeidskracht op de arbeidsmarkt te verzilveren. Het ontbreekt gemeenten aan de middelen om daarin te investeren.” De commissie toont met cijfers aan dat juist op het moment dat de uitgaven aan uitkeringen vanwege economische omstandigheden toenemen, de uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid afnemen. Terwijl dat natuurlijk juist andersom zou moeten.

Er wordt daardoor nauwelijks gestuurd op de kwaliteit en effectiviteit van de arbeidsbemiddeling. Die kwaliteit en effectiviteit is dan ook doorgaans bedroevend, met hoge doorloopsnelheid van medewerkers die hun cliënten niet of slecht kennen, en weinig contacten hebben bij werkgevers. Hun instrumenten zijn beperkt, want daarvoor is geen of zwaar onvoldoende budget. Ze mogen ook bijna niets zelf beslissen, want net als hun cliënten, worden ook zij niet vertrouwd, en zitten ze gevangen in verstikkende protocollen en te kleine budgetten.¹⁵

De commissie Borstlap is het eens met SCP en WRR dat de arbeidsbemiddeling nog steeds slecht werkt, en dus de uitkering als eindstation functioneert. Van de mensen in de bijstand verwacht een derde zelf nooit meer aan het werk te komen. Vooral lichamelijke en geestelijke beperkingen, maar ook sociale beperkingen spelen hierbij een grote rol. Langdurig in de bijstand betekent minder kans op werk, na twee jaar is de kans gereduceerd tot 5%. Daardoor is 70% van de bijstandsgerechtigden langdurig afhankelijk van die uitkering. Komen ze toch weer aan het werk, dan is dat vaak tijdelijk, waarna men weer terugvalt in de uitkering. In het huidige systeem verpietert het eens beschikbare menselijk kapitaal en wordt de afstand tot de arbeidsmarkt gaandeweg steeds groter. Als gevolg hiervan sluiten vraag en aanbod na verloop van tijd niet meer op elkaar aan. De kans op het verkrijgen van een reguliere, betaalde baan wordt zo na verloop van tijd steeds kleiner. De commissie benadrukt voorts het huidige gebrek aan een proactieve inzet gericht op het voorkomen van (langdurige) uitval uit het arbeidsproces en het gebrek aan acties gericht op het behoud en de verdere doorontwikkeling van menselijk kapitaal.

Een andere factor waarop de commissie wijst, hangt samen met manier waarop we het systeem van arbeidsbemiddeling hebben ingericht. Is iemand met een werkloosheidsuitkering na maximaal twee jaar niet aan het werk, dan draagt het UWV het dossier over naar de gemeente die verantwoordelijk is voor het verstrekken van bijstand. Deze overgang blijkt in de praktijk nogal eens zand te strooien in de activeringsmachine, mede doordat de dienstverlening van het UWV niet aansluit op de gemeentelijke dienstverlening. Een vraag die daarbij opkomt is hoe effectief het eigenlijk is om twee verschillende typen organisaties (namelijk UWV en gemeenten) zich te laten bekommeren om de re-integratie van dezelfde persoon. Zou het niet effectiever zijn om de mens centraal te stellen en de re-integratietaken, ongeacht het type uitkering, toe te vertrouwen aan één instantie?, zo vraagt de commissie zich terecht af.

De commissie Borstlap: *“Per saldo sluit het bestaande systeem mensen eerder uit- dan in. Schrijvend hierbij is dat de meest kwetsbare mensen hieraan het meest worden blootgesteld. Dat maakt mensen passief, zorgt voor maatschappelijke problemen en voedt maatschappelijk onbehagen. Het zal duidelijk zijn dat de waarden van werk zo onvoldoende tot hun recht komen. Willen we die waarden waarborgen dan is er dus werk aan de winkel.”*

We stellen daarom voor om naast de bijstand regelvrij te maken, ook de organisatie en financiering van uitkeringen en arbeidsbemiddeling principieel los te koppelen. Concreet stellen wij voor om de arbeidsbemiddelende taken van het UWV en de gemeenten te integreren in nieuwe regionale

werkwinkels. Er komt daardoor één loket voor alle regelingen voor advies en hulp naar (beter, meer) werk. Voor alle werkenden, werkzoekenden en werkgevers. Deze hulp moet proactief zijn, gericht op behoud van werk. Onvrijwillige werkloosheid (door beëindiging of verandering van werk, door verandering van persoonlijke omstandigheden of door gezondheidsproblemen) voorkomen is het hoofddoel. Scholing behoort nadrukkelijk tot het instrumentarium. Alle werkenden krijgen periodiek een gratis loopbaan- en gezondheidscheck aangeboden. De te verlenen ondersteuning moet inclusief zijn, dus prioriteit geven aan mensen die wel willen, maar kwetsbaar zijn op de arbeidsmarkt en/of moeilijk zelfstandig betaalde arbeid kunnen verwerven of behouden. Het is gericht op het wegnemen van belemmerende factoren, en daarbij wordt integraal gewerkt – de bemiddeling heeft beslis- en budgetbevoegdheid voor inzetten van ondersteuning daarbij, ongeacht het domein waarin deze problemen spelen (van kinderopvang organiseren, scholing, schuldhulpverlening tot verslavingszorg en huisvesting).

De regionale werkwinkels (één per arbeidsregio) krijgen laagdrempelige loketten dichtbij de mensen en worden bestuurd door sociale partners en gemeenten, met betrokkenheid van de publieke instellingen voor beroepsonderwijs in de regio. Aan iedere werkwinkel is een SW-instelling verbonden als expertcentrum en ontwikkelbedrijf voor kwetsbare mensen op de arbeidsmarkt. Zo wordt de huidige complexe en verdeelde steun vervangen door één regeling met één uitvoerder en één loket, voor alle hulp om mensen aan (meer) werk te helpen, van scholing tot loonkostensubsidie en no-riskpolissen voor werkgevers.

Het nieuwe stelsel zal langdurige uitval krachtig moeten tegengegaan. Daarvoor is integrale, effectieve, individuele begeleiding en ondersteuning zodat werkenden die met werkloosheid of arbeidsongeschiktheid te maken krijgen of daarmee worden bedreigd, tijdig naar ander, passend werk kunnen overschakelen en uitkeringsgerechtigden zo snel mogelijk weer aan het werk komen.

10. Investeer één miljard euro structureel in betere, effectieve en proactieve arbeidsbemiddeling en loopbaanbegeleiding

Er zal aanzienlijk meer geïnvesteerd moeten worden in maatwerk en individuele begeleiding van diegenen die niet op eigen kracht weer aan de slag kunnen. Passende hulp impliceert effectieve en persoonlijke begeleiding die niet is gekoppeld aan de uitkering die iemand ontvangt, maar wordt afgestemd op de ondersteuning die nodig is om langdurige uitkeringsafhankelijkheid te voorkomen. Iedereen die dat wil, krijgt een persoonlijke intake, een re-integratieplan op maat en een persoonlijke, veel beter opgeleide werkcoach, met een veel lagere caseload per werkcoach zodat er voldoende persoonlijk contact is. Re-integratieprogramma's zinvol moeten zijn, dat wil zeggen dat ze mensen daadwerkelijk voorbereiden op doorstroom naar de arbeidsmarkt. Ze moeten zich dus richten op het vergroten van kennis, vaardigheden en competenties die ook daadwerkelijk op de arbeidsmarkt worden gevraagd. Essentieel is verder dat deze programma's persoonlijk groei en een intrinsiek gemotiveerde inzet stimuleren. Trainingen die zijn gericht op het verkrijgen van ander werk moeten met het oog hierop niet willekeurig zijn, maar aansluiten bij de persoonlijke interesses en voorkeuren zodat aanwezige talenten optimaal kunnen worden benut. Arbeidsbemiddeling is een professioneel vak, dat vraagt om goed opgeleide professionals, ondersteund door toegepast onderzoek naar wat werkt en wat niet werkt.

De commissie Borstlap wijst voorts op het huidig cyclisch investeringsmodel waardoor er in tijden van recessie vaak bezuinigd wordt op in plaats van geïnvesteerd wordt in activerings- en begeleidingsbudgetten. Zo is er tijdens de vorige recessie sterk bezuinigd op de persoonlijke dienstverlening bij het UWV; het budget voor activerend arbeidsmarktbeleid is bij het UWV de laatste jaren gehalveerd. Tegelijkertijd hebben gemeenten twee-derde van hun budgetten voor

activering en begeleiding verloren. Het gevolg hiervan is dat mensen in tijden van laagconjunctuur te lang zonder begeleiding op de bank blijven zitten. Ze worden daardoor steeds minder 'arbeidsfit' en zijn daardoor steeds lastiger plaatsbaar op de arbeidsmarkt. Bovendien slinken in tijden van economische neergang de mogelijkheden om via een opleidingsplek stapsgewijs terug te keren. Gaandeweg raken werkzoekenden zo steeds verder van huis. Dat moet precies andersom. We moeten fors investeren in professionals die weten hoe ze talenten van mensen tot volle bloei kunnen laten komen en ook de ruimte hebben om dat volop te ondersteunen. Niet 50 miljoen incidenteel zoals het huidige kabinet voorstelt, maar minstens een miljard euro structureel.

11. Vervang de bijstand en de Wajong door een regelvrij Zekerheidsinkomen, en schrap per direct de kostendelersnorm

We maken een harde, voldoende hoge inkomensvloer tegen armoede met een *Zekerheidsinkomen*: ieder¹⁶ huishouden dat minder verdiend dan het sociaal minimum, betaalt geen belasting maar krijgt zijn inkomen zonder voorwaarden, verplichtingen en verboden anders dan ook een vermogensis met een ruime vrijstelling, aangevuld tot het sociaal minimum voor het betreffende huishouden.

11.1. Een Zekerheidsinkomen als regelvrije bijstand

Van een recht op bijstand is door de Participatiewet eigenlijk niet meer te spreken. De bijstand is volgehangen met voorwaarden en verplichtingen. Zo bestaat inmiddels een identificatieplicht, een arbeidsplicht (met o.m. een sollicitatieplicht en een plicht om je in te schrijven bij een uitzendbureau), een inlichtingenplicht, een budgetteringsplicht, een medewerkingsplicht, een taaleis en een tegenprestatie. Allemaal met enorme controle inspanningen en verstikkende sancties. Het gaat niet meer om mensen die pech hebben in het leven en geholpen moeten worden, nee het zijn klaplopers die gedwongen moeten worden iets te doen voor hun geld. De tegenprestatie heeft zelden een relatie met re-integratie. De sancties betekenen altijd kortingen, met soms nog een boete, of zelfs het geheel vervallen van de uitkering.

Minister Klompé draait zich om in haar graf. Al in 1963 wilden sommige partijen de bijstand volhangen met verplichtingen en sancties. Maar daar was Klompé mordicus tegen. Iedere bevolkingsgroep moest met opgeheven hoofd om hulp kunnen vragen. In haar woorden: *'Ik wilde er niet van uitgaan dat wie een beroep doet op bijstand een fraudeur is. Dat mag je de 99 procent van de mensen die het goed doet niet aandoen.'* Helaas maken we in Nederland onze wetten niet meer voor die 99 procent, maar voor de 1 procent.

De bejegening is geheel gebaseerd op wantrouwen en vernedering. Hele dossiers moeten steeds opnieuw en op papier worden ingeleverd. Brieven beginnen met waarschuwingen tegen fraude en daarop staande sancties. Zelden wordt gevraagd aan betrokkenen hoe het met hun gaat. Niet hun problemen en perspectief staan centraal, maar hun bureaucratische, vaak onzinnige verplichtingen. Die worden afgevinkt en dat is het dan. Als de bureaucratie een keer een fout maakt – en dat komt minstens zo vaak voor als bij de cliënten – dan is het een bijna onneembare vesting om je verhaal te halen. Cliënten voelen zich vaak niet veilig om te klagen, de afhankelijkheid is groot. Andersom is de effectiviteit van al die interventies zeer gering.

Die behandeling en bejegening van uitkeringsgerechtigden heeft ook een politiek-ideologische onderbouwing in het neoliberale gedachtegoed, waarin succes, en dus ook falen, een individuele keuze is. Geldgebrek is daarin al gauw een karaktergebrek, dat de overheid vooral niet moet belonen met correcties op het inkomen. Neoliberalen doen het voorkomen alsof vrijheid in de eerste plaats een individuele prestatie is. Met als logische implicatie dat het individu de volledige

verantwoordelijkheid kan dragen voor wat er met hem gebeurt. Dat de overheid daar geen omkijken meer naar heeft, en zelfs niet moet hebben – want dan nemen betrokkenen onvoldoende eigen verantwoordelijkheid.

De cruciale schakel tussen neoliberalisme en sociaaldemocratie is het idee van persoonlijke autonomie. Dat klinkt goed voor een emancipatiepartij, vanwege de connotatie met mondigheid en ontwikkeling: je neemt je leven in eigen hand. Maar het wordt benauwend als je je realiseert dat daarom van jou wordt verwacht dat je in competitie treedt met alle anderen, dat je winst moet maken op je leven. Neoliberalen prijzen zo'n samenleving aan als een *high opportunity, high risk society*. Het lullige is alleen dat de *opportunities* voor de ene klasse zijn en de *risks* voor de andere. Men bouwt geen succesvol politiek beleid op een verkeerde maatschappijdiagnose. Als de maatschappelijkheid ineenschrompelt ten gunste van de markt resteert voor de mensen weinig anders dan mee te doen in ratrace naar individueel succes en status.

De sociaaldemocratie is een drijvende kracht geweest in de opbouw van onze verzorgingsstaat. Niets heeft de mensen meer vrijheid gegeven dan de verzorgingsstaat. De bron van vrijheid lag in het succes van collectieve actie en het organiseren van solidariteit, die mensen in staat stelde tot een grotere grip op hun eigen lot. Daarmee erkennen sociaaldemocraten, anders dan neoliberalen, dat maatschappelijke ongelijkheid een dominante factor is bij het behalen van persoonlijk succes of falen, en dat die ongelijkheid nog versterkt doorwerkt in het opvangen van pech en tegenslag, die mensen gewoon kan overkomen. Het toeval en het noodlot heeft voor mensen met weinig middelen en kansen nu eenmaal veel grotere gevolgen.

Teveel mensen zijn gaan geloven in een soort ideaalbeeld van assertieve individuen die hun mannetje en vrouwtje staan in de wereld van markt en strijd. Dan is het logisch dat de afkeer van afhankelijkheid groeit. Daar ligt de bron van sociale ontbinding. Als je succes hebt, dan is het jouw verdienste, als je faalt, dan heb je het aan jezelf te wijten. Dat deugt natuurlijk helemaal niet: de samenleving is complexer dan ooit en dan zeggen we tegen het individu dat het al de risico's maar moet kunnen overzien. De staat kan dat niet meer, ondanks alle toezicht die hij uitoefent, maar van het individu veronderstellen we dat het dat wél kan. Terwijl volgens ons maatschappelijke misstanden, maar soms ook noodlot of dikke pech, meer dan voorheen bepalen of iemand vastloopt.

Het is een vergissing, met ingrijpende gevolgen, om aan te nemen dat ons emancipatieproces is voltooid. En dat we nu een maatschappij hebben van economisch zelfredzame, autonome individuen. Het resultaat is wat de WRR een '*zelfredzaamheidsparadox*' noemt: door van iedereen evenveel verantwoordelijkheid te vragen, verliezen sommige groepen juist de regie over het eigen leven. Dit betreft in ieder geval de financiële analfabeten – volgens het Nibud heeft 40% van de Nederlanders moeite met financiële administratie. Daaronder zitten ook de 2,5 miljoen laaggeletterden van 16 jaar en ouder. Meer dan de helft van hen heeft het Nederlands als moedertaal.

Het helpt dan ook niet dat we het zo ingewikkeld gemaakt hebben: Mensen met een uitkering hebben te maken met 13 verschillende inkomensregelingen met 8 verschillende definities van inkomen en vermogen, en 27 formulieren.¹⁷ '*De impliciete veronderstelling achter veel van de huidige regels lijkt te zijn dat iedereen altijd netjes de post bijhoudt en begrijpt, reageert op aanmaningen, zich voortdurend bijschoolt, op tijd zijn pensioen organiseert, actieve keuzes in de zorg maakt en, mocht er iets mis gaan, de juiste wegen weet te bewandelen om die fouten te herstellen*', schrijft de WRR in *Weten is nog geen doen*. En daarmee '*ligt de lat in de participatiesamenleving*' volgens de WRR '*behoorlijk hoog*'.

En voor hen die het wel weten, heeft de WRR erop gewezen dat weten nog geen doen is.¹⁸

Handelingsbekwaamheid vraagt meer dan alleen kennis in tijden van persoonlijke crisis.

Denkvermogen is nog geen doenvermogen. Stress, schaamte en gebrek aan toekomstperspectief maken ook hoogopgeleiden met financiële problemen soms vleugellam. Niet-cognitieve vermogens, zoals een doel stellen, in actie komen, volhouden en om kunnen gaan met verleiding en tegenslag zijn niet vanzelfsprekend aanwezig bij iedereen met goede cognitieve vermogens.

De WRR wijst erop dat veel overheidsarrangementen geen rekening houden met normale menselijke tekortkomingen. Die komen, zo stelt de WRR, niet alleen voor bij kwetsbare mensen, met een lager IQ of opleiding, maar bij iedereen, ook bij u en bij mij, en dus ook bij hoger opgeleide mensen. Bij baanverlies, echtscheiding, rouw, ziekte, burn-out en stress vermindert ons doenvermogen – de capaciteit om gedachten, emoties of gedrag te beheersen. Ook ‘wij’ openen de post weleens een poosje niet, leven ongezond, drinken iets teveel of gooien er met de pet naar. Omdat we even niet anders kunnen of willen. Of het ‘niet opbrengen’. Temperament, zelfcontrole en overtuiging spelen een belangrijke rol bij zelfredzaamheid – niet iedereen is er in gelijke mate mee bedeed, en te trainen valt het maar moeilijk. Niet iedereen heeft ook dezelfde aanleg voor zelfredzaamheid. Mentale vermogens blijken verder ook variabel in een mensenleven.

De afgelopen jaren hebben gedragswetenschappers veel onderzoek gedaan naar hoe dit soort mentale belasting werkt. De conclusies, die in *Weten is nog geen doen* worden samengevat, zijn zo evident dat je je afvraagt waar het enthousiasme over nieuwe keuzemogelijkheden voor burgers precies vandaan komt. Kort gezegd komt het hier op neer: hoe meer denkwerk verricht moet worden, hoe groter de kans op vermoeidheid en het maken van vergissingen. Daarbij wordt de geest van mensen soms in beslag genomen door grote gebeurtenissen. Ziekte, bijvoorbeeld, of het overlijden van een naaste, verkleinen wat onderzoekers ‘mentale bandbreedte’ noemen. Wie zorgen, onrust of verdriet heeft, heeft minder ruimte om over prozaïsche zaken zoals de inhoud van je berichtenbox op mijnoverheid.nl na te denken. Met name financiële problemen vormen een bedreiging voor het beslisvermogen. Geldgebrek lijdt tot stress, en stress verkleint de mentale bandbreedte verder. Het gevolg daarvan is vaak nog meer financiële problemen, omdat een verkeerde beslissing of nalatigheid geld kan kosten.¹⁹

Het gaat vooral ook om de optelsom. Voor iedere afzonderlijk keuze is het niet overdreven om te verwachten dat een burger informatie verzamelt, die bestudeert, verschillende opties afweegt en vervolgens tijdig en wijs beslist. Maar het is de hoeveelheid en frequentie waarmee die cyclus doorlopen moet worden die mensen uitput. De hoeveelheid tijd en aandacht die iemand kan besteden aan het maken van beslissingen is nu eenmaal beperkt. Wie zijn tijd vult met, zeg, nadenken over hoeveel eigen risico te verdragen is bij het afsluiten van een zorgverzekering, houdt minder tijd over om een spaarplan op te stellen. De uren die worden besteed aan het schrijven van sollicitatiebrieven, kunnen niet worden besteed aan uitpluizen welke van de 27 inkomensregelingen die Nederland telt nu precies op jouw situatie van toepassing zijn. En naarmate de teleurstellingen zich opstapelen, het perspectief achter de horizon verdwijnt en de vernederingen en wantrouwende bejegening door blijven gaan, verdwijnt ook de energie om nog iets te doen.

Je moet om hulp te krijgen loketten aflopen, formulieren invullen, intakegesprekken voeren. Hier is iets vreemds aan de hand: hoe minder je hebt, hoe meer bureaucratie er over je heen wordt gestort. Terwijl je daar juist steeds minder energie voor hebt. Laat dit even tot u doordringen: in de moderne verzorgingsstaat wordt je probleem een reden om je uit te sluiten van een oplossing. Je hebt een drugsprobleem, daarom zit je in de verslavingszorg, maar daar word je geschorst omdat je drugs blijft gebruiken. Je hebt een gedragsprobleem, daarom zit je bij een jeugdzorginstelling, maar daar moet je weg omdat jij je niet gedraagt. Je hebt schulden en overziet de financiële problemen niet meer, maar

je moet eerst je administratie op orde hebben voordat je toegelaten kan worden tot de schuldhulpverlening. We moeten het zelfredzaamheidsdogma radicaal door het toilet spoelen.

Want de tweede paradox is dat de overheid zich terugtrekt en tegelijkertijd de burgers meer dan ooit in de gaten houdt. Er is veel te doen over privacy, maar de sociale dienst kan je badkamer controleren, onder je bed kijken, je slaapkamerkasten doorzoeken, burensloten klikken, camera's plaatsen, sociale rechercheurs laten bespioneren, enzovoorts.

De econoom John Maynard Keynes adviseerde ooit: laat de werklozen gaten graven om ze vervolgens door anderen dicht te laten gooien. Dat advies hebben we in onze moderne verzorgingsstaat ter harte genomen. De ene overheidsdienst begraaft nu mensen in de problemen, zodat een andere ze weer kan opgraven. Nederland is bezaaid met instellingen die afgerekend worden op het oplossen van deelproblemen, met enorm kostbare, contraproductieve beleidsaccumulatie. Ieder deelprobleem zijn eigen regelsysteem met verplichtingen, voorwaarden, verboden, controles en sancties. Hoe dieper je in de shit zit, hoe moeilijker het is om hulp te krijgen.

Het CJIB wil dat iemand zijn boetes betaalt. De deurwaarder wil geld zien. De politie wil hem opsluiten. De crisisopvang wil hem weer thuiskrijgen. De sociale dienst wil dat hij aan het werk gaat. De psychiater wil hem van zijn depressie genezen. De maatschappelijk werkster wil hem in de schuldhulpverlening. De schuldhulpverlening wil dat hij zijn post opent. En de dagbesteding wil hem zingevend bezighouden. De mensen die buiten de boot vallen, zie je in beleidsdocumenten niet meer terug, hooguit als restcategorie: *'Uitstroom naar onbekend.'*

Het recht is steeds vaker iets dat je moet halen. Zelf alles aanvragen, steeds opnieuw. Een enorm aantal bewijsstukken inleveren. Onzinnige sollicitaties uitvoeren, gratis verplicht werk uitvoeren, vernederende cursussen volgen. En daar blijft het niet bij: als je iets fout hebt gedaan, dan komt het 'recht' ineens razendsnel naar je toe. Sterker nog, dan dendert het als een sneltrein over je heen. Bij problemen gaat er een intimiderende, vernederende en vooral ook zeer kostbare controlemachine in werking en wordt, vooral door de overheid, boete op boete geplaatst. Gevolg: waanzin, vernedering, verspilling. De overheid is boos, achterdochtig en gefrustreerd. Het is *management by insult*. Geen wonder dat mensen geen vertrouwen meer hebben in de politiek. Ontbinding ontstaat waar binding ontbreekt. Er is geen binding meer vanwege een geïnstitutionaliseerd wantrouwen van de burger door de Staat. En rechtsbijstand wordt steeds meer iets waar je ook het geld voor moet hebben, ook dit kabinet wil er weer op bezuinigen.

De overheid met een neutraal mensbeeld is verdwenen. Zo is er, onder druk van de publieke opinie, al jaren sprake van een steeds sterker wordende aanname dat uitkeringsgerechtigden misbruik maken, frauderen, oneigenlijk aanspraak maken, onwillig en niet gemotiveerd zijn, etc. Zie ook de recente idiote fixatie op WW-uitkeringen voor 'vakantie vierende Polen'²⁰ en de meer dan schandalige en onwettige praktijken van terugvordering van kinderopvangtoeslagen door de Belastingdienst²¹. Terwijl de praktijk laat zien dat mensen aan de onderkant van de samenleving en aan de onderkant van de arbeidsmarkt echt in de problemen zitten en met moeite het hoofd boven water kunnen houden. De ingezette teneur van werken voor je uitkering, verplichte participatie op straffe van boete en maatregelen, zijn bovendien dreigementen die vaak geen kracht bijgezet kunnen worden in de vorm van beschikbare reële betaalde arbeid voor deze doelgroep.

'De oorzaak van het dichtslibbende systeem is dat het mechanisme drijft op het uitsluiten van risico's met tot uitgangspunt geworden wantrouwen als resultaat. Voor het bedrag aan controles om risico's uit te sluiten kun je heel wat risico lopen. En ja, dan zal het af en toe fout gaan.' Aldus Herman Tjeenk Willink in zijn zeer lezenswaardige boekje *'Groter denken, kleiner doen'*.

Wij zeggen het Jesse Frederik in zijn Den Uyl-lezing na: Wij zijn de Partij van de Arbeid, en moeten niet meer de Partij van de Betutteling zijn. Werkloosheid, zo zijn we teveel gaan denken, is een individueel probleem. Individuen met te weinig 'human capital,' of zoiets. Mensen zijn in de eerste plaats werkloos omdat er niet genoeg werk is, niet omdat ze niet willen werken. We schrappen alle verplichtingen en verboden bij het bijstandsvangnet, evenals alle daaraan verbonden sancties.

Er hoeft geen nieuw duur opsporingssysteem meer voor controle op deze eisen worden opgezet, nu het werken met algoritmen in het bestaande SyRI-systeem door de rechter is verboden.²² Het kabinet Rutte III heeft echter een spoedwet aangekondigd met een nog omvangrijker controlesysteem, de Wet Gegevensverwerking door Samenwerkingsverbanden. Naast overheidsdatabases kan de overheid met deze wet ook private databronnen aan elkaar koppelen. Wederom hebben de Autoriteit Persoonsgegevens en de Raad van State fundamentele kritiek in hun negatieve adviezen.²³ Wij zetten een dikke streep door deze plannen.

11.2. Een Zekerheidsinkomen als negatieve inkomstenbelasting

Het Zekerheidsinkomen wordt automatisch uitgekeerd door de Belastingdienst op basis van het daar bekende inkomen. Iedereen kan dat inkomen zelf online aanpassen. Bij de uitkering wordt vermeld op welke inkomensgrondslag dat is gedaan en hoe men dat kan wijzigen.

11.3. Een Zekerheidsinkomen per huishouden, zonder kostendelersnorm

Het Zekerheidsinkomen is niet individueel, maar per huishouden. Niet de huidige praktijk van de Participatiewet, maar die van de Belastingdienst ('fiscale partner') wordt de norm voor een gezamenlijke huishouding. Door de koppeling hebben betrokkenen ook belang bij juiste registratie: anders zijn er ook nadelen of problemen met fiscale toedeling van inkomen, erfrecht, erfenisbelasting, etc. Veel privacy schendende controles zoals nu in de bijstand worden overbodig bij deze fiscale definitie van gezamenlijk huishouden.

De kostendelersnorm vervalt per direct, vooruitlopend op de invoering van het Zekerheidsinkomen. Door deze norm worden bijstandsgerechtigden nu gekort op hun uitkering als er meerdere personen in huis wonen, tenzij het gaat om degene met wie een gezamenlijke huishouding wordt gevoerd, jongeren tot 21 jaar, studenten en commerciële onderverhuurders/kamerbewoners. Normaal is de bijstand gebaseerd op 70% van het minimumloon, als er 1 persoon extra woont is dat 50%, bij 2 extra personen 43,33%, bij 3 extra personen 40% en bij 4 of meer extra personen 38%.

De argumentatie voor de korting is dat men kostenvoordeel geniet bij een gezamenlijk woonadres en dat er anders door stapeling van uitkeringen achter één voordeur een behoorlijk totaalinkomen kan ontstaan. Het voorbeeld van de regering daarbij was dat van een gezin met één kostwinner tegen een modaal salaris en een gezin met volwassen inwonende kinderen die allemaal in de bijstand zitten. De familie Bijstand was beter af dan de familie Kostwinner. Dat voorbeeld was natuurlijk niet helemaal eerlijk, want als die kostwinner ook die volwassen inwonende kinderen had, konden die kinderen ook bijstand aanvragen of, beter nog, werken, waardoor het totaalinkomen van de familie Kostwinner wel degelijk hoger zou zijn geweest dan dat van de familie Bijstand. Daarnaast kun je afvragen hoeveel van dit soort families Bijstand er eigenlijk zijn.

In de praktijk²⁴ leidt het tot grote problemen, met name bij oudere inwonende kinderen, al dan niet vanwege een (arbeids)beperking of zorg, en bij inwonende ouder(s), bijv. vanwege mantelzorg. Het is ook een groot probleem bij gepensioneerden met onvolledige AOW en geen ander inkomen, die aangewezen zijn op aanvullende bijstand, en bij hen die samenwonen of gehuwd zijn met een (nog) niet toegelaten vreemdeling, die bijv. nog in procedure is. Met de huidige enorme woningnood leidt

deze kortingsregeling tot nog grotere problemen. Het bestraffen van woningdelen met een korting op de bijstandsuitkering verergert de woningnood en vergroot de financiële problemen van bijstandsgerechtigden, terwijl woningdelen voor woningzoekenden en bijstandsgerechtigden juist een voordeel zou opleveren. We moeten zo snel mogelijk een eind maken aan deze idiotie.

De kostendelersnorm komt bovenop de partnertoets: het inkomen en vermogen van de partner wordt naast dat van jouzelf in aanmerking genomen om te bepalen of je recht hebt, en als je een gezamenlijke huishouding voert, en beiden minder verdiend dan het sociaal minimum, dan krijg je samen niet tweemaal 70% van het minimumloon (de norm voor een alleenstaande), maar 100% van het minimumloon. De definitie van een gezamenlijk huishouden is in de bijstand veel ruimer dan bij de fiscus. Van een gezamenlijke huishouding is in de bijstand sprake “indien twee personen hun hoofdverblijf in dezelfde woning hebben” (huisvestingscriterium) én “zij blijf geven zorg te dragen voor elkaar door middel van het leveren van een bijdrage in de kosten van de huishouding dan wel anderszins” (zorgcriterium). Voor de belasting zijn fiscale partners alleen samenwonende gehuwden en samenwonende geregistreerde partners, waaronder ook samenwonenden met een notarieel samenlevingscontract. Het gaat dus om een juridisch vereiste (gehuwd zijn/geregistreerd partnerschap/notarieel samenlevingscontract) en een huisvestingscriterium, maar niet om een zorgcriterium. Bij de bijstand betekent samenwonen een korting, bij de fiscus willen betrokkenen zelf juist de status van samenwonend: naast een officiële erkenning van hun relatie gaat het daarbij om bijv. erkenning van natuurlijke of geadopteerde kinderen, regelen van erfrecht, en fiscale faciliteiten als toerekening van elkaars inkomen. Dit leidt bij de bijstand tot een soms maniakale en zeer privacy versturende en intimiderende opsporingspraktijk, met speurtochten naar meer tandenborstels, onderbroeken van vermeende partners, aanmoedigen van verklikkers, bespiedingen door rechercheurs en cameraopnames van overnachtingen van die vermeende partners.

Een postadres moet verder volstaan voor de toekenning van het Zekerheidsinkomen, om te voorkomen dat dak- en thuislozen niet in aanmerking komen.

11.4. Een Zekerheidsinkomen met ruime vrijstellingen voor bijverdiensten en vermogen

Betaald werk moet lonen: Als je werkt moet je meer verdienen dan in een uitkering, en je moet meer geld overhouden. *Er komt een ruimere bijverdienstenregeling dan nu in de bijstand.*²⁵ Bijv. bijverdiensten voor 50% vrijstellen in het eerste half jaar, 30% in het tweede half jaar en 20% voor het tweede jaar, met een maximum aan de vrijstelling tot aan de genoemde percentages van het wettelijk minimummaandloon. Kleine baantjes leiden vaak tot meer werk, maar dan moet je ze in het begin niet te zwaar belasten. Voor wat we rekenen tot inkomen, sluiten we aan bij de fiscale definitie daarvan – ander inkomen is dus geheel vrij.

We vervangen voorts de huidige fiscale arbeidskorting door een *specifieke arbeidstoelage voor alleen lage inkomens*. We vervangen ook de inkomensafhankelijke fiscale toeslagen (zorg-, huur- en kinderopvangtoeslag en kindgebonden budget) die nu voor een groot deel voor de armoedeval²⁶ verantwoordelijk zijn, zie daarvoor bij onze belastingvoorstellen.

Als je teveel vermogen hebt, dan moet je dat eerst opmaken voordat je nu recht op bijstand krijgt. Die vermogensgrens is € 12.450, - voor een gezin en een alleenstaande ouder en € 6.225, - voor een alleenstaande (bedragen voor 2020). Schulden – behalve studieschulden en schulden aan familieleden – mogen worden afgetrokken. Er zijn geen andere vrijstellingen van vermogen. Dat geldt ook voor waardevolle bezittingen, zoals een auto, motor, boot of caravan, en de afkoopwaarde van verzekeringen. Ook de eigen woning (minus de nog uitstaande hypotheek) wordt daarbij in aanmerking genomen. Dat moet je dus eerst maar verkopen. Waar je dan kan wonen en of dat ook

lukt, en hoe je dan in de tussentijd aan inkomen moet komen, Joost mag het weten. Dat verruimen we aanzienlijk. Wij denken aan: Een ruim eigen vermogen van bijv. € 100.000, plus de zelf-bewoonde eigen woning, worden vrijgesteld. Een vermogenstoets doet afbreuk aan de eenvoud en vraagt om controle, maar die is ook al van belang bij een hogere en effectievere belasting op kapitaal. Zonder vermogenstoets is er een te grote prikkel om beschikbaar inkomen om te zetten in vermogen, en zou daarmee de inkomenstoets uithollen.

11.5. Een Zekerheidsinkomen ter vervanging van bijstand en Wajong

De bijstand en de Wajong kunnen bij invoering van het Zekerheidsinkomen vervallen, met uitzondering van de bijzondere bijstand – die blijft bij gemeenten voor aanvullend maatwerk.

De in het pensioenakkoord en in het advies van de Commissie Regulering van Werk (de commissie Borstlap) voorziene verplichting van een arbeidsongeschiktheidsverzekering (AOV) voor zelfstandigen op het niveau van het sociaal minimum kan bij introductie van een Zekerheidsinkomen ook achterwege blijven. Door de beperkte partnertoets en de hoge vermogensvrijstelling vervalt de noodzaak van weer een aparte regeling met een eigen premieregime.

11.6. AOW en studiefinanciering blijven, met verbeteringen

Voor gepensioneerden *blijft de AOW* gelden: daarin is anders dan bij het Zekerheidsinkomen geen inkomens- en vermogensseis. *In de AOW vervalt wel de huidige opbouw*, waardoor het AOW-hiaat verdwijnt voor mensen die niet altijd in ons land hebben gewoond. De aparte AOW-premie vervalt (zie bij belastingen) en we wijzigen de AOW-leeftijd (zie bij pensioenen). Ook gaat de AOW-uitkering fors omhoog (zie verhoging minimumloon en sociaal minimum).

Voor studenten komt er een nieuwe studiefinanciering (zie bij gelijke kansen in het onderwijs).

11.7. Geen universeel basisinkomen

Sommigen in onze partij bepleiten ter vervanging van de huidige gekmakende, ineffectieve en miljoenen kostende participatiedwang een universeel basisinkomen. Een inkomen dat iedereen krijgt, zonder inkomens- en vermogensvoorwaarden dus, als individuele basisinkomenszekerheid. Wij zijn daar niet voor om een aantal redenen.

In de eerste plaats omdat een hoog genoeg basisinkomen voor iedereen leidt tot een enorm rondpompen van geld. Degenen die zelf hun inkomen verdienen moeten om zo'n hoog basisinkomen te financieren enorm hoge belastingen betalen. Dat zal noodgedwongen ook de belasting op inkomen uit arbeid betreffen. De Rotterdamse econoom Bas Jacobs heeft zelfs de grote pleitbezorger van het onvoorwaardelijk basisinkomen, Rutger Bregman, ervan overtuigd dat dit desastreus zou zijn voor de arbeidsparticipatie.²⁷ De belastingen op arbeid zouden dramatisch moeten stijgen om iedereen een hoog basisinkomen te geven – 70% of meer: Van iedere 10 euro die je met werken verdiend, zouden er maar 3 of 2 overblijven. Dan is het risico wel erg groot dat mensen zeggen, laat maar, ik ga niet meer werken. Of erger nog: ik ga minder werken. Arbeid moet blijven lonen en betaald werk blijft, anders dan wat sommige bepleiters van een onvoorwaardelijk basisinkomen menen, belangrijk en moet dat ook blijven.

Een lager basisinkomen, waar voorstanders van een onvoorwaardelijk basisinkomen vanwege de kosten en de belastingdruk voor pleiten, doet onrecht aan het grootste probleem, structureel geldgebrek als oorzaak van armoede en schulden. En dan hebben we het nog niet eens over de neoliberale versie van het basisinkomen, die tegelijkertijd met een te lage uitkering ook nog de

fiscale inkomenstoelagen wil schrappen en in plaats van meer nivellering pleit voor minder nivellering met een voor iedereen gelijk belastingtarief (vlaktax). Dat kunnen sociaaldemocraten nooit voor hun rekening nemen.

En veel voorstanders van een universeel basisinkomen leggen zich ook neer bij het verdwijnen van (perspectief op) betaald werk. Er zijn zelfs utopisten bij die denken dat robotisering betaald werk geheel zal doen verdwijnen. En vaak verdwijnt dan ook de financiering van de arbeidsbemiddeling als bron van dekking van de uitgaven voor een onvoorwaardelijk basisinkomen. Dat kan een Partij van de *Arbeid* al helemaal niet voor zijn rekening nemen. Het is een volledige miskennis van het feit dat betaald werk zoveel meer is dan alleen een inkomen.

Maar er is wel verandering nodig. Van wantrouwen naar vertrouwen. Van plichten naar rechten. Van complexiteit naar eenvoud. Van financiële prikkels naar een inkomenszekerheid. Maar met behoud van het streven naar volledige werkgelegenheid, en erkenning van de waarde van betaald werk.

12. Verhoog het minimumloon stapsgewijs naar 14 euro per uur voor iedereen vanaf 18 jaar met behoud van huidige koppeling aan het sociaal minimum, en schrap de wachttijden in de bijstand

We verhogen het wettelijk minimumloon (WML) conform de FNV-eis van 14 euro per uur, een stijging van ca. 40% (nu is het WML gemiddeld – afhankelijk van de omvang van de werkweek – € 9,82). Daarmee komt het minimumloon weer terug op het niveau van 60% van het mediale (meest voorkomende) inkomen in ons land, zoals een Europese richtlijn ook voorschrijft. In Nederland is het minimumloon relatief laag, als je het vergelijkt met wat hier gemiddeld wordt verdiend. In andere landen is het minimumloon hoger in vergelijking tot het landgemiddelde. Het WML is de laatste vijf decennia flink (In 1969 was het WML 65% van het gemiddelde – modale – loon, nu is dat 47%) achtergebleven bij de ontwikkeling van de gemiddelde lonen. Als het de gemiddelde loonstijging had gevolgd, zou het nu 15,70 euro zijn geweest, terwijl het WML nu rond de 10 euro ligt, een achteruitgang van 56%. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is de koopkracht van deze grote groep - zo'n 2,1 miljoen banen in 2017 - met 20 procent gedaald. Dit vergroot ook de inkomensongelijkheid – in dezelfde periode is de samenleving als geheel tweemaal zo rijk geworden. Deze rijkdom zit grotendeels bij een kleine groep van grootverdieners.

Alleen al in de zgn. vitale sectoren werken ongeveer 1 miljoen mensen met een minimumloon of net iets daarboven. Dat zij nauwelijks kunnen rondkomen is een structureel probleem. Dat lossen we niet op met een eenmalige bonus of applaus. Een structureel probleem vraagt om structurele oplossing: het verhogen van het wettelijk minimum uurloon. Zowel alleenstaanden als gezinnen die werken en het minimumloon verdienen, komen zelfs in de zeer zuinige berekeningen van het Nibud structureel geld tekort.²⁸

Een groep die vaak wordt vergeten zijn de mensen die een betaalde baan hebben, maar te weinig verdienen om van rond te komen. Hoe beperkter de werkweek, hoe hoger de kans is op armoede. Werk wordt als hét middel gezien om uit de armoede te komen. Maar armen mét werk vormen zelfs 41 procent van de armen boven de achttien; dat zijn er meer dan mensen met een bijstandsuitkering, en het aantal werkende armen groeit. Twee op de vijf arme volwassenen werkt. Volgens het SCP leven 235.000 werkende volwassen onder de armoedegrens, bijna een derde van het totaal aantal volwassen armen. Dit waren in 2016 volgens het SCP 133.000 werknemers in loondienst (2% van alle werknemers) en 101.000 zzp-ers (9% van alle zzp-ers). Onder de laatste groep is het risico op langdurige armoede groot. Zzp-ers hebben door de vermogenstoets vaak geen recht op aanvullende bijstand: bedrijfsvermogen telt vaak mee. Veel flexwerkers hebben geen recht op WW en lopen bij

laagconjunctuur grote risico's. Hun lonen zijn ook vaak zeer laag, waardoor ze onder de armoedegrens blijven.

Naast een leefbaar en fatsoenlijk loon heeft de stijging van het minimumloon ook een positief effect op de inkomensongelijkheid. Die daalt door de verhoging van het WML en daarmee wordt ook de welvaart in Nederland eerlijker verdeeld. Een verhoging van het minimumloon zorgt voor een brede opwaartse druk van de lage lonen. Daarmee stijgt de bestedingsruimte van een groot deel van de bevolking en daar zal ook de lokale economie van profiteren. Mensen met een minimuminkomen gaan meer besteden bij de lokale middenstand zoals de kapper, het café en de slager. Dat levert ook weer extra belastinginkomsten op.

Nederland staat nummer 14 op de lijst van de rijkste landen ter wereld.²⁹ Alleen een aantal olie- en gasstaten (Qatar, Brunei, de VAR, Koeweit, Noorwegen), een aantal andere belastingparadijzen (Macau, Luxemburg, Singapore, Ierland, Hong Kong, Zwitserland en San Marino) en de Verenigde Staten (nummer 12) gaan ons voor.

Toch is er in ons land bittere armoede, toenemende problematische en risicovolle schulden, zijn mensen steeds meer afhankelijk van vormen van liefdadigheid (voedselbanken, kledingbanken, speelgoedbanken, etc.) en wordt het aantal daklozen groter. Bestaanszekerheid in zijn meest elementaire vorm van eten en drinken, een dak boven je hoofd met energielevering en een zorgverzekering zijn voor een deel van de bevolking niet meer bereikbaar. Armoede wordt ook steeds meer erfelijk, kinderen die in armoede opgroeien hebben een verhoogde kans op ook arm te blijven. Eén op de negen kinderen groeit op in armoede.

Het is een grote schande dat in ons rijke land er zoveel mensen in armoede leven en afhankelijk zijn van liefdadigheid. Afhankelijk van de definitie hebben we het over 6 tot ruim 8% van onze ruim 7 miljoen huishoudens (cijfers 2018), zo'n 420.000-600.000 huishoudens, zo'n 1 tot 1,1 miljoen mensen. Ongeveer de helft daarvan leeft in langdurige armoede (tenminste vier jaar). Van deze arme huishoudens maken tenminste 264.000 tot 280.000 kinderen deel uit, waarvan 110.000-170.000 in langdurige armoede. Je kunt het ook afmeten aan de stijgende vraag bij de Voedselbanken: ieder jaar stijgt de vraag, in 2018 6% meer.

De neoliberale ideologie stelt dat hogere uitkeringen aan mensen in armoede leiden tot hogere werkloosheid. Deze komt ook tot uiting in de CPB-rekenmodellen, al is het CPB wel zeer recent tot de conclusie gekomen dat het aantal banen dat zou verdwijnen door verhoging van het minimumloon veel minder is dan ze eerst hadden 'berekend'.³⁰ Daarbij stelt het CPB wel als voorwaarde dat bij het verhogen van het minimumloon het sociaal minimum (bijstand, maar ook de AOW) niet – of in ieder geval niet volledig – meestijgt. Daarbij wordt betoogd dat werken anders niet voldoende zou lonen, en het CPB gelooft nog steeds in de fictie van het financieel prikkelen van werklozen als oplossing van hun werkloosheid.

De redenering is (te) simpel: als je uitkeringen verhoogt dan heb je minder prikkel om te werken, zelfs als je tegelijk de lonen tenminste even veel verhoogt. Of er ook werk is, en of je daarvoor ook in aanmerking komt, daar rekent het model niet mee. Wat de maatschappelijke kosten van armoede zijn 'uiteraard' ook niet. We weten dat wel. Problematische schulden kosten ons bijv. 11 miljard (!) euro per jaar, heeft het Nibud uitgerekend.

De neoliberale redenering stelt ook dat een hoger minimumloon leidt tot meer werkloosheid. Zeshonderd economen, onder wie 7 Nobelprijswinnaars, toonden echter in 2015 zelfs aan dat er door verhoging van het minimumloon geen banen verloren gaan, maar juist erbij komen. Uit een studie door de wetenschappers Sonn en Lathrop waarin de effecten van het verhogen van het

minimumloon in de VS sinds 1938 worden geanalyseerd, blijkt eveneens dat de werkgelegenheid toeneemt. Vakbondshistoricus Sjaak van der Velden komt tot dezelfde conclusie in zijn recente onderzoek voor De Burcht, het Wetenschappelijk Bureau voor de Vakbeweging, over loonstrijd en loonontwikkeling in Nederland. Ruim driekwart van de tussen 1970 en 2015 gecreëerde werkgelegenheid is niet te danken aan loonmatiging, zoals vaak wordt beweerd, maar aan andere factoren.

De invoering van een hoger minimumloon in zowel de VS, Verenigd Koninkrijk als Duitsland hebben nauwelijks tot geen stijging van de werkloosheid veroorzaakt. Die ervaringscijfers en nu ook de recente cijfers van het CPB bevestigen het ongelijk van de tegenstanders, mits je het in stappen doet. Om te grote schokeffecten te voorkomen wordt de invoering gedaan in vier jaarlijkse stappen van ongeveer 10% stijging, te beginnen per 1 januari 2022.

Per deze datum vervallen ook de huidige lagere lonen en bijstandsuitkeringen voor 18-21-jarigen en de wachttijden in de bijstand. Jongeren beneden de 21 jaar krijgen nu nog lagere minimumlonen en lagere bijstandsuitkeringen, € 259,78 per maand (2020, voor alleenstaande jongeren zonder kinderen), omdat ervan uitgegaan wordt dat ouders bijdragen. Of die ouders dat ook doen en kunnen, speelt geen rol. Jongeren tot 27 jaar hebben bovendien nu een wettelijke wachttijd van vier weken, waarin ze moeten aantonen dat ze voldoende naar betaald werk gezocht hebben, alvorens ze een uitkering krijgen. Tot voor kort, toen de rechter daar een eind aan maakte, waren er veel gemeenten die ook aan ouderen een wachttijd oplegden, in strijd met de wet.

Het sociaal minimum stijgt mee: de koppeling tussen minimumloon en sociaal minimum blijft op 70% voor een alleenstaande en op 100% voor een gezamenlijk huishouden. Daarmee stijgt het sociaal minimum naar € 1568 per maand voor een alleenstaande (+ € 367,57 t.o.v. het huidige niveau) en 2240 euro (+ € 604,40 t.o.v. het huidige niveau) per maand voor een gezamenlijk huishouden. De verhoging van het sociaal minimum leidt tot deze hogere uitkeringen bij het Zekerheidsinkomen (nu nog bijstand en Wajong) en bij de AOW.

De bijstand was ooit bedoeld om inkomenszekerheid te verschaffen, een vangnet om te zorgen dat je niet in armoede zou vervallen. Misschien is het goed als we hier nog even in herinnering roepen hoe dat ging. In 1963 wist onze eerste vrouwelijke minister Marga Klompé (KVP) de Algemene bijstandswet door de Tweede Kamer te loodsen. Voortaan was een leven zonder armoede niet langer, zo schreef ze, *'een zaak van barmhartigheid, maar van recht.'* En de uitkering moest vooral niet te karig zijn. *'Een bloemetje op tafel hoort erbij,'* vond Klompé. Dat bloemetje dat kun je inmiddels wel vergeten, mensen kunnen niet meer hun vaste lasten, hun voedsel en kleding, de kosten van hun kinderen betalen. Doordat het minimumloon is achtergebleven bij de mediale loonontwikkeling is ook de bijstand daarbij achtergebleven. Dat effect is nog verder versterkt doordat bij koopkrachtreparaties vooral is ingezet op verhoging van de arbeidskorting, waarvan niet-werkenden niet profiteren. Een en ander gebeurde onder invloed van de neoliberale gedachte dat vergroting van het verschil in inkomen tussen werkenden en niet-werkenden een positieve prikkel zou opleveren om te gaan werken. Daarmee werd volkomen miskent dat deze mensen geen prikkels nodig hebben, maar adequate hulp. Het heeft dan ook alleen maar meer armoede en hogere maatschappelijke kosten opgeleverd.

Hetzelfde geldt voor gepensioneerden zonder of slechts geen aanvullend pensioen. Daar heerst ook schrijnende armoede. De verhoging van de AOW met ruim 40% maakt daar een eind aan. Dat is ook goed nieuws voor degenen met een aanvullend pensioen. Dat aanvullend pensioen behoeft immers veel minder aan te vullen boven de AOW om het pensioendoel (volgens het recente pensioenakkoord 80% van je gemiddeld in je hele loopbaan over 42 jaar genoten loon) te bereiken.

Dat betekent dat de kans op kortingen vrijwel nihil wordt en de kans op indexeringen bijna 100%. Dit betekent ook een andere verhouding tussen de eerste (AOW) en tweede (aanvullend pensioen) pijler in ons pensioensysteem, die beter past in een situatie met structureel lagere rente (door een zwaarder accent op een omslagstelsel – AOW – en minder zwaar accent op een kapitaal-gedekt stelsel (aanvullend pensioen)).

Volgens het CPB kost een verhoging van het minimumloon met 40% met behoud van de huidige koppeling aan het sociaal minimum bijna 25 miljard euro per jaar. Dat zijn echter alleen de bruto-effecten – verzuimd wordt te vermelden dat er ook extra belastinginkomsten zijn, ook omdat verwacht mag worden dat de arbeidsproductiviteit stijgt. Het grootste deel van de kosten gaat naar de verhoging van de AOW. Dat financieren wij voor een belangrijk deel door de fiscalisering van de AOW-premie (met behoud van de fiscale omkeerregeling, zie bij belastingen).

13. Investeer in beroepsonderwijs en in scholing van werkenden en werkzoekenden

De tekorten op de arbeidsmarkt bestaan deels uit frixie-werkloosheid: het aanbod van arbeid sluit onvoldoende aan op de vraag naar arbeid. Een aangepast opleidingsaanbod en onderwijsinrichting in het beroepsonderwijs helpt daarbij. Beroepsonderwijs en daarbinnen lerend werken verdient een herwaardering. Het geeft kansen aan mensen die minder theoretisch en beter praktisch kunnen leren, en komt tegemoet aan enorme tekorten in beroepen als in de bouw, de elektro- en installatietechniek, de zorg, etc.

Er is een zorgwekkende internationale achterstand van het beheersen van vaardigheden zoals lezen en rekenen bij jongeren en op dat slechts 50% van de Nederlanders basale ICT-vaardigheden bezit. Daarover meer bij investeren in gelijke kansen in het onderwijs.

We gaan een half miljard structureel meer investeren in beroepsonderwijs en in scholing voor werkenden. Het aanbod en de inrichting van het initieel beroepsonderwijs moet beter afgestemd worden op de vraag van werkgevers. Praktijkleren, dat in buitenland succesvol is juist voor lager opgeleide werkenden, is in ons land relatief onderontwikkeld. We gaan het werkend leren en stages extra bevorderen met een aparte studiekostenregeling met loonkostensubsidie en ondersteuning van werkgevers. ROC's (mbo-instellingen) met veel leerlingen uit achterstandsituaties ontvangen gericht extra overheidsgeld om voortijdig schooluitval te voorkomen. De leerplicht wordt verlengd totdat er een startkwalificatie is behaald, behoudens waar er door een beperking dat niet haalbaar is.

Er vinden nu voorts te weinig gerichte investeringen plaats in met name kennis, kunde en vaardigheden tijdens de loopbaan, en dan met name bij minder hoog opgeleiden. Deze onderinvesteringen leiden tot onderbenutting van het persoonlijk menselijk kapitaal als van de daarvan te verwachten maatschappelijke baten. Het leidt zowel tot arbeidstekorten (er kan geen geschikt personeel gevonden worden) als tot werkloosheid (mensen kwalificeren zich niet voor de beschikbare banen). Ook op het toppunt van onze recente hoogconjunctuur stonden er nog steeds ruim 1 miljoen mensen onvrijwillig langs de kant, terwijl tegelijkertijd het aantal vacatures recordhoogtes bereikte.

De middelen voor scholing en ontwikkeling van werkenden nu vooral terecht komen bij diegenen die dat het minst nodig hebben (hoger opgeleid, jonger, vast contract) – werkenden die leren het meest nodig hebben (wat lager opgeleid, wat ouder, veelal met een flexcontract), leren daardoor het minst.

Werkenden ervaren nu ook nauwelijks de noodzaak tot scholing en ontwikkeling, of pas wanneer het bij dreigend ontslag vaak al te laat is. En het onderwijsaanbod is ook gebrekkig en voornamelijk gericht op initiële scholing en op relatief langdurige diploma-gevende trajecten.

We lullen al een leven lang over levenslang leren, maar het is nog steeds niet gelukt om daar invulling aan te geven. Dat terwijl we zien dat het niet tijdig volgen van bij- en herscholing, of omscholing, wanneer aan bestaand werk een einde dreigt te komen, een belangrijke oorzaak is van onvrijwillige werkloosheid. We gaan daarom eindelijk een *wettelijk stelsel van leerrechten* invoeren.

Iedereen krijgt bij geboorte (en bij immigratie na gelijkstelling aan of verkrijging van Nederlanderschap) een gelijk aantal leerrechten. Gebruik van funderend onderwijs (primair en voortgezet onderwijs) is gratis en kost geen leerrechten. Gebruik van initieel tertiair onderwijs kost leerrechten, waarbij hoe hoger het niveau, het meer leerrechten kost. Bij migratie op latere leeftijd is er correctie op leerrechten, afhankelijk van genoten vooropleiding.

Les- en collegegeld worden afgeschaft, maar in het hoger onderwijs komt er wel een studietoelage na afloop van de studie, gerelateerd aan het dan verdiende inkomen en de genoten studieduur (zie bij investeren in gelijke kansen).

De leerrechten kunnen gebruikt worden voor bij- en nascholing of voor omscholing. Iedere werkende krijgt periodiek een loopbaan-APK bij een regionale werkwinkel, met gratis advies over te volgen scholing. Daarbij is er ook een gezondheidscheck, gericht op het voorkomen van ziekte en arbeidsongeschiktheid, met eventueel advies voor en ondersteuning bij aanpassingen van werk(plek). Volgen van scholing wordt in de beloningssystematiek beloond.

Werkzoekenden kunnen leerrechten inzetten voor scholing richting betaald werk. De transitievergoeding kan vrijwillig geheel of gedeeltelijk worden ingezet voor leerrechten.

Gedurende de loopbaan worden leerrechten weer aangevuld. De financiering van de leerrechten geschiedt tripartite door de overheid en een werkgevers- en werknemerspremie. De bestaande sectorale opleidingsfondsen worden geïntegreerd in het nieuwe leerrechtensysteem. Ook de gelden voor duurzame inzetbaarheid uit het pensioenakkoord (800 miljoen euro) moeten hierbij betrokken worden – deze gelden worden (anders dan in het pensioenakkoord) structureel gemaakt.

Daarmee amenderen we het voorstel van de commissie Borstlap. Zo maken we de integratie van de transitievergoeding vrijwillig, laten we de overheid ook bijdragen aan de financiering, treffen we ook een regeling voor migranten, koppelen we het aan het vervallen van les- en collegegelden, waarbij we de laatstgenoemde in het hoger onderwijs vervangen door een studietoelage na afloop van de studie, en voeren we een gezondheidscheck in om langer gezond werk te bevorderen. Dit laatste kan een bijdrage leveren aan kleinere gezondheidsverschillen en verschillen in levensverwachting tussen laag en hoogopgeleiden, verschillen die nu enorm zijn en schreeuwen om een aanpak.

14. Zorg voor hogere en eerlijke lonen

De Arbeids Inkomens Quote (AIQ), dat deel van wat we nationaal verdienen dat naar arbeid gaat, moet omhoog. Dat deel is nu veel te laag en dreigt in een negatieve spiraal te belanden. Dus pleiten wij met DNB: *laat de overheid ervoor zorgen dat de lonen harder stijgen ten koste van de bedrijfswinsten*. Het moet meer lonend worden voor kapitaalbezitters om te investeren in banen en hogere lonen en minder lonend worden om kapitaal te laten staan zonder dat het productief is. Dat is goed voor de welvaart van gewone mensen, zorgt voor hogere bestedingen en dus voor een meer stabiele groei van onze economie.

Naast meer banen en meer mensen aan het werk bereiken we een hogere AIQ door de lonen substantieel te laten stijgen. Naast de verhoging van het minimumloon en de structurele verhoging van lonen in de publieke sector zetten we in op een verdere loonsverhoging van de lonen van gemiddeld 5% voor de periode 2021-2024, met een vaste verhoging in euro's als basis voor de lagere

inkomens, indachtig de oude vakbondsleus ‘centen in plaats van procenten’), en lagere percentages voor hogere inkomens. De maatregelen om het minimumloon en de lonen in de publieke sector fors te verhogen, zullen bij een steeds krappere werkdmarkt helpen ook in de markt te komen tot hogere beloningen.

We zorgen ook voor eerlijke beloningsverhoudingen. De beloningsverschillen zijn nu idioot hoog en worden steeds groter. Niet de internationale beloningsverhoudingen moeten eenzijdig maatgevend zijn, maar deze moeten begrensd worden door interne beloningsverhoudingen. Met een *Wet op maximale beloningsverschillen* stellen we maximumnormen voor de verhouding tussen het hoogste en laagste loon binnen één bedrijf of instelling, bijv. dat de best en slechtst verdienende werkende niet meer dan twintigmaal mogen verschillen. Alleen met instemming van de OR kan daar een uitzondering op worden gemaakt. Iedereen telt mee, ook ingehuurde werkenden en bestuurders. En alle inkomensbestanddelen tellen mee, ook bonussen, pensioenen, extra uitkeringen en loon in natura (vervoersmiddelen, etc.). We vragen daarnaast advies aan de SER over een eventuele wettelijke absoluut beloningsplafond.

Gouden handdrukken bij beëindiging dienstverbanden worden met 80% belast en variabele beloning wordt aan wettelijke beperkingen onderworpen. Bestuurders en toezichthouders mogen geen aandelen van eigen bedrijf meer ontvangen als bonus. Dit leidt nu tot een te groot belang op korte termijn aandeelhoudersbelang, terwijl deze bestuurders en toezichthouders juist gericht moeten zijn op het lange termijnbelang van alle stakeholders bij een onderneming.

Uitzonderingen op de Balkenende-norm – een maximumbeloning in de publieke sector ter hoogte van het salaris van de minister-president – worden per direct geschrapt. De werkingssfeer wordt uitgebreid naar alle sectoren die geheel of grotendeels via subsidies worden bekostigd en/of een publieke taak hebben: onder meer alle zorginstellingen, woningcorporaties en OV-bedrijven worden zo onder de werkingssfeer gebracht.

We schaffen het Lage Inkomens Voordeel (LIV) van werkgevers af. Dit Lage Inkomens Voordeel, een loonsubsidie aan werkgevers voor banen met een laag loon (100-130% minimumloon) is wel goed bedoeld, maar leidt ertoe dat bedrijven hun werknemers bewust maar op het minimumniveau belonen, om in aanmerking te komen voor de LIV. Met name in de retail (detail- en groothandel) voert de FNV daartegen terecht actie.

We voeren alsnog een *verplichte collectieve vermogensaanwasdeling* in voor werknemers bij bedrijven. Werknemers gaan daardoor meeprofiteren van vermogensopbouw van hun onderneming. Daarmee realiseren we alsnog een belangrijke belofte van het roemruchte kabinet-Den Uyl. Daarbij maken we het aantrekkelijk om dit te doen in de vorm van aandelen voor werknemers, waardoor werknemers mede-eigenaar worden en ook zeggenschap verwerven.

We zorgen voor een *wettelijk afdwingbaar gelijke beloning voor gelijk werk*, naar IJslands voorbeeld, en voor een verplichtend quotum van 40% voor vrouwen in topfuncties bij grote bedrijven en in de publieke sector. In Nederland verdient een man gemiddeld ruim 16% meer dan een vrouw voor dezelfde functie. Net zoals in IJsland gaan we verplichten dat bedrijven moeten aantonen dat ze gelijke lonen betalen ongeacht geslacht, etniciteit, seksualiteit en nationaliteit. Een omkering van de bewijslast dus.

15. Stop de flex!

Nederland is een koploper in Europa op het gebied van Flexwerk aldus de WRR in haar advies over Goed Werk: inmiddels heeft 36 procent van de werkenden geen vast contract. De flexibilisering van

werk is de afgelopen decennia meer dan verdubbeld, tot ruim 2 miljoen tijdelijk werkenden, oproepcontracten en uitzendwerkers, en 1,1 miljoen zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Bijna iedereen in Nederland heeft hier direct of indirect mee te maken. De flexibilisering heeft bovendien de verantwoordelijkheidsrelatie tussen werkgevers en werknemers minder vanzelfsprekend gemaakt.

De WRR: "Er zijn nog nooit zoveel banen gecreëerd in ons land als in deze tijd. Het gaat hierbij echter vooral om flexibele banen, die grote nadelen kennen. Zo kunnen flexibele banen het innovatieve vermogen van arbeidsorganisaties negatief beïnvloeden: wie een tijdelijk contract heeft, zal minder snel kritiek leveren op het werk of ideeën aandragen om dit te verbeteren. Ook breder in de samenleving zijn er negatieve gevolgen: mensen met flexibele contracten stellen hun kinderwens uit. En de mogelijkheden op het werk om te leren en te ontwikkelen nemen niet toe, vooral niet voor mensen met een flexibel contract. Werkgevers investeren het minst in hen.

Sociale zekerheid, ook belangrijk voor de kwaliteit van werk, is voor veel werkenden (door de flexibilisering van werk) een bron van onzekerheid geworden. Vooral voor zzp'ers, die geen recht hebben op sociale verzekeringen, maar ook geen plicht om premies te betalen. Dit betekent dat zij nauwelijks verzekerd zijn tegen 'oude risico's' zoals arbeidsongeschiktheid en ouderdom, en evenmin tegen 'nieuwe risico's' zoals zorgverantwoordelijkheden of voldoende scholing. Bovendien dragen zij financieel weinig bij aan het collectieve socialezekerheidsstelsel. Het is daarom nodig een meer op de moderne arbeidsmarkt toegesneden stelsel van sociale zekerheid te ontwikkelen, waarin iedereen ongeacht contractvorm deelneemt. "

Bijna de helft van de werkenden in ons land ervaart volgens de WRR een gebrek aan autonomie. Bedrijven en instellingen halen niet altijd het beste in mensen naar boven. Hoewel veel werkenden sociale steun ervaren op het werk, ook in vergelijking met andere landen, scoort Nederland tegelijkertijd hoog als het gaat om agressie op de werkvloer. Vooral publieke professionals, werkzaam in het onderwijs, de zorg of bij de politie, ervaren de minste grip op het werk. En dat terwijl autonomie een belangrijke buffer is tegen intensivering. Te weinig grip op het werk houdt deels verband met het toenemende aantal mensen met burn-outklachten (17,5 procent in 2018). Daarnaast houdt de helft van alle verzuimdagen in Nederland verband met het werk zelf. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) schat dat ongunstige arbeidsomstandigheden in ons land ongeveer 5 procent van de totale ziektelast veroorzaken; dit is vergelijkbaar met de lasten van overgewicht. Voor wat betreft de publieke sector zie meer hierover in hoofdstuk VII.

Het huidige stelsel ontmoedigt ook volgens de commissie Borstlap duurzame arbeidsrelaties en stimuleert flexwerk. *"In de kern geldt: hoe meer flexibiliteit een contract de werkgevendende biedt, hoe minder risico's de werkgevendende loopt en hoe goedkoper het vaak is om werk te laten verrichten. De mate van keuzevrijheid en verschillen tussen contracten hebben tot gevolg dat hetzelfde werk in Nederland onder ongelijke voorwaarden kan worden en wordt verricht. Anders gezegd: het speelveld om werk te organiseren is zeer ongelijk. Ook internationaal bezien zijn de verschillen tussen contractvormen in bescherming en toerusting (van werkenden) en de kosten en risico's (voor werkgevendenden) aanzienlijk. (...)*

De verschillen tussen contractvormen leiden ertoe dat inmiddels een steeds kleinere groep 'insiders' is ontstaan met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd en aan de andere kant een steeds grotere groep 'outsiders' die werk verricht op basis van flexibele contracten. De onzekerheid over baan, werk en inkomen, – hetgeen samenhangt met flexibele arbeidscontracten – concentreert zich bij die groep outsiders. Deze groep kiest daar meestal niet voor. Zij zijn minder vaak tevreden over hun werk en hebben in de meeste gevallen (80 - 90 procent) vaak liever een vast contract. Dit komt

mede doordat een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd voor veel mensen, naast praktische economische waarde, zoals inkomenszekerheid en financieel perspectief bij bijvoorbeeld het kopen van een huis, gevoels- en symbolische waarde heeft. Anders geformuleerd: het is een vorm van erkenning door de werkgever. (...)

De werkzekerheid van werknemers met een flexibel arbeidscontract is minder dan werknemers met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd: zij hebben een (fors) grotere kans om werkloos te worden. Ook het inkomensniveau en de inkomenszekerheid van werknemers met een flexibel contract is minder: zij verdienen gemiddeld zo'n zeven procent minder voor hetzelfde werk dan werknemers met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd en de kans op armoede onder werknemers met een flexibel contract is drie keer zo hoog.

Flexibele werknemers hebben minder goede toegang tot scholing en ontwikkeling gedurende de loopbaan, dit geldt met name voor uitzend- en oproepkrachten. Werknemers met uitzend- of oproepcontracten verrichten vaker werk met een zwaardere fysieke belasting, doen vaker gevaarlijk werk, zijn vaker slachtoffer van een arbeidsongeval en hebben minder toegang tot een bedrijfsarts dan werknemers met een contract voor onbepaalde tijd. De duurzame inzetbaarheid van deze groep werknemers is dan ook minder geborgd dan van werkenden met een contract voor onbepaalde tijd; met als risico dat deze flexwerkers op de arbeidsmarkt vroegtijdig aan de kant komen te staan.

Niet alleen worden individuele werknemers met een flexibel contract geconfronteerd met meer risico's dan werknemers met een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd, ook het collectief betaalt voor flexibel werk een hogere prijs. Deze werkenden doen vaker een beroep op regelingen rondom werkloosheid, ziekte- en arbeidsongeschiktheid en bijstand. De kosten van flexibele contracten worden dan ook gedeeltelijk afgewenteld op het collectief."

De commissie signaleert ook dat flexwerk steeds vaker structureel werk is. In plaats van het opvangen van 'piek en ziek' gaat het steeds meer om een manier om structureel op arbeidskosten te besparen, en de risico's van grillige vraag van klanten neer te leggen bij uitzendbureaus of bij de werkende zelf (oproepcontracten, zzp-ers). "Het lijkt bij flexwerk steeds minder uitsluitend te gaan om het opvangen van 'piek en ziek'; flexibel werk vormt een manier om structureel op arbeidskosten te besparen. Zo werkt ongeveer 83 procent van de oproepkrachten gemiddeld elke week bij dezelfde werkgever op een contract zonder vaste uren; slechts een kleine minderheid van de oproepkrachten geeft aan sterk wisselende uren te werken. De structurele inzet van flexibel werk leidt er voor werkenden toe dat deze contractvorm steeds minder een opstap vormt naar een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd en deze werkenden vast blijven zitten in de flexibele schil. Ter illustratie: voor uitzendkrachten geldt dat het percentage dat doorstroomt naar een contract voor onbepaalde tijd tussen 2007 en 2017 is afgenomen van 27 procent naar 16 procent."

De 'structurele tijdelijkheid' van veel flexwerk draagt eraan bij dat het steeds langer duurt voordat (vaak jonge) mensen voldoende (financiële) zekerheden hebben om een woning te kunnen kopen en/of een kinderwens te kunnen realiseren. Ze worden door minder scholing ook minder weerbaar en ze voelen de structurele tijdelijkheid als een gebrek aan erkenning, wat ten koste gaat van de loyaliteit aan en de inzet voor de werkgever. Steeds meer zie je dat voor hetzelfde werk volstrekt andere contractsvormen, beloningen en rechtspositie binnen dezelfde onderneming of organisatie naast elkaar voorkomen. Daar komt nog eens bij dat flexwerk zich concentreert bij lager opgeleiden, met een minder sterke positie op de arbeidsmarkt. Ook mensen met een migratieachtergrond hebben meer dan gemiddeld een flexcontract. De voordelen van flexwerk komen vooral terecht bij de hoger opgeleiden, de nadelen vooral bij laagopgeleiden. De toegenomen flexibilisering van werk vergroot daarmee de maatschappelijke ongelijkheid.

We maken een einde aan de doorgeslagen flexibilisering van werk en herstellen de norm van goed werk als vast werk. Er komt een nieuwe wetgeving in het arbeidsrecht, het sociale zekerheidsrecht en de fiscale behandeling van inkomen uit werk. Daarbij volgen we op hoofdlijnen de voorstellen van de Commissie Borstlap voor regulering van flexwerk, met kleine aanvullingen en wijzigingen.³¹

De voorstellen van de commissie Borstlap voor het flexibiliseren van vast werk (o.m. legalisering van eenzijdig deeltijdontslag, eenzijdig wijzigen arbeidsovereenkomst over omvang, plaats en functie van werk door werkgever, minder ontslagbescherming, beperking loondoorbetaling bij ziekte van 2 naar 1 jaar) daarentegen zijn voor ons onder geen voorwaarde acceptabel. Het is een grote neoliberale misvatting dat vermindering van flexwerk de flexibilisering van vast werk zou vereisen. De door vergrijzing en ons werkgelegenheidsbeleid structurele schaarste op de arbeidsmarkt maken dat dit geen negatieve invloed zal hebben op de werkgelegenheid. Werkgevers zullen ook weer gaan merken dat hun investeringen in arbeid beter lonen bij een vast contract en een duurzame arbeidsrelatie, ook door een hogere arbeidsproductiviteit.

Hoofdlijn is het duurder maken van flexwerk en het beter reguleren van flexwerk, met meer zekerheid voor alle werkenden, ongeacht in welke rechtsvorm ze werken, en daarmee herstel van het draagvlak van sociale verzekeringen en collectieve voorzieningen.

15.1. Flexwerk duurder maken

We voeren verdere premiedifferentiatie in voor WW-, WIA- en ZW-premies om flexwerk duurder te maken.

Voor flexwerk komt er een 10% hoger minimumloon. En er komt een minimumtarief van € 30 per uur voor zelfstandigen zonder personeel (zzp).

De collectieve regeling voor ziekteverzuim voor het MKB gaat alleen gelden bij vast werk.

De transitievergoeding moet al vanaf dag één bij flexwerkers worden opgebouwd, en niet vanaf twee jaar zoals nu.

De Arbowet gaat ook dezelfde materiële bescherming geven voor ZZP-ers.

15.2. Meer zekerheid voor flexwerkers

Uitzendkrachten en andere werknemers binnen arbeidsrechtelijke driehoeksrelaties krijgen dezelfde (primaire en secundaire) arbeidsvoorwaarden als werknemers die rechtstreeks in dienst zijn bij de onderneming waar de werknemer feitelijk werkzaam is. De huidige mogelijkheid om bij collectieve arbeidsovereenkomst af te wijken van de hoofdregel dat voor uitzendkrachten hetzelfde arbeidsvoorwaardelijke regime toegepast moet worden als bij de inlener, wordt geschrapt.

De 'ketenregeling' wordt weer beperkt van drie naar twee jaar (als je langer bij een werkgever in dienst bent, dan moet je in vaste dienst worden genomen), met uitzondering voor seizoensarbeid.

Loondoorbetaling bij alle flexwerk moet altijd plaatsvinden als er niet wordt gewerkt vanwege een oorzaak die ligt in de risicosfeer van de werkgever – de huidige mogelijkheden om dat niet te hoeven doen worden uit de wet geschrapt.

Alle flex-arbeidscontracten moeten in het vervolg altijd tenminste een minimum vast aantal arbeidsuren per kwartaal omvatten per kwartaal, waarover loon wordt voldaan, met de eis van loonspreiding. Hiermee worden nul-urencontracten verboden.

15.3. Minder contractsvormen

Het huidige stelsel van contractvormen is onoverzichtelijk en moeilijk handhaafbaar. Een hanteerbare afbakening tussen werkende en zelfstandige ontbreekt, waardoor schijnzelfstandigheid steeds meer optreedt. Tegelijkertijd worden ze in het arbeidsrecht, de sociale zekerheid en de fiscaliteit volstrekt verschillend behandeld. Deze verschillen geven een perverse prikkel om te komen tot constructies met zelfstandigen in plaats van met werknemers. Steeds meer is er sprake van oneigenlijke concurrentie op basis van arbeidsvoorwaarden, waarbij tevens steeds meer oneigenlijke driehoeksverhoudingen (met een uitzendbureau of payroll-bedrijf) worden toegepast. Dit ondergraaft ook de handhaafbaarheid van allerlei regels over arbeidsomstandigheden, arbeidsvoorwaarden en arbeidsverhoudingen.

We beperken het aantal mogelijke arbeidscontractvormen voor werkenden tot drie:

- arbeidsovereenkomsten voor werknemers die voor bepaalde of onbepaalde tijd werken in dienst van een werkgever;
- overeenkomsten voor zelfstandigen die werken voor een opdrachtgever voor eigen rekening en risico;
- uitzendovereenkomsten voor werknemers in dienst van een uitzendbureau die tijdelijk voor een derde partij werk verrichten dat niet of moeilijk voorzienbaar is;

De manier waarop het werk feitelijk wordt uitgevoerd gaat de contractvorm bepalen, de wil van partijen is daarbij niet langer relevant. Bij de beoordeling wordt het bestaan van een gezagsrelatie bepalend. Daarbij wordt niet langer het toezicht en de leiding van de werkgever centraal gesteld, maar de inbedding in de organisatie van de werkverschaffer, waaronder of de activiteiten behoren tot de reguliere activiteiten van de onderneming of organisatie waar deze worden verricht.

Er geldt een '*werknemer, tenzij*' benadering – wanneer arbeid persoonlijk en tegen beloning wordt verricht, is sprake van een werknemer, tenzij door de werkgevers (opdrachtgever) kan worden aangetoond dat de werkende een zelfstandige betreft. Dit impliceert een omkering van de bewijslast in vergelijking met de huidige situatie.

Om oneigenlijk gebruik van driehoeksverhoudingen – zoals payroll, contracting, detachering of uitzending – tegen te gaan, wordt de feitelijk werkgever ook de juridische werkgever. Dat impliceert tevens dat de daar geldende arbeidsvoorwaarden van toepassing zijn.³²

Bij platformbedrijven (bemiddelingsbureaus) die betrokken zijn bij het beheer van de geldstroom van de betaling voor de werkzaamheden worden zij ook verantwoordelijk voor de afdrachten van (loon)belasting en/of premies. Dit draagt bij aan het bestrijden van de ontduiking daarvan bij dit werk en zorgt ervoor dat deze bedrijven niet alleen voordelen genieten maar ook verplichtingen krijgen in relatie met de arbeid die na hun bemiddeling wordt verricht. Ook bij bemiddeling van zelfstandigen moet de bemiddelde partij de fiscale afdrachten gaan verrichten. Daarenboven gaan we bij deze platformbedrijven invoeren dat degenen die het werk verrichten werknemers zijn, tenzij het platformbedrijf kan aantonen dat zij geen werkgever is als hiervoor bedoeld. Een platform dat de financiële en administratieve verplichtingen verbonden aan de overeenkomst tussen platform en platformwerker, of tussen platformwerker en de gebruiker van het platform, op zich neemt is een werkgever dan wel een uitzendwerkgever, tenzij het platform kan aantonen dat zij niet zelf een zelfstandige en inhoudelijke rol spelen bij de totstandkoming en uitvoering van de overeenkomst en de werkzaamheden van de platformwerker behoren tot de onderneming van het platform.

Het laten uitvoeren van regulier werk door stageairs zonder normale beloning, al dan niet reeds afgestudeerd, wordt verboden en streng gehandhaafd.

Er komt een arbeidsombudsman, een publiek loket waar op een laagdrempelige manier onafhankelijk en gratis informatie en advies verkregen kan worden over de rechten van werkkenden en de effectuering daarvan.

15.4. Alle werkkenden gaan op gelijke wijze belasting betalen

Er zijn nu grote verschillen tussen werkkenden in fiscale behandeling van werk en in inkomensbescherming. Zo betalen zelfstandigen geen werknemerspremies (WW, WAO/WIA, ZW), en geen verplichte aanvullende pensioenpremie. De verschillende behandeling van inkomensbronnen in ons belastingstelsel impliceert voorts dat looninkomsten meer worden belast dan inkomsten uit onderneming. Zelfstandig ondernemers hebben diverse ondernemingsfaciliteiten (zoals de Landbouwwijvrijstelling, de Willekeurige afschrijving milieu-investeringen, de Kleinschaligheidsinvesteringsaftrek en de herinvesteringsreserve) en ondernemersfaciliteiten (zoals de zelfstandigenaftrek, de meewerkaftrek en de mkb-winstvrijstelling) die maken dat er minder belastingen en premies (ook voor volksverzekeringen als AOW, ANW en WLZ) verschuldigd zijn.

Daarnaast zijn er specifieke voordelen voor DGA's. De juridische splitsing tussen de persoon en de vennootschap maakt dat voor de DGA: i) de inkomsten van zijn onderneming worden belast met vennootschapsbelasting, ii) eventuele dividenduitkeringen alsmede voordelen uit (latere) verkoop van de aandelen worden belast met inkomstenbelasting tegen een tarief van 26,25 procent (box 2) en iii) de dga geacht wordt een "gebruikelijk loon" te genieten dat wordt belast met inkomstenbelasting in box 1 (conform de looninkomsten van een werknemer). Deze systematiek maakt het mogelijk dat er veel (arbeids)inkomen van de dga achterblijft in de vennootschap dat pas op een later moment (met name bij verkoop van de aandelen) wordt belast in de inkomstenbelasting tegen een tarief van 26,25 procent. Van deze mogelijkheid voor belastinguitstel wordt door dga's in omvangrijke mate gebruikgemaakt. DGA's lenen nu excessief bij de eigen vennootschap om zo belastingheffing te ontkomen (nu voor gezamenlijk 55 miljard euro!). DGA's delen zo geld niet uit als dividend en zetten het ook niet in als ondernemingsvermogen, maar wenden het voornamelijk aan voor private consumptie.

Het resultaat is een ongelijke behandeling van arbeidsinkomen, met name wanneer bij een zelfstandige arbeid de voornaamste bron van inkomen is. Dit doet zich voor, indien een zelfstandige geen of marginaal kapitaal heeft geïnvesteerd in zijn onderneming. Het arbeidsinkomen van de zelfstandige wordt in dat geval te laag belast en het arbeidsinkomen van dga's kan in dat geval worden onderschat. Dit bevordert arbitrage tussen de fiscale regimes en de juridische vorm waarin arbeid wordt aangeboden.

De fiscale verschillen werken door naar andere collectieve (inkomens)voorzieningen, die verschillen in lasten creëren. Dit is het geval indien deze (inkomens)voorzieningen het inkomen als maatstaf nemen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij de toeslagen: de fiscale voordelen van zelfstandigen brengen mee dat zij eerder en meer beroep kunnen doen op toeslagen dan andere werkkenden.

Bij elkaar leiden alle verschillen tot grote verschillen in lasten op arbeid afhankelijk van de vorm waarin deze arbeid wordt verricht, dat een grote prikkel geeft tot zelfstandig ondernemerschap in plaats van werknemer, met een zeer beperkte bestaanszekerheid, en doordat de regelgeving de handhaafbaarheid bemoeilijkt, tot schijnconstructies. Ook leidt het tot forse uitholling van de financiering van de sociale zekerheid en van de collectieve voorzieningen. De fiscale voordelen voor zelfstandigen (zowel zelfstandig IB-ondernemers als DGA's) leiden tot lagere collectieve inkomsten

als gevolg van lagere ontvangsten van belastingen en premies. Dit gaat om forse bedragen die, gezien de volumeontwikkeling van ondernemers, duidelijk zijn gegroeid. De budgettaire derving van de twee grootste ondernemersfaciliteiten, de zelfstandigenaftrek en de mkb-winstvrijstelling, is opgelopen van circa 1,4 miljard euro in 2004 naar circa 3,8 miljard euro in 2019.

Alle werkenden gaan op gelijke wijze meebetalen aan onze collectieve voorzieningen, inclusief het Zekerheidsinkomen, door arbeid voor alle werkenden – inclusief zelfstandigen – gelijk te belasten. Concreet betekent dit dat de huidige fiscale ondernemingsfaciliteiten (inclusief de mkb-winstvrijstelling) en ondernemersfaciliteiten, incl. die voor Directeur-Grotaandeelhouders (DGA's) vervallen. De DGA gaan we direct belasten over de winst van zijn vennootschap als arbeidsinkomen (meer hierover bij belastingen). Zelfstandigen zonder personeel worden verplicht om zich aan te sluiten bij een verplichte collectieve aanvullende pensioenvoorziening, en moeten daarvoor premie betalen, en aan de premie voor de leerrechten. Ook flexwerkers komen vanaf dag één onder een verplicht collectief aanvullende pensioenregeling vallen.

15.5. Vast werk als norm in de publieke sector

In de publieke sector voeren we een plicht in tot vast werk, tenzij beargumenteerd kan worden waarom dat niet kan. Dit geldt ook in subsidierelaties en aanbestedingseisen. Dit impliceert o.m. een verbod op alfahulpconstructies in de thuiszorg. De aanbestedingen en bekostiging moeten uitgaan van een normale cao en niet leiden tot concurrentie op arbeidsvoorwaarden, op straffe van dat ze onverbindend worden verklaard. Uitzonderingen op de norm van vast werk moeten gemotiveerd worden en deze zijn vatbaar voor beroep.

16. Zorg voor eerlijke concurrentie op de arbeidsmarkt en ga uitbuiting van arbeidsmigranten tegen

In Nederland werken circa 400.000 arbeidsmigranten uit andere EU-lidstaten, vooral in sectoren zoals transport, land- en tuinbouw, bouw, schoonmaak en vleesverwerkende industrie. In de huidige situatie wordt er misbruik gemaakt van de open grenzen binnen de EU op het punt van vrije arbeidsmigratie. Er wordt geconcurrereerd op arbeidsvoorwaarden doordat de Europese richtlijnen daarvoor nog steeds te weinig een gelijk speelveld garanderen. O.m. met brievenbusmaatschappijen worden schijnconstructies opgetuigd. Sociale premies worden vermeden. Naast dat de regelgeving onvoldoende is, schort het ook aan de handhaving.

Dit maakt dat werknemers uit m.n. Oost-Europese lidstaten goedkoper zijn dan de eigen werknemers, en verdringt daarmee werkgelegenheid voor de West-Europese burgers. Dit ondermijnt niet alleen de eigen verzorgingsstaat en sociale zekerheid, maar voedt ook anti-EU sentimenten. Bovendien zijn deze EU-arbeidsmigranten kwetsbaar voor uitbuiting, en bestaan er vele voorbeelden van schandelijke praktijken. Koppeling van werk aan huisvesting maakt deze migranten nog kwetsbaarder. Er zijn veel malafide uitzendbureaus die hier een goede boterham aan verdienen.

De huidige toenemende economische ongelijkheid tussen EU-lidstaten is onhoudbaar, al was het maar om het wegtrekken van geschoolde en jonge burgers uit de armere lidstaten te stoppen. Van de afgesproken convergentie, het naar elkaar toegroeien van standaarden, komt niets terecht. De regionale structuurgelden zijn daarvoor onvoldoende. Het Europese Stabiliteits en Groei Pact (SGP) is nu te eenzijdig gericht op overheidstekorten en overheidsschulden. Lidstaten moeten verplicht worden toetsbare doelen en plannen te maken die leiden tot minder ongelijkheid tussen lidstaten. Daartoe moeten in EU verband minimumnormen gesteld worden, die stapsgewijs verhoogd worden. Denk aan minimumnormen voor minimumloon, sociale zekerheid en bestaanszekerheid. Nieuwe

Europese begrotingsinstrumenten moeten ontwikkeld worden om de zwakkere lidstaten daarbij te helpen.

Ook nationaal moet de implementatie en handhaving van de EU richtlijnen tegen oneerlijke concurrentie op de arbeidsmarkt en de handhaving tegen illegale arbeidsmigratie en de uitbuiting van arbeidsmigranten veel beter.

We bestrijden oneerlijke concurrentie op arbeidsvoorwaarden en uitbuiting van arbeidsmigranten. Werknemers in de EU moeten zeker zijn van een eerlijk loon, waar ze ook werken en waar ze ook vandaan komen. De handhaving moet worden versterkt, o.m. met een Europese arbeidsinspectie, waartoe recent besloten is. De aanpassing van de Europese detacheringsrichtlijn daarover wordt strikt uitgevoerd en in de EU strijden we voor scherpere richtlijnen, waarbij geen sectoren meer worden uitgezonderd (zoals nu de transportsector), de periode waarin de richtlijn niet van toepassing is, wordt beperkt tot maximaal een maand en ook sociale premies betaald moeten worden in het land waar feitelijk gewerkt wordt. Ook de mogelijkheid voor lidstaten om keten- en brievenbusconstructies niet te verbieden, moet worden geschrapt. Zolang dat nog niet zo is, moeten we dat in ieder geval in ons land wel verbieden.

We maken een einde aan de misstanden bij de huisvesting van seizoenarbeiders. We voeren direct de adviezen van de Commissie Roemer uit. Alle arbeidsmigranten moeten geregistreerd staan in de Basis Registratie Personen (BRP). Arbeidsmigranten moeten zelfstandige huisvesting hebben. Er komt een verbod op de combinatie van werkgever en huurbaas. Er wordt streng gehandhaafd op hygiëne en gezondheidsregels, ook bij het vervoer. Werkgevers en uitzendbureaus mogen niet meer tussen de zorgverzekeraar en de verzekerde arbeidsmigrant zitten. De zorgpas moet in bezit zijn van de arbeidsmigrant. Bij beëindiging van de arbeidsovereenkomst loopt de verzekering nog door zolang de arbeidsmigrant nog in ons land verblijft. Uitzendbureaus krijgen opnieuw weer een vergunningplicht, nu blijkt dat er op grote schaal fraude wordt gepleegd met arbeidsmigranten. Zij moeten vooraf een waarborgsom storten, die vervalt bij ontneming van de vergunning. Bestuurders van uitzendbureaus moeten een Verklaring Omtrent Gedrag (VOG) hebben en aan wettelijke criteria voldoen. Er komen maatregelen tegen turboliquidaties en doorstart van malafide uitzendbureaus. Werknemers komen zoveel mogelijk in vaste dienst (zie ook de voorstellen onder 15). Werkgevers en opdrachtgevers worden aansprakelijk voor goede naleving van alle voorschriften. Er komen zowel landelijke als gemeentelijke informatieloketten voor arbeidsmigranten in hun eigen taal.

We schaffen de fiscale expatregeling per direct af. Het is niet te verdedigen dat buitenlandse werknemers fors (30% van hun inkomen is nu belastingvrij) minder belasting betalen dan Nederlandse. Als buitenlandse expertise schaars is, moeten werkgevers en uitzendbureaus die buitenlandse werknemers inhuren daar zelf voor betalen.

17. Verdeel werk en zorgtaken eerlijker

Werkdruk is een groot en groeiend probleem. De helft van de verpleegkundigen overweegt iets anders te gaan doen vanwege de werkdruk. Per dag zitten bijna 5000 agenten ziek thuis door werkstress. Een op de vijf leraren kampt met burn-outklachten. Voor degenen die zich een burn-out werken geldt naast feitelijke werkdruk ook dat veel overwerken, ook in de privé-tijd normaliseert en voor sommigen zelfs een statussymbool lijkt. Het is een van de redenen dat de productiviteitsstijging in de wereld stagneert.

Volgens de WRR in haar advies *Goed Werk* zegt 38% van de werkende mensen dat ze vaak of altijd snel te moeten werken om het werk af te kunnen krijgen. Vooral in de publieke sector, maar zeker niet alleen daar, is de als te hoog ervaren werkdruk de afgelopen tijd gegendeerd. Door de

diensteneconomie is veel van ons werk mensenwerk. Een op de tien werkenden vindt het werk emotioneel zwaar. Intensivering kan mensen uit de arbeidsmarkt drukken die niet kunnen voldoen aan de hoogproductieve eisen die het werk stelt, bijvoorbeeld als zij een (mentale) arbeidsbeperking hebben, en kan de re-integratie van mensen met kanker of een burn-out ingewikkelder maken. Meer autonomie op het werk – meer vrijheid om het werk naar eigen inzicht in te vullen – is een buffer tegen intensivering.

We gaan werk eerlijker verdelen en daardoor ook meer ruimte geven voor goede balans van werk en andere tijdsbesteding, minder overbelasting, en voor eerlijker verdelen van zorgtaken. We voeren een verplichte collectieve arbeidstijdverkorting in met een 32-urige werkweek (te verdelen over vier of vijf werkdagen). Tot en met anderhalf modaal wordt bij de omzetting het huidige inkomen gegarandeerd.

Betaald werk alleen is ook niet meer zaligmakend. Het leven is meer dan werken, we willen ook tijd voor onze kinderen, mantelzorg, vrije tijd en ontspanning. De sociale strijd heeft de arbeidsduur beperkt, vakantie en vrije zaterdag gerealiseerd, zorgverlof, etc. Maar de scheiding tussen werk en vrije tijd wordt steeds diffuser, het werk dringt steeds meer de vrije tijd in. De verdeling van werk en zorgtaken is ook heel scheef.

Een op de tien werkenden in ons land zegt volgens de WRR al geruime tijd een disbalans te ervaren tussen thuis en het werk. Grip op het leven wordt in ons land vooral georganiseerd door in deeltijd te gaan werken, maar de kosten hiervan komen wel voor rekening van het individu, vooral vrouwen. Ons land heeft vergeleken met andere landen zeer beperkte betaalde verlofregelingen voor de zorg voor kinderen en ouderen, en excelleert niet in kwalitatief hoogstaande kinderopvang. Bovendien heeft lang niet iedereen (slechts de helft van de werkenden) voldoende zeggenschap over de eigen werktijden om grip te kunnen hebben op het leven. Nieuwe technologie kan de grenzen tussen thuis en werk bovendien vertroebelen.

Waar de ene werknemer dreigt te bezwijken onder werkdruk en jonge gezinnen klagen over te weinig tijd voor zorgtaken voor hun kinderen én voor hun mantelzorg behoevende ouders, zitten anderzijds veel mensen die graag weer zouden werken of meer uren zouden willen werken onvrijwillig teveel thuis op de bank. Tweeverdieners zijn de norm geworden, maar ook uit noodzaak om de stijgende vaste lasten nog te kunnen financieren. Onvrijwillige alleenverdieners hebben het nakijken. Hoe belangrijk werk ook is, leven is meer dan werk alleen. Dat moet en kan beter.

Voor een ruimhartiger vaderschaps- en ouderschapsverlof zijn veel argumenten aan te dragen. Het is beter voor de baby, die op minder jonge leeftijd naar de crèche hoeft en een meer betrokken vader krijgt. De arbeidsparticipatie van vrouwen zou omhooggaan wanneer zij in eerste instantie langer bij hun baby kunnen blijven; zorgtaken raken blijvend beter verdeeld tussen vaders en moeders; en discriminatie op de arbeidsmarkt tegen vrouwen zou dalen op het moment dat een werkgever weet dat zowel een man als een vrouw een tijd uit de running zal zijn in het geval van voortplanting. En, door ouderschapsverlof volledig betaald te maken wordt het voor iedereen toegankelijk: dit kan helpen sociale en economische ongelijkheid tegen te gaan. Het is dus goed voor het kind, voor de emancipatie én voor de gelijkwaardigheid binnen relaties en in de maatschappij om ouders allebei de kans te geven (even)veel tijd met hun pasgeboren baby door te brengen. Daar komt bij dat het kostwinnersmodel terecht uit de mode raakt en ook vaders meer en beter betrokken willen zijn bij de opvoeding van hun kinderen. Naast dat dit meer banen voor anderen laat, draagt dit bij aan een meer ontspannen arbeidsbestel, waarin erkend wordt dat kwaliteit van leven niet bestaat uit werk alleen.

Naast collectieve arbeidstijdverkortingen vergroten we daartoe het betaald zorgverlof naar 10 dagen kraamverlof en 4 maanden ouderschapsverlof voor beide partners, overeenkomstig het besluit van het Europees Parlement, en wel volledig doorbetaald (met een maximum inkomen van tweemaal modaal) en volgens het Noorse model: iedere partner heeft een individueel recht en als één van die partners zijn of haar verlof niet opneemt vervallen bij die partners vakantiedagen. Anders dan nu wordt dat loon volledig (en niet slechts 70% zoals nu) doorbetaald – lage inkomens kunnen nu daardoor nauwelijks gebruik maken van de regeling.

Een eerlijke verdeling van werk tussen mannen en vrouwen en goede economische zelfstandigheid en bestaanszekerheid van vrouwen vraagt ook een grotere mate van arbeidsparticipatie van vrouwen. Dat helpt daarnaast ook bij het oplossen van tekorten op de arbeidsmarkt. We gaan banen in de publieke sector in beginsel als voltijds aanbieden en dat fiscaal voor werkgevers en werknemers aantrekkelijker maken. De kinderopvang gaan we volledig uit de belastinginkomsten financieren, publiek organiseren zonder marktwerking en uitbreiden tot een voorziening gekoppeld aan scholen, die tenminste van 7-19 uur beschikbaar is. We schrappen de huidige eigen bijdragen. De kinderopvangtoeslag kan dan verdwijnen. De kinderbijslag en het kindgebonden budget worden geïntegreerd in een nieuwe kinderbijslag regeling.

Een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen helpt voor eerlijk verdelen van werk en zorgtaken, helpt tegen de bestaande arbeidstekorten en maakt hen tevens meer financieel zelfstandig. We gaan om de arbeidsparticipatie van vrouwen te bevorderen zorgen dat publieke banen meer voltijds worden aangeboden en ingevuld. Voltijdsbanen gaan we voor werkenden en ook wat betreft werkgeverslasten voor werkgevers aantrekkelijker maken. Kinderopvang wordt gratis (collectief gefinancierd, zonder marktwerking) en als een volledig publieke voorziening van tenminste 7-19 uur gekoppeld aan het funderend onderwijs (PO en VO). Gratis kinderopvang zal een belangrijke belemmering voor een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen wegnemen. Ruim 220.000 mensen werken nu niet wegens zorgtaken, waarvan 211.000 vrouwen.

18. Verbeter het pensioenakkoord

Het recente pensioenakkoord vergroot de kans op een waardevast, geïndexeerd aanvullend pensioen en verkleint de kans op pensioenkortingen. Dat perspectief wordt nog veel beter doordat we de AOW fors – met ruim 40% – verhogen. Ook verbetert de regeling voor de pensioenleeftijd en gaan meer werkenden aanvullend pensioen opbouwen, terwijl de solidaire verplichtstelling zeker stelt. Dat zijn belangrijke verbeteringen, reden waarom we het pensioenakkoord ondersteunen. Op onderdelen willen we echter verbeteringen in het komende wetgevingstraject, dat we al in 2024 (in plaats van 2026, zoals nu voorzien) willen laten ingaan.

18.1. Direct ingaan van rekenregels voor indexering en kortingen

En we willen dat het vervallen van de rekenrente door een projectierendement per direct ingaat. Daardoor kunnen de veel te grote buffers in de pensioenvermogens nu al ingezet worden om pensioenen te indexeren in plaats van te korten. En daarom gaan we de regels van het nieuwe stelsel voor de projectrendementen per cohort per direct toepassen. Voor jongeren volledig aandelen: 5,5%. Voor de middengroep die nog voor het pensioen zit 60% aandelen, 40% vastrentend en daarmee 4%. Voor gepensioneerden 25% aandelen, 15% vastrentend, 50% risicovrij en dus 2,5%. Daarmee rekenen we vanaf heden de dekkingsgraden uit. Dan komt indexatie, zeker voor gepensioneerden, direct binnen handbereik. We stoppen per direct met premiedempen. De premie wordt berekend met hetzelfde projectrendement waarmee we de dekkingsgraad berekenen. Projectierendement te laag? Premie omhoog!

18.2. Eerlijk omzetten oude pensioenaanspraken met bijstortverplichting werkgever(s)

Het invaren van oude pensioenaanspraken in het nieuwe pensioencontract moet eerlijk gebeuren. We rekenen uit of er voldoende premie is betaald om de toegezegde waarde vaste pensioenen te kunnen betalen. Als dat niet het geval is volgt een eenmalige bijstorting door werkgever. Die koopt immers zijn verdere verantwoordelijkheid af en dan is afrekenen logisch. De huidige aanspraken worden omgezet in kapitaal. Om van daaruit met het nieuwe systeem pensioen op te bouwen. Dan is het cruciaal dat die omzetting eerlijk gebeurt. Anders zou er sprake zijn van sluipende onteigening. Dat is niet alleen in strijd met het eigendomsrecht, het is simpelweg oneerlijk. De regels van de hoofdlijnennotitie bevatten twee methoden en ze zijn beiden gebaseerd op omzetting op basis van discontering. Dat moet anders. Iedereen heeft er recht op dat zijn opgebouwde vermogen uit ingelegde premies en gerealiseerd rendement gewoon wordt uitgerekend en toegekend. Als dan blijkt dat het onvoldoende is voor het uitbetalen van de pensioenaanspraken dient de werkgever bij de omzetting bij te storten. Omdat de overgang zo cruciaal is moeten we verlangen dat de vertegenwoordigers van de deelnemers, slapers en gepensioneerden daar zeggenschap over krijgen. Door daarover instemmingsrecht toe te kennen aan de verantwoordingsorganen.

18.3. Werkgevers uit de besturen van de pensioenfondsen; pensioenpremie bruteren en opnemen in het loon

Werkgevers lopen in het nieuwe stelsel geen risico meer. Alle risico's zijn verlegd naar deelnemers en gepensioneerden. Dat kan, maar dat betekent ook dat bestuur en beheer daaraan moeten worden aangepast. Volgens de trits risico-belang-zeggenschap. Laten we de pensioenpremie bruteren en opnemen in het loon. Dan betaalt de werknemer zelf voor zijn eigen pensioen en heeft dan dus ook zelf de zeggenschap erover. De governance moet daarop worden aangepast. Voortaan geen werkgevers meer in verantwoordingsorganen of besturen van pensioenfondsen. We vervangen ze door bestuursleden gekozen door deelnemers, slapers en gepensioneerden.

18.4. Verplicht aanvullend collectief pensioen voor alle werkenden

In Nederland ontvangen ruim 2,1 miljoen huishoudens AOW. Aanvullend ontvangen 1,9 miljoen huishoudens ook een aanvullend pensioen. Gemiddeld was de AOW ongeveer net zo hoog als het aanvullend pensioen. De inkomens na pensionering verschillen echter fors. Zo had in 2017 circa 6 procent van de huishoudens (113.000) hooguit 250 euro bruto per maand aanvullende inkomsten boven de AOW en 10 procent van de huishoudens (225.000) tussen de 250 tot 500 euro bruto. Beide groepen omvatten vaak alleenstaande ouderen. Aan de andere kant ontving 62 procent van de AOW-huishoudens (vooral paren) maandelijks aanvullende inkomsten van duizend euro bruto of meer. Bij ruim de helft van deze AOW-huishoudens ging het om 2000 euro bruto of meer, dus om een aanvullend bedrag ruimschoots boven de AOW. In het algemeen geldt dat onder ouderen het langdurig armoederisico lager is dan voor de totale bevolking (11 procent vs. 3,3 procent).

Deze verschillen in inkomen na pensioneren beginnen bij de pensioenopbouw gedurende het werkende leven. Een deel van de werknemers (2016: 13 procent (856.000)), met name jongere werkenden, bouwt geen pensioen op via zijn werkgever ("witte werknemers"). Ongeveer een derde van de werkgevers, vooral kleine werkgevers, biedt ook geen pensioenregeling aan ("witte werkgevers"). In totaal heeft 6 procent (444.000) van de werkenden geen pensioenaanspraken in de tweede pijler, waarvan 94 procent (418.000) ook geen aanvullend pensioen opbouwt in de derde pijler (d.w.z. een fiscaal gefaciliteerde pensioenvoorziening). Van de zelfstandigen heeft 77 procent op enig niveau pensioenaanspraken in de tweede pijler.

Verschillen in opbouw resulteren in verschillen in vervangingsratio van het inkomen voor en na pensioneren. Dit is zichtbaar indien de inkomenspositie na pensioneren van huishoudens met zelfstandig ondernemers wordt vergeleken met huishoudens met werknemers. Vergelijking leert dat het doorsnee bruto vervangingsratio van zelfstandig ondernemers 7 procent lager ligt. Ook de spreiding in inkomen na pensioneren is groter onder zelfstandig ondernemers dan onder werknemers. Van de huishoudens met zelfstandig ondernemers zal naar verwachting 43 procent niet een pensioen van 70 procent van het bruto huishoudinkomen bereiken. Voor huishoudens met alleen werknemers geldt dat voor 31 procent. Zelfstandig ondernemers bouwen dus vaker dan werknemers geen toereikend pensioen op. Hierbij is uitgegaan van een brede benadering van pensioen, dus naast AOW en tweede en derde pijler pensioenen, zijn ook vrije besparingen en de besparingen op woonlasten meegenomen.

Naast groepen die te weinig opbouwen zijn er ook groepen die meer dan de huidige maatschappelijke norm van 70 procent vervangingsratio opbouwen. Ongeveer een vijfde van de huishoudens heeft een pensioeninkomen dat uitkomt op een vervangingsratio van meer dan 100 procent.

Uit deze cijfers blijkt dat in het huidige stelsel niet alle werkenden erin slagen om tijdens hun (werkende) leven voldoende middelen opzij te leggen voor de oude dag; andere groepen sparen juist te veel. De oorzaak hiervan kan zijn dat de men onvoldoende inkomen heeft om gedurende het (werkzame) leven te sparen voor de oude dag en/of dat men niet voldoende heeft gespaard, bijvoorbeeld als gevolg van irrationeel gedrag (bijvoorbeeld een "present bias"). Als werkenden onvoldoende pensioenvermogen opbouwen, plaatst dit extra druk op de aanvullende publieke (inkomens) voorzieningen (bijvoorbeeld toeslagen) waarop mensen recht kunnen hebben bovenop de AOW.

De verschillen komen voort uit de huidige vormgeving van het pensioensysteem. Werkenden die onder een verplichtstelling vallen, leveren een verplichte pensioenbijdrage in de tweede pijler. De premies in de tweede pijler verschillen sterk per sector en zijn afhankelijk van het pensioencontract (bijv. verschillen in ambitie, indexatie voorwaarden, etc.) en deelnemer populatie (bijvoorbeeld levensverwachting). De pensioenpremie als percentage van het bruto-inkomen ligt tussen de circa 10 en 30 procent, waarbij de gemiddelde premie rond de 16 procent ligt. In recente jaren zijn de pensioenpremies verder gestegen.

Er zijn echter ook sectoren waar de verplichte deelname aan pensioensparen niet van toepassing is en werkgevers geen pensioenregeling aanbieden (de zogenoemde de witte vlek). Zelfstandigen vallen, op enkele uitzonderingen na en afgezien van de AOW, evenmin onder de pensioenplicht. Daarnaast vallen uitzendkrachten vaak onder een andere verplichtstelling, dan die van de inlener en hebben daardoor recht op een ander (vaak lager) pensioen.

Het huidige systeem leidt er toe dat bepaalde groepen te maken krijgen met een forse inkomensterugval gedurende de oude dag. Daarnaast is er een groep werkenden die gedurende het werkzame leven te veel spaart, of moet sparen, en er in inkomen op vooruit gaat na pensioneren. Deze inkomensverschillen voor en na pensioneren zijn onwenselijk, zeker als die het gevolg zijn van regelgeving.

Een belangrijke aanvulling op het pensioenakkoord is dan ook dat alle werkenden een collectief aanvullend pensioen gaan krijgen. Er komt een wettelijke verplichting om per instelling/bedrijf of per bedrijfstak zo'n pensioen te regelen in overleg met de vakbonden. Alle werkenden worden deelnemers, ongeacht leeftijd en contractsvorm (dus ook zzp-ers en alle flexwerkers). Dat helpt

tegen concurrentie op arbeidsvoorwaarden en contractsvorm en helpt voor een goede koopkracht van gepensioneerden, hetgeen weer goed is voor onze economie.

18.5. Toepassing Wet Normering Topinkomens op pensioenfondsen en hun uitvoerders

Aanvullend pensioen is een publiek belang. Hoog tijd om dat te erkennen en het ook zo in te richten. Door de besturen en de uitvoerders onder de werking van publieke wetgeving te brengen. Laten we stoppen met bonussen en extreme salarissen bij de pensioenfondsen en hun uitvoerders. Dat kost de pensioendeelnemers nu miljarden per jaar. We passen voortaan de Wet Normering Topinkomens toe.

18.6. Reguleer het vermogensbeheer van pensioenfondsen

Pensioen moet stabiel zijn en minder afhankelijk van korte termijn rendement. Dat behoort dan ook tot uitdrukking te komen in het beleggingsbeleid. Pensioenfondsen zijn geen zakenbanken. De huidige pensioenonzekerheid wordt niet veroorzaakt door te kleine buffers, maar door risicovol beleggingsbeleid – en daar doen we nog steeds ten onrechte niets aan. Pensioenfondsen zijn zich de afgelopen decennia steeds meer gaan richten op snelle hoge rendementen. De fondsen zijn beleggers geworden in financiële ‘producten’ die financiële bubbels aanjagen, in plaats van investeerders gericht op echte economische productie. Bubbels die op enig moment altijd barsten. Behalve dat deze beleggingen de economie en werkgelegenheid kunnen schaden, maken ze de Nederlandse pensioenen ook uiterst afhankelijk van de financiële markten. Het huidige systeem van dekkingsgraden en rekenrente zorgt ervoor dat de fondsen zich richten op een schijnwerkelijkheid. Een goed pensioenrendement is in dat systeem in werkelijkheid lucht. Het grootste gevaar voor de Nederlandse pensioenen is dat het vermogen als sneeuw voor de zon wegsmelt bij een financiële crash. Daar helpt een lage rekenrente niets tegen, daar helpt alleen een ander beleggingsbeleid tegen. De grote wisselingen in beleggingsrendementen wakkeren ook de spanningen aan tussen verschillende generaties premiebetalers c.q. pensioenontvangers: hoe groter de verschillen in resultaat, hoe belangrijker het wordt aan wie het verlies of de winst wordt toegerekend. Gaat de premie omhoog/omlaag of juist de pensioenuitkering? Het kost bovendien miljarden aan goudgerande beloningen en bonussen voor beleggingsbedrijven en handelaren.

Nog niet zo lang geleden, tot halverwege de jaren negentig, belegden pensioenfondsen verplicht vrijwel louter in echte bedrijven, in woningen en in staatsobligaties. Met de deregulering van de financiële sector in de jaren 1990 werden die regels losgelaten. Inmiddels beleggen pensioenfondsen voor minstens 85% in het buitenland en in de wildste financiële producten. In plaats van zich steeds verder te verknopen met de financiële industrie zouden pensioenfondsen weer moeten transformeren tot werkelijk publieke instellingen, die niet het snelle maar onzekere hoge rendement vooropstellen, maar maatschappelijk investeren. Dat leidt tot minder hoge pieken in beleggingsrendementen, maar ook tot minder diepe dalen.

Het vermogensbeleid van pensioenfondsen moet saai, degelijker en simpeler. Met het huidige pensioenvermogen en de huidige premies is een rendement van 2,5% boven op de inflatie al genoeg om de toekomstige pensioenen te garanderen, inclusief indexatie, de vergrijzing en hogere leeftijdsverwachting. Een grotere mate van zekerheid is meer waard dan hoge maar onzekere rendementen. Door te beleggen in huurwoningen bijvoorbeeld is een constant rendement van 4-5% mogelijk. Datzelfde geldt voor rendement uit hypotheekleningen: zouden niet banken maar pensioenfondsen de hypotheekleningen verstrekken, dan kwam de hypotheekrente terecht bij (toekomstige) gepensioneerden in plaats van bij de aandeelhouders van banken.

Pensioenfondsen moeten breder kijken dan alleen een goed pensioen voor de bij hen aangesloten leden. Het is ook in het belang van de leden van pensioenfondsen dat er geïnvesteerd wordt in meer vaste banen in ons land, in de energietransitie, in meer betaalbare woningen, in goede betaalbare zorg, in onderwijs en innovatie.

We moeten daarom het vermogensbeheer van pensioenfondsen weer reguleren opdat rendementen aanzienlijk meer zekerder worden en maatschappelijk duurzaam zijn. Producten met een te hoog risicoprofiel worden uitgesloten en verboden. Zoals hedgefondsen, private equity en derivaten. Pensioen wordt opgebouwd met geld van werkers. Daar hoort bij dat we het investeren in de economie van diezelfde werkers, volgens wettelijke normen van ecologisch duurzaam en maatschappelijk verantwoord beleggen. Premie in euro's, dan ook investeren in euro's. Het kleine beetje extra rendement dat te halen is met investeren in landen buiten de eurozone weegt niet op tegen de risico's. Geen valutarisico betekent dat je dat risico ook niet hoeft af te dekken. Er zijn voldoende goed renderende investeringen in onze eigen economie. Woningen, hypotheek, bedrijven groot en klein. Laten we van onze pensioenfondsen weer gewoon publieke investeerders maken.

18.7. Minder snelle stijging pensioenleeftijd

Ook op het punt van de pensioenleeftijd willen we een verbetering ten opzichte van het pensioenakkoord. De pensioenleeftijd is bij de AOW van groter belang dan bij de aanvullende pensioenen. Dat komt door het verschillende financieringssysteem. Bij aanvullende pensioenen wordt de gelukkig toenemende levensverwachting meegenomen in de premieopstelling en de beleggingsstrategie, zodat er straks voldoende kapitaal is. Bij de AOW werkt de stijgende levensverwachting direct door in de AOW-premie en in de aanvullende Rijksbijdrage uit de belastinginkomsten. Hoe minder mensen werken in verhouding tot het aantal mensen dat AOW ontvangt, hoe groter per jaar de financieringsproblemen worden.

De *gemiddelde* levensverwachting stijgt in ons land snel. Een 25-jarige man in 1975 zou gemiddeld genomen 73,7 worden, een vrouw 79,5. Veertig jaar later, in 2015, wordt dezelfde man gemiddeld 81 en de vrouw 84,3. De berekeningen laten zien dat de pensioenrelevante levensverwachting van een 25-jarige met ruim een derde toegenomen is ten opzichte van veertig jaar geleden. De toename van de levensverwachting lijkt overigens wat af te vlakken. Op zichzelf is de stijgende levensverwachting natuurlijk fijn. We leven langer, waarvan ook een substantieel deel nog in goede gezondheid. Ouderen zijn nu veel actiever dan vroeger, al zijn er ook meer ouderdomsziekten en is eenzaamheid een groot en groeiend probleem.

Er wordt veel onzin geschreven over de financierbaarheid van stijgende AOW-uitkeringen door vergrijzing en ontgroening. Gek genoeg vallen de stijging van de uitgaven best mee als je ze uitdrukt in percentages van wat we met z'n allen verdienen. In de jaren 1970 - 2000 bedroegen de collectieve uitgaven gemiddeld meer dan 50% van het BNI (Bruto Nationaal Inkomen). Het aandeel personen van 65 jaar en ouder in de bevolking was in die jaren gemiddeld 15%, nu is dat aandeel 20%. De collectieve uitgaven als deel van het BNI zijn echter niet gestegen, maar gedaald. Deze uitgaven waren in 2017 circa 40% van het BNI. Deels komt dit doordat ouderen voor de overheid gemiddeld, ondanks de stijging van de leeftijdsverwachting, goedkoper zijn dan jongeren. Ouderen kosten vooral AOW en zorg, jongeren o.m. onderwijs, kinderopvang, jeugdzorg, kinderbijslag en studiefinanciering. Zelfs op het toppunt van de vergrijzing, zo rond 2060, blijft dat zo.

Als je dieper inzoomt op de AOW-uitgaven dan blijken die ook verrassend weinig te veranderen in percentage van ons nationaal inkomen. Sinds de jaren 1970 tot nu schommelen ze tussen 5,2 en

5,9%, en in 2015 was dat 5,5%. In 2017 waren de uitgaven voor de AOW € 36,5 miljard, ongeveer 5% van het BNI. De SVB (Sociale Verzekeringsbank) heeft in augustus 2015 een rapport over de toekomstige uitgaven voor de AOW uitgebracht. De schatting van de SVB was dat in 2040 het maximum wordt bereikt zijnde 6,5% van het BNI. Daarna daalt dit percentage weer. De reden waarom de overheid direct bijdraagt aan de AOW is niet wegens de gestegen uitgaven, maar vanwege de beperking van de heffingsgrondslag voor de premieheffing. Vóór 1989 werd deze grondslag berekend inclusief de winst uit sparen en beleggen en bedroeg vanaf € 0 tot en met 2,6 x minimumloon. Thans is deze heffingsgrondslag veel kleiner geworden, onder meer wegens de lagere bovengrens, die nu 1,7 x minimumloon bedraagt, en door kortingen zoals de algemene heffingskorting. Ook wordt de winst uit sparen en beleggen nu apart in Box III belast.

Als je het zo bekijkt, dan is zelfs een permanente pensioenleeftijd van 65 jaar prima financieerbaar. Maar in de overheidsbegroting werkt het anders. In de Rijksbegroting wordt uitgegaan van AOW-uitgaven gebaseerd op een stijgende pensioenleeftijd. Die stijging is besloten allereerst door een lente-akkoord met het demissionaire kabinet Rutte I (VVD-CDA met gedoogsteun PVV) in 2012 met de toenmalige oppositiepartijen D66, CU en GL tot 67 jaar, en toen nog eens versneld door Rutte II (VVD-PvdA), waarbij na het bereiken van de 67 jaar als pensioenleeftijd, deze 1 op 1 gekoppeld werd aan de dan optredende stijgende leeftijdsverwachting. Feitelijk werd daarmee het aantal jaren dat je een AOW-uitkering kon krijgen gefixeerd op gemiddeld 18 jaar. Op die gewijzigde, snel stijgende pensioenleeftijd is de overheidsbegroting sindsdien ingericht. Wil je nu dus de leeftijd weer verlagen, omdat – in de woorden van premier Rutte – die wel erg hysterisch snel omhoog ging, dan moet je dus ergens dekking daarvoor vinden. Rutte deed alsof dat alleen maar ten koste kon gaan van onderwijs en zorg, maar je kan natuurlijk ook de belastinginkomsten op bijv. kapitaal en winst verhogen.

Het pensioenakkoord gaat uit van een tijdelijke bevrozing van de pensioenleeftijd op de huidige grens van 66 jaar en 4 maanden en dat stijgt dan in drie stappen (twee van drie en een van twee maanden) in 2024 naar een pensioenleeftijd van 67 jaar. Vanaf dan wordt de pensioenleeftijd niet meer 1 op 1 aan de stijgende, gemiddelde leeftijdsverwachting gekoppeld, maar voor 2/3. Dus 1 jaar langer leven betekent acht maanden stijgende pensioenleeftijd en dus langer werken en vier maanden extra AOW. Dat kost de overheid uiteindelijk maximaal 3,2 miljard euro per jaar aan extra AOW-uitgaven ten opzichte van de oorspronkelijke Rijksbegroting. Dit wordt gefinancierd doordat er – wonder oh wonder – net voor het akkoord nieuwe ramingen kwamen van het CPB, die hogere inkomsten en lagere uitgaven in 2060 voorspelden – ramingen die overigens nooit zijn uitgekomen. De inzet van de vakbonden en GL/PvdA was een koppeling op de helft van de stijgende levensverwachting. Dat zou zo'n 2 miljard per jaar extra hebben gekost. En het kabinet wilde eerst helemaal geen afspraak maken over na 2024, en later maximaal 2 maanden afdoen per jaar per stijgende levensverwachting. Acht maanden lijkt dan een redelijk compromis, dat de stijging tot 2060 bij de huidige prognoses (net) beneden de 70 jaar houdt. Maar voor 2 miljard extra zou dat beneden de 68 jaar zijn gebleven.

Een 50/50 verdeling van de kosten voor een langere gemiddelde levensverwachting over langer werken en een langere AOW-uitkering lijkt ons nog steeds meer dan redelijk. We leven niet alleen voor werken alleen, welzijn is meer dan langer werken. Dat klemmt temeer daar we hierboven steeds uitgegaan zijn van gemiddelde stijging van de levensverwachting, terwijl de spreiding heel groot is. Hoe hoger de pensioenleeftijd wordt, hoe groter dus ook de kans dat je die niet haalt en geen AOW-uitkering zal ontvangen, terwijl je wel premie betaalt.

De bevrozing van de AOW-leeftijd op 66 jaar en vier maanden uit het Pensioenakkoord wordt verlengd van 2022 naar 2030. Daarna gaan we over naar een systematiek waarbij de AOW-leeftijd

meebeweegt met de helft van de verandering van de gemiddelde levensverwachting (in plaats van met een derde van die verandering, zoals het Pensioenakkoord stelt).

18.8. Beter regeling pensioenleeftijd voor zware beroepen

Maar er is nog iets aan de hand: De verschillen in leeftijdsverwachting zijn ook nog eens ongelijk verdeeld. Die van mensen met een lage opleiding en een laag inkomen blijven ver achter. De hoogste inkomens leven in Nederland gemiddeld 7,5 jaar langer dan de laagste inkomens. Kijken we naar de levensverwachting in goede gezondheid, dan loopt het verschil zelfs op tot ruim 18 jaar! Mensen met een hbo- of wo-diploma leven gemiddeld 72 jaar in goede gezondheid, laagopgeleiden slechts ruim 53 jaar. Dat betekent dat je met een laag inkomen veel minder lang van je pensioen kunt genieten. Wie na zijn 50ste een zwaar beroep uitoefent – metselaar, timmerman of verpleegkundige bijvoorbeeld – verouderd in een jaar tijd biologisch niet 12, maar 28 maanden, becijferde gezondheidseconoom Bastian Ravesteijn in 2016 in zijn proefschrift.

Laagopgeleiden beginnen gemiddeld eerder met werken en werken daardoor gemiddeld 10 jaar langer dan hoogopgeleiden. Ze betalen daardoor langer premies, betalen mee aan de studie van de hoogopgeleide en gaan gemiddeld eerder dood, dus krijgen minder lang een pensioenuitkering. De bedrijfsartsenvereniging NVAB heeft al gewaarschuwd dat het voor sommige werknemers nu al moeilijk is om de pensioenleeftijd te halen. Ze kampen vaker met aandoeningen. Het kan om fysiek zwaar werk gaan, maar ook bij veel stress en bij onregelmatige werktijden met ploegen- en nachtdiensten. Volgens het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) komen er als we niets veranderen tot 2030 ruim 600.000 kwetsbare ouderen bij.

En juist de mensen die het gezondst kunnen doorwerken en een veel hogere levensverwachting hebben, gaan nu het jongst met pensioen. De gemiddelde feitelijke pensioenleeftijd gaat voor hoger- en lager opgeleiden steeds meer uiteenlopen: hoger opgeleiden verdienen meer, kunnen vermogen opbouwen (bijv. een huis dat verkocht kan worden of spaargeld), krijgen meer aanvullend pensioen, en kunnen zich daardoor vaker veroorloven om eerder met vroegpensioen te gaan.

Het was tegen deze achtergrond dat de vakbonden ook een regeling voor zware beroepen eisten, naast een generieke bevrozing op 66 jaar. Over die zware beroepen is feitelijk niets afgesproken in het pensioenakkoord. Wel is afgesproken dat voor een periode van 5 jaar het mogelijk wordt dat sectoren of ondernemingen afspraken maken dat voor maximaal drie jaar (bepaalde) werknemers eerder met pensioen kunnen. Ze krijgen dan weliswaar geen AOW, maar de werkgever mag dat AOW-inkomen vervangen door een eigen pensioenuitkering zonder daar een fiscale boete van 52% over te hoeven betalen, zoals nu geldt voor zulke vroegpensioenuitkeringen (die daarom nu nauwelijks meer voorkomen). En de werknemer mag dan daar bovenop voor maximaal 2 jaar aanvullend vroegpensioen sparen, en dat wordt dan fiscaal ook niet belast. Daarnaast stelt de overheid geld beschikbaar voor omscholing en andere regelingen die langer werken eenvoudiger moeten maken. In totaal gaat het daarbij om 1 miljard per jaar wat het de overheid kost, maar het merendeel van de kosten moet door de werkgever en de werknemer zelf opgebracht worden.

Een gedifferentieerde AOW-leeftijd waarbij de politiek die grenzen in een akkoord met sociale partners vastlegt in de wet en de kosten uit de Rijksbegroting financiert is naar onze overtuiging in alle opzichten beter. En juist werknemers met lage inkomens zullen nauwelijks pensioenspaar-mogelijkheden hebben. De kans is groot dat juist de hoge inkomens meer van dit soort regelingen gaan profiteren. Daardoor zou de ongelijkheid juist nog verder worden vergroot. Met de algemene stijging van de pensioenleeftijd is drie jaar bovendien en vooral veel te kort om de ongelijkheid in levensverwachting te compenseren. Wel wordt een studie in het vooruitzicht gesteld om in de

toekomst de pensioenleeftijd te koppelen aan een 45-jarige arbeidsduur. Dat zou al een stuk beter zijn. Een regeling met een lijst van zware beroepen zou bovendien te moeilijk zijn, maar in België en Oostenrijk lukt dat wel, dus dat lijkt eerder een kwestie van onwil en angst voor moeilijke discussies in plaats van bestuurlijke en politieke moed te tonen voor het ongelijk behandelen van ongelijke gevallen. We kunnen daarvoor gewoon kijken naar de sterftestatistiek en de statistiek voor arbeidsongeschiktheid. Waar deze significant meer voorkomen verlagen we de pensioenleeftijd. De kosten daarvan verhalen we door een lagere franchise in de werkgeverslasten bij deze beroepen – dat geeft een goede prikkel om werken gezonder te maken.

We maken eerder stoppen met werk mogelijk voor lagere en middeninkomens na 45 jaar werken en voor mensen die een bepaalde, bij cao vast te stellen minimumduur werken in beroepen waar statistisch gezien een significant hogere vroegere sterftkans en kans op eerdere arbeidsongeschiktheid is. De kosten daarvan verhalen we door een lagere franchise in de werkgeverslasten bij deze beroepen – dat geeft een goede prikkel om werken gezonder te maken.

Voor deze groepen, en ook voor iedereen vanaf 65 jaar komt er ook een mogelijkheid om ook met deeltijdpensioen te gaan, waarbij volledig AOW uitbetaald wordt. Werkgevers mogen het brutoloon aan deze werknemers verminderen met deze AOW-uitkering. Dat is in feite een loonkostensubsidie voor oudere werknemers, waarmee het voor werkgevers aantrekkelijker wordt om ouderen langer te laten doorwerken.

19. Pak de schuldeneconomie aan en investeer in het oplossen van problematische schulden

De omvang van de private schulden in ons land bedreigt onze welvaart en veroorzaakt enorme problematische schulden. Dit laatste ook omdat de schuldenindustrie teveel geliberaliseerd is en de schuldhulpverlening volstrekt ineffectief en te ontoegankelijk is.

Meer dan 3 miljoen huishoudens (ruim 42% van alle huishoudens) heeft schulden en/of te weinig financiële reserves. Van de Nederlandse huishoudens heeft 40% te weinig spaargeld en 15% heeft zelfs helemaal geen spaargeld. Dit betekent dat deze huishoudens niet of onvoldoende in staat zijn financiële tegenvallers op te vangen.

Iets meer dan één op de zes huishoudens (17% van alle huishoudens, 1,4 miljoen huishoudens) heeft risicovolle (staan rood + betalingsachterstanden + creditcardschuld) of problematische schulden (kunnen op eigen kracht schulden niet meer afbetalen). Gemiddeld hebben mensen met problematische schulden 15 verschillende schuldeisers; de gemiddelde schuld in deze groep is 40.000 euro (met stijgende trend). Door de huidige crisis wordt gevreesd voor een grote toename van risicovolle en problematische schulden.

Slechts een klein deel van deze groep (ca. 5%) meldt zich bij schuldhulpverlening (SHV). Een groot deel van hen die zich wel melden wordt niet toegelaten of trekt zich terug, door allerlei formele drempels³³ Het aantal mensen dat wordt toegelaten daalt zelfs, terwijl het aantal mensen met risicovolle en problematische schulden stijgt.

De effectiviteit van de SHV is zeer gering. De koepel van schuldhulpverleners, de NVVK, noch het ministerie van SZW vinden het niettemin niet hun taak om met gelijke definities en criteria de effectiviteit te monitoren, een ieder verschuilt zich achter de schaamlap van de gemeentelijke autonomie.³⁴

Een klein deel kan geholpen worden in de gemeentelijke schuldhulpverlening (Wgs). Daarbij probeert de SHV, vaak een door de gemeente ingehuurd commerciële partij, afspraken te maken met de schuldenaar en de schuldeisers, en de gemeente kan ook helpen met budgetbeheer (bijv. de vaste

lasten rechtstreeks betalen). Dat is allemaal op vrijwillige basis, de zgn. minnelijke regeling. Richtlijn is dat het minnelijke traject maximaal 4 maanden mag duren, maar dit wordt vaak overschreden.

Als dat niet lukt (bijv. omdat de schuldeisers niet willen meewerken; in ruim 70% van de aanvragen om SHV komt er geen minnelijke regeling tot stand), dan kan de schuldenaar naar de rechter om wettelijke schuldsanering aan te vragen (Wsnp). Vaak zonder enige hulp. Vaak is al eerder duidelijk dat een minnelijke regeling niet gaat lukken, maar moet toch eerst dat traject worden afgerond. Ondertussen loopt de schuld snel op met rentes, incassokosten en boetes. De rechter kan in kader van de Wsnp schuldsanering opleggen met afspraken over maandelijkse afbetalingen en kwijtschelding van de restschuld na 3 jaar, waarbij de schuldenaar onder bewindvoering wordt geplaatst. Maar zo'n 12.500 schuldenaren vragen per jaar een Wsnp aan (met een dalende trend), waarbij zo'n 40% wordt afgewezen (met een stijgende trend), 88% van de wel toegelaten schuldenaren komt eruit met een schone lei.³⁵ Als je als schuldenaar je niet houdt aan de voorwaarden van de Wsnp dan kan die tussentijds beëindigd worden, en heb je 10 jaar lang geen toegang.

Naar schatting 20-30% van degenen die succesvol uit een minnelijk traject komen, krijgen opnieuw problematische schulden (recidive). Na beëindiging van een traject heeft vier jaar later 4 tot 7 procent opnieuw een betalingsachterstand op een nieuw afgesloten krediet en 9 tot 16 procent een betalingsachterstand op de premie voor de Zorgverzekeringswet. De kans op terugval is na een schuldbemiddelingstraject kleiner dan na een WSNP-traject of een saneringskrediet. Tijdens en na een Wsnp-traject wordt relatief weinig hulp geboden door gemeenten om terugval te voorkomen.³⁶

En als dat allemaal niet lukt is er nog schuldbewindvoering mogelijk onder het regime van de Wcbm. Daarbij wordt op verzoek van de schuldenaar door de rechter wel bewindvoering opgelegd, maar is er geen sprake van schuldsanering. Alle schuld moet terugbetaald worden. Bewindvoering wordt uitgevoerd door commerciële partijen, en de kosten van bewindvoering onder Wcbm moet een gemeente bij bijstandsgerechtigden verplicht vergoeden uit de bijzondere bijstand. Het aantal schuldbewindvoeringen op grond van de Wcbm neemt alarmerend toe. Sommige gemeenten proberen nu de kosten daarvan te drukken door bewindvoerders in dienst te nemen. Er zijn ook veel klachten over de kwaliteit van bewindvoerders, en rechters geven toe weinig tijd te hebben om daarin te controleren en te handhaven.³⁷

Schuldeisers ontvangen gemiddeld van mensen in de SHV maar 10-12% van hun vorderingen terug. De directe kosten van SHV zijn ca. 500 miljoen euro per jaar. Maar de extra maatschappelijke kosten van problematische schulden zijn een veelvoud van dat bedrag. Het Nibud schat ze op € 11 miljard per jaar (verzuim, minder productiviteit, administratie, (jeugd)zorg, maatschappelijke opvang, maatschappelijk werk, inzet wijkteams, bijzondere bijstand, criminaliteit, etc.). Meer dan 50% van mensen met problematische schulden hebben gezondheidsproblemen, waaronder ook verslavingen.

Aanpak van schulden van huishoudens moet een topprioriteit zijn. Het systeem faalt nu aan alle kanten: Schuldsanering is voor de schuldenaar een hel, schuldsanering geeft schuldeisers in de meeste gevallen hun geld niet (geheel) terug, de enige die echt baat heeft bij deze industrie is de schuldenindustrie zelf en jij en ik betalen voor deze gigantische verspilling.

Het begint bij preventie van schulden. We willen een minder op schulden gerichte economie. De omvang van die schulden is internationaal vergeleken zorgwekkend groot, hetgeen ons zeer kwetsbaar maakt. Het is een rem op economische groei en een levensgevaarlijk gevaar voor de macro-economische stabiliteit. De WRR waarschuwde in oktober 2016 dat de omvang van de financiële sector in ons land nog steeds 'topzwaar' is. De bezittingen van de banken en verzekeraars zijn ruim vier keer zo groot als de totale Nederlandse economie. Dat betekent dat een

toonaangevende bank die in de problemen komt al gauw te groot zal zijn voor Nederland om te redden. De WRR waarschuwt dat burgers zich na de crisis ondanks aangescherpte regels en hogere buffers zich niet veilig mogen wanen. Ze verwacht dat de onrust in het financiële systeem de komende tien jaar zal aanhouden, hetgeen tot nieuwe crises en kostbare reddingoperaties van banken kan leiden.

De absurd grote omvang van hypotheekschulden maakt ook onze financiële sector, die ook weer winst maakt door hypotheekleningen te verkopen³⁸, veel te groot ten opzichte van ons bbp. De winsten van de banken zijn weer enorm. Die gaan weer naar aandeelhouders van de banken. De kosten voor de betaling-betaler van hun redding zijn nog steeds niet volledig terugbetaald, en de problemen in vorm van hoge private schulden bij burgers door de bankencrisis duren ook nog voort.

De wereld is in wezen een systeem van met elkaar verbonden balansen. Van banken, van burgers, van bedrijven. Het bezit van de een is het krediet van de ander, en zo bestaat een complex systeem van communicerende vaten, groot en klein. Het krediet groeit en is nu wereldwijd 250 procent van het bbp. Van afbouw van leningen, van het verkleinen van de hefboom is sinds Lehman geen enkele sprake. Integendeel. De langdurig lage rentes kunnen ervoor zorgen dat er geld wordt geleend voor projecten of activiteiten die bij een hogere rente helemaal niet zouden zijn ondernomen of ontplooid. Het is dan ook zeer de vraag of het nieuwe bezit dat tegenover al dat extra krediet staat, in dat grote systeem van communicerende balansen, van goede kwaliteit is – en blijft. Als wereldwijd de productiviteitsstijging geen gelijke pas houdt met de groei van het krediet, dan gaat dat fout. Dat zal blijken, als de rente een keer met een schok omhooggaat. Niet vandaag, wellicht ook niet dit jaar, maar eens. In plaats van de focus op reductie van overheidsschulden moeten we de focus richten op reductie van private schulden, en daarmee op een veel kleinere financiële sector, voor een duurzame, stabiele economische groei. We stoppen radicaal met het aantrekken van nieuwe financiële spelers uit het buitenland, zoals nu in de aanloop naar de Brexit gebeurt.

We gaan problematische en risicovolle private schulden te lijf door in de eerste plaats het risico van schulden meer bij kredietverstrekkers leggen door bij faillissement geen beslag meer toe te staan op toekomstig inkomen (bijv. eenmaal in de 6 jaar) en de lijst van bezittingen die je mag houden bij faillissement te moderniseren (in beginsel alleen registergoederen inleveren). Ook schrappen we de huidige strenge regeling voor erfgenamen van schuldenaren – nu mag je zelfs geen persoonlijk aandenken accepteren zonder ook de schulden te accepteren, ook al ben je je daarvan niet bewust. Voortaan wordt een persoonlijk aandenken (tot een bepaalde waarde) vrijgesteld, en gaan schulden slechts over indien nabestaanden daar expliciet op zijn geweest bij een bij de notaris te plegen acceptatie van schulden.

Ook bij hypotheekleningen komt er meer risico bij de kredietverstrekker. Bij het inleveren van het onderpand (de woning) vervalt de hypotheekschuld. Dat zal hypotheekverstrekkers veel voorzichtiger maken bij het verlenen van hypotheekleningen. Er moet dan meer eigen geld zijn en minder risico's. De hypotheeknemer verliest zijn onderpand – de woning – en de gedane aflossingen, dat is al voldoende risicovol.

We gaan de zorgplicht vergroten van crediteuren ten tijde van het aangaan van koop-, leen- en huurovereenkomsten. Het commercieel verhandelen van schulden van huishoudens wordt verboden. De zorgplicht van banken e.a. blijft ook bij uitbesteding van incasso bij de oorspronkelijke partij in stand, ook wat betreft aansprakelijkheid.

Kredieten aan personen met de zwaarste registratie bij het Bureau Kredietregistratie (BKR) op het moment van kredietverlening, worden niet langer meer opeisbaar bij wanbetaling.

Reclame voor kredietverstrekking wordt strenger gereguleerd, we investeren in onderwijs in financiële planning, iedere gemeente moet een Geldloket instellen voor gratis onafhankelijk financieel advies en we beperken het aanbod en reclame voor gokken.

Ook anderszins investeren we in preventie van problematische en risicovolle private schulden. We verzwaren de regulering van reclame voor kredietverstrekking, investeren in onderwijs in financiële planning op scholen en verplichten alle gemeenten tot de instelling van een Geldloket waar gratis, onafhankelijk financieel advies, hulp en informatie verkregen kan worden. We pakken ook gokverslaving aan. Reclames voor gokken worden verboden, waarschuwingen en voorlichting geïntensiveerd. Het aanbod van gokken wordt sterk beperkt en gereguleerd/gecontroleerd.

Gemeentelijke vroegsignalering van risicovolle schulden moet verplicht georganiseerd worden. We verplichten de woningcorporaties, zorgverzekeraars, energieleveranciers en waterbedrijven dat zij bij twee maanden achterstand melding doen bij de gemeente. De gemeente moet dan zorgen dat hulpverleners contact leggen met de bewoners, om hen te ondersteunen om weer grip te krijgen op hun geld. Gemeenten moeten ook kijken hoe ze nóg vroeger in actie kunnen komen. Door bijvoorbeeld samen met corporaties en nutsbedrijven alert te zijn op ingrijpende levensgebeurtenissen, zoals werkloosheid, echtscheiding of verlies van een naaste. Corporaties en andere bedrijven kunnen hun klanten dan in contact brengen met instanties die hen hierbij ondersteunen.

We voorkomen ook dat private schulden onnodig oplopen. Sociale incasso vanuit de overheid (vaak de grootste schuldeiser) gaan we organiseren door maatwerk toe te passen bij incasso door overheden, met één incassobureau voor alle overheden (dus incl. CJIB) en één beleidslijn voor het afschrijven van oninbare vorderingen. We stoppen met idioot hoge boetes en schelden in beginsel na drie jaar schulden kwijt als SHV daar al niet voor geholpen heeft. We verplichten dat Gemeentelijke Kredietbanken met lage rentes werken (maximaal de rente waarvoor gemeenten zelf kunnen lenen plus aantoonbare kosten). Iedere schuldenaar krijgt nog maar te maken met één deurwaarder, die niet commercieel moeten werken en dus in dienst komen bij Justitie. We voeren een vergunningsplicht in voor private incassobureaus in om onoorbare praktijken tegen te gaan en bij overtreding te kunnen sanctioneren. Private incassobureaus die woekertarieven rekenen pakken we aan met forse boetes en bij herhaling het ontnemen van hun vergunning. Schulden mogen niet meer commercieel worden verkocht. De zorgplicht van de kredietverstrekker blijft altijd in stand. We verlagen de wettelijke maximumrente op schulden van 13% naar 3%.

In plaats van de huidige Wgs, Wsnp en (het schuldenbewind bij) de Wcbm voeren we een geheel nieuw volledig publiek Schuldhulpverleningsstelsel in, volledig geïntegreerd. Dit voorkomt het opeenvolgen van procedures voor verschillende regelingen en ontlast de rechtbank. Wel moet de kwaliteit van de SHV bij gemeenten hiervoor drastisch omhoog. Er geldt een toelatingsrecht en soms zelfs (via de rechter) wordt gedwongen hulpverlening mogelijk. De gemeente moet binnen zes weken een hulpverleningsplan vaststellen, op maat opgesteld gegeven de specifieke situatie van de schuldenaar, waarbij er direct een voor iedereen bindend schuldenmoratorium ontstaat: alle schulden worden bevroren en incasso's kunnen alleen via de gemeente plaatsvinden en alleen in overeenstemming met het plan. De gemeente kan bewindvoering en budgetbeheer instellen en schulden overnemen, in bijzondere situaties (bijv. in geval van te grote overlast en/of maatschappelijke kosten) kan dat ook zonder schuldhulpverleningsverzoek worden opgelegd. Daartoe komt een door het Rijk gevoed fonds. Bewindvoerders zijn bij de gemeente in dienst en moeten gediplomeerd zijn. Het plan moet naast op het maximaal betalen van de schulden ook gericht zijn op het bieden van nieuw perspectief voor de schuldenaar. Er is intensieve begeleiding gericht op het verkrijgen van houdingen en vaardigheden (in die volgorde) die de kans op recidive

effectief verkleint. Eventuele kosten daarvan worden gefinancierd uit de bijzondere bijstand. Schuldhelpverleners moeten goed opgeleid zijn en ruime regel- en budgetruimte hebben. Gemeenten krijgen hiertoe ruime extra middelen. Schuldenaren en schuldeisers kunnen over besluiten van de gemeente in beroep bij de rechter. Zo'n beroep heeft geen schorsende werking. Na drie jaar worden resterende schulden kwijtgescholden, tenzij de schuldenaar onvoldoende meewerkt, dan wordt deze termijn verlengd (in plaats van, zoals nu, de schuldhelpverlening te staken).

Er komt een schuldenpardon – een kwijtschelding van alle problematische schulden, als iemand al 5 jaar op niveau van beslagvrije voet heeft moeten leven. Dat geeft schuldenaren met uitzichtloze, problematische schulden een nieuw perspectief, en vergroot het risico van kredietverleners hetgeen bijdraagt aan schuldpreventie door vermindering van risicovolle kredietrelaties.

Met de door ons bepleite beperking van hypotheekrenteaftrek en zwaardere eisen bij verlening hypotheekrenteaftrek (naast het risico van onderwater staan van hypotheekrenteaftrek), zal ook de financiële sector sterk krimpen. Dat willen we nog verder bevorderen door hogere buffers bij banken te eisen. Wij willen de buffers geleidelijk verhogen naar 10 procent van het kapitaal. De gewogen risico-eisen worden eveneens verhoogd. Hard eigen vermogen is beter dan vermogen dat kan worden omgezet in eigen vermogen (coco's). Wij willen daarom stoppen met de fiscale bevoordeling van coco's – een soort converteerbare obligatieleningen waarmee banken strengere kapitaalregels kunnen omzeilen. In de risicomodellen van banken moeten harde ondergrenzen aan het kapitaal worden gesteld, de zogenaamde kapitaalvloeren.

Ook meer regulering helpt om de 'Wolf on Wall Street' te temmen. We voeren een verbod in op te risicovolle producten, verplichten tot een harde scheiding tussen nuts- en zakenbankfuncties (aparte spaarbanken)³⁹. De huidige strenge bonuswetgeving wordt verscherpt: een bonus mag niet 20% maar nog maar 10% van het vaste salaris bevatten en mag niet gerelateerd zijn aan doelstellingen die speculatie bevorderen of anderszins strijdig zijn met het algemeen belang.

Voorts is ook de omvang per bank nu te groot. We willen streven naar een stelsel van kleinere banken, die bij problemen dan ook minder kostbaar gered kunnen worden. Kleinschaligheid helpt ook de focus meer op het klantbelang te leggen en de nutsfuncties van banken te versterken. We willen ook meer diversiteit in banken, waaronder een staatsbank en een echt coöperatieve bank. SNS Bank moet daarom beslist niet naar de beurs.

Als een bank gered moet worden, wentelen we dat niet meer af op de belastingbetaler. De leiding moet dan plaatsmaken. Bij wanbeleid volgt vervolging, we schikken niet meer.

We stellen het belang van klanten centraal bij banken met regels over minima aan kantoren, persoonlijk contact en advies, geldautomaten, etc. Dit zal ook het verlies aan werkgelegenheid, met name voor lage en middelbaar geschoolde functies, deels kunnen compenseren. Het wordt eenvoudiger om van bank over te stappen – banken moeten o.m. zelfde rekeningnummer blijven gebruiken en automatische incasso's continueren. Betaalgegevens zijn van de klant, niet van de bank. Banken beschikken alleen over de gegevens, omdat zij een nutsfunctie hebben: het veilig en goed laten verlopen van het betalingsverkeer. Banken mogen betaalgegevens niet verkopen aan derden. De gedragscode waarin de omgang met betaalgegevens is geregeld, willen wij aanpassen, waarbij de bescherming van privacy voorop staat.

Banken dragen nog steeds te weinig bij aan de overheidsfinanciën. Banken betalen geen btw. Wij willen de bankbelasting daarom verhogen. Daarnaast voeren we in Europees verband een belasting

in op speculatieve transacties met aandelen (Financial Transaction Taks – FTT – of ook wel Tobin-tax genaamd).

Wij willen de bankenunie vervolmaken door de invoering van een door banken zelf gefinancierd Europees depositogarantiestelsel (DGS), zodat overheden onder druk van spaarders niet in de verleiding komen falende banken alsnog te redden. Met de invoering van een Europees DGS zorgen we ervoor dat de Europese bankenunie naast Europees toezicht en een Europees steunfonds stevig op drie pijlers rust. Daarvoor is het wel nodig dat de bankbalansen eerst verder op orde worden gebracht. Ook de verstrengeling tussen banken en overheden moet verder worden doorbroken. Staatsobligaties moeten daarom een eerlijkere weging krijgen in de Europese en internationale financiële regelgeving. Ook wordt het aandeel staatsobligaties op een bankbalans gemaximeerd.

We willen een vervolg op de discussie over de rol van banken en van de overheid bij geldcreatie en stellen regels bij het gebruik van digitale geldmiddelen als bitcoins. Geldschepping moet de samenleving dienen: een goede democratische controle op geldschepping, het voorkomen van financiële zeepbellen en het creëren van ruimte voor publieke bestedingen. We stimuleren dat geld in de productieve economie terecht komt en ontmoedigen speculatie.

Sommige verzekeraars verkeren in zwaar weer. Wij willen dat er geen dividenden mogen worden uitgekeerd als buffers onder druk staan. De Nederlandsche Bank moet hierop toezicht houden. We bevorderen coöperatieve verzekeringen met echte zeggenschap van de deelnemers. Collectieve schadeafhandeling is slecht geregeld in Nederland. Woekerpolishouders en derivatenbezitters blijven te lang met ellende zitten. Wij willen een juridische mogelijkheid invoeren om sneller tot collectieve oplossingen te komen.

De accountants hebben bewezen zichzelf niet te kunnen reguleren. We voeren regels en verscherpt toezicht in om te waarborgen dat de controle op rechtmatigheid en op een getrouw beeld geven op juiste wijze plaatsvindt. Zij moeten een Chinese muur opzetten tussen accountantswerkzaamheden en advieswerkzaamheden. Fiscalisten, accountants en vermogensbeheerders ontspringen nog te vaak de dans bij belastingontduiking. In de praktijk worden deze mensen zelden strafrechtelijk vervolgd, terwijl hier wel mogelijkheden voor bestaan. Dat moet anders, omdat dit de mensen zijn die de ingewikkelde constructies bedenken om de fiscus om de tuin te leiden. We moeten de mogelijkheden verruimen om adviseurs te vervolgen die meewerken aan belastingontduiking en agressieve belastingontwijking.

(Semi-)overheidsinstellingen moeten ook minder speelruimte krijgen op financieel terrein met een verplichte, externe toets op investeringen en contracten. Mogelijk kan de BNG hierbij ook een rol spelen als verplichte bankier.

20. Pak de ongelijkheid in inkomen en vermogen aan met een nieuw belastingstelsel

20.1. Inkomensongelijkheid in ons land is veel groter dan uit officiële statistiek blijkt

Een gebruikelijke graadmeter voor inkomensongelijkheid is de Gini-coëfficiënt, die de mate van inkomensongelijkheid in een land uitdrukt. De 'Gini-coëfficiënt' is een waarde tussen 0 en 1 die de mate van ongelijkheid in een land uitdrukt. Bij 0 krijgt iedereen evenveel en leven we in een totaal communistische samenleving. Bij 1 krijgt één persoon alles. Na belastingen en uitkeringen is de Gini-coëfficiënt in ons land laag: sinds 2001 schommelt die tussen de 0,28 en 0,29. Dat dat komt doordat in Nederland veel inkomen wordt herverdeeld in relatie tot andere landen.

Probleem met dit cijfer is dat je het *gemiddelde inkomen* neemt, er ligt dus weinig nadruk op de extremen. Maar je kunt ook naar de bovenste en onderste 10 procent van de bevolking kijken. En dan is het schrikken. Met name de kloof tussen de allerarmsten en superrijken groeit. Sinds 2000 zijn alleen de hoogste dertig procent inkomens er in reëel besteedbaar inkomen op vooruit gegaan, de andere 70% zijn er op achteruitgegaan. De topinkomens explodeerden tot gemiddeld 52 keer het minimumloon. Wie, zoals topmanagers in het bedrijfsleven, zijn beloning deels in aandelen krijgt, zag de bedragen de afgelopen vijf jaar in de stijgende beurstrend zomaar verdubbelen. Deze ongelijkheid zien we niet terug in de Gini, omdat de middeninkomens tegelijkertijd naar elkaar toegroeiden.

De inkomens- en vermogensongelijkheid in ons land is veel groter dan onze officiële statistieken ons willen doen geloven⁴⁰ – alleen landen als de Verenigde Staten van Amerika doen het nog slechter. Op de VS na kent ons land de hoogste vermogensongelijkheid, daarvoor ligt de Gini-coëfficiënt hier op 0,92. En als je hier naar de extremen kijkt is het nog erger schrikken: De rijkste 1% bezat in Nederland volgens het CBS in 2015 ruim 295 miljard euro aan privaat vermogen⁴¹, bijna 28% van het totaal. De grote vermogens die in het buitenland zijn gestald zijn daarin niet eens meegerekend. Vóór de financiële crisis van 2008 hadden de allerrijksten nog 'slechts' een vijfde van het vermogen in handen.

Alman Metten (econoom en PvdA-Europarlementariër van 1984 tot 1999) becijferde⁴² dat het vermogen van Nederlandse miljonairs (2% van alle huishoudens) 25 maal zo groot is als het vermogen van de onderste helft van de huishoudens. Drie jaar geleden was dat nog 14 maal zo groot. Wat telt zwaarder, vraagt Metten, voor de economische veiligheid van jou en je gezin, en voor je kansen in de samenleving: inkomen, dat iedere maand weer opnieuw verdiend moet worden, en dat wegvalt bij ziekte of overlijden? Of vermogen, dat bezit is en dus wettelijk beschermd, wat er ook gebeurt? Als we naar gelijkheid kijken is het op zijn minst vreemd om niet naar de verdeling van vermogen te kijken.

En dan is er nog de wijze waarop inkomen uit bezit wordt meegenomen in de statistiek. Metten⁴³ wijst er bijvoorbeeld op dat inkomen dat gebruikt wordt om rente mee te betalen niet als inkomen wordt beschouwd, het werkelijk inkomen wordt verminderd met die rentebetaling (rente wordt kennelijk niet uit inkomen betaald, zo merkt Metten terecht cynisch op). Omdat de hoogste inkomens de hoogste schulden en dus ook de hoogste rentebetalingen doen (zij kunnen zich dat veroorloven), worden hierdoor de hoogste inkomens kunstmatig verlaagd, en wordt zo de inkomensongelijkheid opnieuw kunstmatig verkleind. Daarenboven wordt inkomen uit waardetoeename van bezit niet als inkomen beschouwd. Inkomen uit bezit bestaat vooral uit verkoopwinst op bezit van aandelen of onroerend goed. Dit bezit is extreem omvangrijk en geconcentreerd: 2% van de huishoudens bezit de helft van alle financiële waarden, de onderste helft van de huishoudens bezit daarentegen slechts 2%. De 10% rijkste huishoudens bezit driekwart van alle financiële waarden. Hun inkomen uit dat bezit wordt niet meegenomen in de statistiek van de inkomensongelijkheid in Nederland.

Zo komt het dus dat een bijstandtrekker volgens de conventionele inkomensvergelijkingen een hoger inkomen zou hebben dan de prinses van Oranje die 150 miljoen euro verkoopwinst maakt op aandelen Adyen. En leg maar eens aan een huurder uit dat de winst van een paar ton op een huis dat tien jaar geleden gekocht is, het inkomen en de koopkracht van het huishouden van de eigenaar niet beïnvloedt.

Het is niet dat we het ons niet kunnen veroorloven om armoede uit ons land te verbannen, het is de hebzucht van degenen die enorme hoeveelheden kapitaal verzamelen en de onwilligheid van onze

overheid om tot correctie en dus tot fiscale herverdeling over te gaan, die veroorzaakt dat deze schandalige misstand blijft bestaan.

20.2. Te grote ongelijkheid is onrechtvaardig, schadelijk en gevaarlijk

Te grote ongelijkheid is in de eerste plaats moreel onrechtvaardig. De meeste bestaande ongelijkheid heeft weinig te doen met eigen verdienste. Ongelijkheid heeft altijd een begrijpelijke oorzaak, die vaak niet te rechtvaardigen is. De (klein)kinderen van multimiljonairs, neem bijv. topvoetballers, hoeven als ze dat willen nooit meer te werken dankzij de groei van hun erfdeel – kapitaal rendeert veel meer dan arbeid. Er is wel uitgerekend dat 50% van je inkomen afhankelijk is van het land waar je geboren bent, 20% door het inkomen van je ouders en nog eens elk ruim 10% door je geslacht en etniciteit. Ruim 80% is dus niet afhankelijk van je eigen verdienste. En die kleine 20% ruimte voor eigen talent en ambitie, zijn dat ook niet in ieder geval deels erfelijke eigenschappen? Alle retoriek over ‘verheffing’ en ‘emancipatie’ ten spijt: onze sociale status is nog steeds en zelfs weer meer opnieuw minstens zo erfelijk als onze lichaamslengte. De meeste rijkdom ontstaat uit niet zelf verdiend inkomen: uit erfenissen, uit grondbezit en vast goed, uit patenten en uit speculatie. Vaak wordt kritiek hierop afgedaan als jaloezie. Daarmee vermijdt men in te moeten gaan op de kritiek op hun onverdiende rijkdom. Dat wordt nog lelijker als deze rijken tegelijkertijd kritiek hebben op ‘gratis geld’ voor mensen die minder fortuinlijk waren. Zoals Aleid Truijens schreef⁴⁴: *“Afgunst is niet mooi, maar narcisme is nog lelijker.”*

Naast het morele argument geldt in de tweede plaats een instrumentaal bezwaar tegen teveel ongelijkheid. Empirisch onderzoek laat overtuigend zien hoe economische groei wordt tegengehouden door grote ongelijkheid. Bijvoorbeeld wanneer de rijken in een samenleving zo geïsoleerd leven dat ze hun interesse verliezen in publiek bekostigd onderwijs of gezondheidszorg. Daarmee remmen ze de ontwikkeling van zowel armere mensen als de samenleving als geheel af. Piketty heeft overtuigend de economische theorie ontkracht dat ongelijkheid hoort bij economische groei en vanzelf zou afnemen. Milanovic maakt aannemelijk dat ongelijkheid ook oorlogen veroorzaakt, die uiteindelijk systeembreuken veroorzaken, ten koste van heel veel slachtoffers. Bovendien zijn er steeds meer aanwijzingen dat ongelijkheid gepaard gaat met allerlei maatschappelijk onheil: meer kindersterfte, geestesziekten, tienerzwangerschappen, obesitas, misdaad - en minder sociaal vertrouwen, sociale mobiliteit en een lagere levensverwachting. De Britse onderzoekers Richard Wilkinson en Kate Pickett publiceerden in 2009 hun baanbrekende boek *‘The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better’*. Conclusie: ook rijken hebben baat bij een meer egalitaire samenleving.

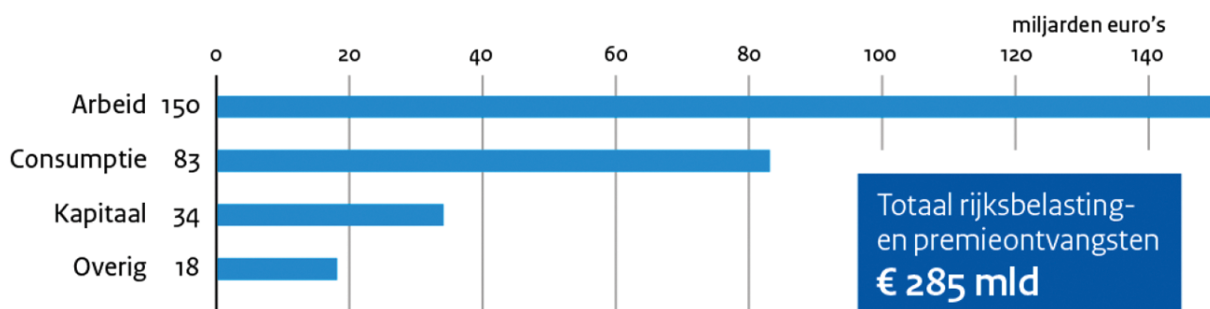
En in de derde plaats is teveel ongelijkheid slecht omdat het leidt tot een onverantwoorde concentratie van politieke macht bij de elite en frustratie bij de achterblijvers. In de VS is heel helder dat de invloed van geld op de politiek zo groot is geworden dat de rijken de regels bepalen van het spel dat zij in bijna exclusief zelf spelen. Thomas Frank, een Amerikaanse politieke publicist, schreef in 2016 *Listen, Liberal*, waarin hij overtuigend aantoont hoe de Democraten in de VS verbonden zijn met het grote geld en de verbinding met de witte werkende middenklasse zijn kwijtgeraakt. Daarmee zijn we ook bij de kloof tussen de professionele klasse en de rest. Of beter: tussen academisch geschoolden en de rest. Een schijnbaar meritocratische samenleving, waar het SCP en anderen terecht voor waarschuwen.⁴⁵ Schijnbaar, omdat de academische scholing maar – zoals we hierboven al hebben gesteld – zeer ten dele een eigen verdienste is. In de VS is sprake van een plutocratie, waar de rijken ook de effectieve politieke macht hebben. In ons land is het nog niet zover, maar de toegang tot de macht raakt wel steeds meer beperkt tot de academisch geschoolden en de vermogende klasse. Dat is een ernstige bedreiging van onze democratische rechtsstaat.

Een beschaafde, en zeker een sociaaldemocratische politiek is er daarom gericht op de ongelijkheid te beperken, onder meer door herverdeling van ‘kennis, macht en inkomen’ – om met Den Uyl te spreken. Het herverdelen van inkomen en bezit doen verzorgingsstaten vooral met hun belastingstelsel.

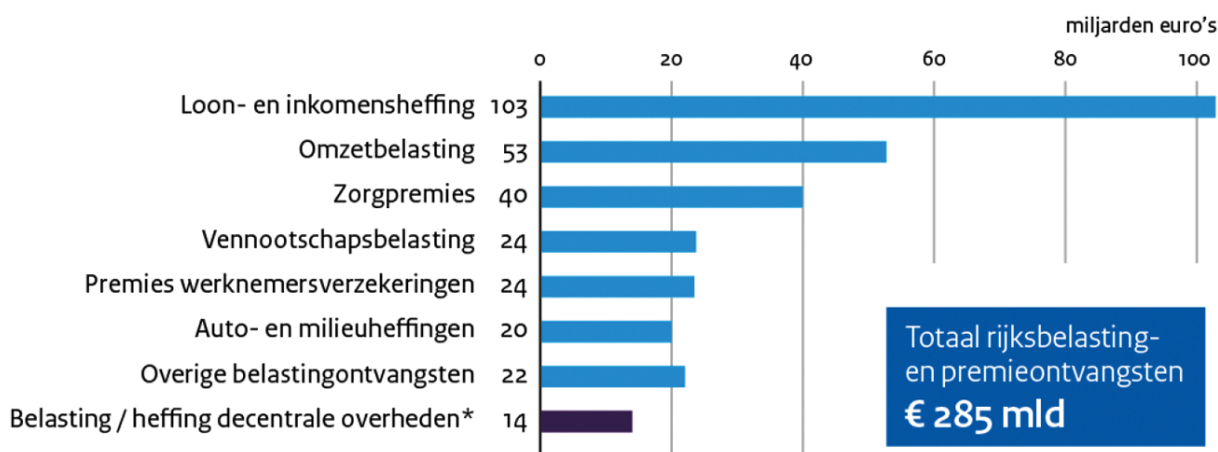
20.3. Huidig belastingstelsel verergert ongelijkheid

In het huidige belastingstelsel echter subsidiëren de armen de rijken in plaats van andersom en wordt kapitaal nauwelijks belast en werken zwaar belast – en door maatregelen tijdens en na de crisis is dit nog verder toegenomen. De inkomens- en vermogensongelijkheid blijkt bij correctie voor kapitaalinkomen (waaronder ook die van bezit) en voor flexwerkinkomen in ons land enorm te zijn, en stijgend. De belastingdruk op arbeid is nu ruim viermaal zo hoog als die op kapitaal. Iedere euro die met arbeid wordt verdiend wordt effectief met 40-45% belast, die welke met kapitaal wordt verdiend slechts met 9%. Inmiddels is de vermogensbelasting belasting in Nederland zelfs regressief: hoe hoger je rendement, hoe lager je belastingdruk.

In 1998 kwam 44 miljard gulden loon- en inkomstenbelasting binnen, en 42 miljard gulden aan vennootschaps-, dividend-, vermogens- en erfbelasting. Die verhouding is nu (2018) 51 miljard euro versus 30 miljard euro. In Nederland is in 2001 de vermogensbelasting voor rijke spaarders flink omlaaggegaan en in 2010 ging ook de erfbelasting naar beneden. Sinds 1980 is de vennootschapsbelasting (=belasting over de winst van bedrijven) zo ongeveer gehalveerd, in ons land van 48% naar 25%. Sinds 2000 daalt het aandeel van de vennootschapsbelasting in de totale belastingopbrengsten. In 2000 was dat nog 17%, nu is dat gezakt tot 10%, een verschil van ruim 10 miljard euro. Nederland kent de laagste belastingdruk op kapitaalinkomen van alle EU-landen. In 1995 was dat nog bijna 20%. Het EU-gemiddelde is 31,4%. Ook het aandeel van belasting op kapitaalinkomen in de totale belastingopbrengst behoort met 15,4% tot de lagere in de EU, samen met een aantal Oost-Europese landen. Nederland is één van de koplopers in het aanjagen van internationale belastingconcurrentie naar steeds lagere tarieven en kan dus ook zelf nu al eenzijdig stappen nemen die dit proces doen keren. Het Nederlandse tarief is formeel weliswaar 25%, maar in de praktijk is het effectieve tarief slechts 7%, één van de laagste in Europa. De effectieve belastingdruk is bij multinationals in de laatste jaren al met 5% gedaald.

Rijksbelastingen en premieontvangsten naar grondslag (2018). Bron: Ministerie van Financiën⁴⁶

Belasting- en premieontvangsten 2018 (Bron: Ministerie van Financiën en CBS, zie noot 80)

De belasting/heffing van decentrale overheden maakt geen onderdeel uit van het totaal.

Een belangrijk deel van de verklaring dat veel inkomen uit vermogen buiten beschouwing wordt gelaten is de zwarte doos van het Nederlandse belastingstelsel Box II. In Box II geef je al het inkomen op dat je met je eigen bedrijf hebt verdiend. Maar het Nederlandse belastingstelsel is zo ingericht, dat je er goed aan doet de inkomsten uit eigen bedrijf zo veel mogelijk te beperken. Het Centraal Bureau voor de Statistiek ziet pas dat een bedrijfseigenaar inkomen heeft als het bedrijf winst uitkeert. Je betaalt namelijk pas belasting op het moment dat je onderneming winst uitkeert of de aandeelhouder zijn aandelen verkoopt. Daar zit de crux, want zolang je onderneming geen winst uitkeert en de aandeelhouder zijn aandelen niet verkoopt, heeft de bedrijfseigenaar geen inkomen en betaalt deze ook geen inkomstenbelasting. Zo kunnen bedrijfseigenaren belastingheffing tot sint-juttemis uitstellen. Je moet als bedrijfseigenaar wel minimaal een 'gebruikelijk loon' aan jezelf uitkeren. Minimaal is dat ongeveer 44.500 euro. Maar dit is natuurlijk een schijntje voor de vermogendste Nederlanders. Omdat bedrijfseigenaren dus geen inkomen aangeven op hun belastingaangifte, zie je veel inkomen ook niet terug in de statistiek.

Neem de hoogste binnenkomers in de Quote 500. In 2017 kreeg fitnessketen Basic-Fit een notering aan de Amsterdamse beurs. Eigenaren Eric Wilborts en René Moos verkochten tijdens de beursgang ieder voor ongeveer 30 miljoen euro aan aandelen. Of althans, hun gezamenlijke bedrijf AM Holding verkocht die aandelen en kreeg de opbrengsten. Het CBS ziet die tweemaal 30 miljoen euro niet. Dit is eerder regel dan uitzondering. Vrijwel alle vermogende Nederlanders herbergen hun geld in een bedrijf. De 10 procent rijkste Nederlanders bezit ongeveer 100 procent van dit type bedrijfsvermogen. En slechts 5800 huishoudens (de rijkste 0,08%) bezitten tezamen bijna de helft van al dit soort vermogen.

Hoe dieper je graaft in deze materie, hoe vreemder het wordt. Neem dit bijvoorbeeld: van de winst die nog wél uitgekeerd wordt uit het eigen bedrijf, en die dus meetelt in de ongelijkheidscijfers, telt het CBS sinds 2001 alle uitkeringen boven een kwart miljoen euro niet meer mee. En: stel, je verkoopt voor een miljoen aan aandelen van je bedrijf om daar een huis van een miljoen mee te kopen. Dan is dat volgens het CBS geen inkomen. Je hebt één vorm van vermogen (aandelen) omgezet in een andere vorm van vermogen (een huis) - dat is 'een vermogenstransactie', niet 'inkomen.' Het gevolg: wéér worden de topinkomens fors onderschat. Die niet-getelde winstuitkeringen zijn volgens het CBS maar liefst 40 procent van alle winstuitkeringen.

Daar komt bij dat het door de Belastingdienst gerapporteerde inkomen uit kapitaal niet gebaseerd is op echte waarnemingen, maar wordt geschat met een *fictief rendement*. De rijksten, die veel beleggen, verdienen de afgelopen jaren doorgaans meer dan dat fictieve rendement en betaalden dus eigenlijk te weinig belasting. De rest juist minder, vanwege dalende huizenprijzen (na de crisis zaken de huizenprijzen in vijf jaar cumulatief met 27%) en sparen tegen nul-rentes, en zij werden dus juist te hoog belast.

Miljonairs genoten, volgens Metten, over 2011-2013 een rendement van ruim 68 miljard euro op hun vermogen van 949 miljard euro, maar betaalden slechts belasting over 38 miljard euro. Een voordeeltje van bijna 200.000 euro per huishouden, dat niet belast is en niet als inkomen is geregistreerd. Voor de onderste helft van vermogensbezitters werkt het andersom. Zij verloren 6,4 miljard euro aan vermogen maar moesten 4% belasting betalen over 2,5 miljard euro fictief rendement, die de fiscus hen toedichtte.

Leuker kunnen we het niet maken – door het kennelijke onvermogen van onze belastingdienst om uit te gaan van het werkelijke rendement wordt de inkomensongelijkheid nog groter en blijft deze buiten de cijfers. Bovendien: veel vermogen geeft ook veel vermogenswinst van je vastgoed, aandelen, obligaties en ander bezit. Omdat vermogenswinst geen inkomen is, wordt het niet meegenomen in die lage Gini-coëfficiënt van inkomensongelijkheid. Maar de waarde van bezit stijgt op de langere termijn gewoon mee met de economische groei, en is dus een grote bron van koopkracht – voor wie het heeft.

Al deze factoren leiden tot de conclusie dat de vermogensongelijkheid in Nederland nog veel groter is dan uit de CBS-cijfers blijkt. Dit betoogden de hoogleraren Wiemer Salverda en Bas van Bavel recentelijk ook in een artikel op de economie-site *Me Judice*, waarbij ze er ook op wezen dat de rijkste Nederlanders in de Quote 500 ruim tweekeer zoveel vermogen hebben dan deze groep bij het CBS heeft.

Hoe kan het dus dat de vermogensongelijkheid zo groot is, terwijl de inkomensongelijkheid alles meevalt? Het antwoord is simpel: het valt niet mee. De inkomensongelijkheid is in werkelijkheid groter dan de statistici rapporteren.

In 2013 al constateerde de commissie-Van Dijkhuizen, die onderzoek deed naar een ander belastingstelsel, dat bedrijfseigenaren op *'grote schaal gebruikmaken van de mogelijkheid winst in te houden.'* Een conservatieve schatting liet zien dat bedrijfseigenaren ongeveer 13,4 miljard euro winst konden uitdelen, maar daarvan slechts 3,6 miljard euro uitkeerden. Directeur-grotaandeelhouders (DGA's) stellen nu een hoog inkomen en dus belastingheffing uit, en doen gemiddeld slechts eens in de zeven jaar aangifte, terwijl de fiscus met alle andere belastingplichten wel jaarlijks afrekent. DGA's zitten zo hun geld op te potten totdat het weer aantrekkelijker wordt om het uit te keren, in plaats van het geld in de economie te besteden. Dit is slecht voor het economisch herstel en onrechtvaardig naar de andere belastingbetalers.

Dat de belastingen voor bedrijven de afgelopen decennia zo sterk zijn gedaald heeft alles te maken met economische mythes, zo liet Mirjam de Rijk in haar boek *'51 mythes over wat goed zou zijn voor onze economie'* goed zien. Misschien wel de belangrijkste mythe is dat belastingverlaging voor bedrijven goed zou zijn voor de economie en de werkgelegenheid. Dat zeggen werkgevers altijd: geef ons lagere belastingen, dat is goed voor de werkgelegenheid. Nee dus: Als bedrijven meer geld overhouden, blijken ze niet te gaan investeren. Ze gebruiken het geld om eigen aandelen op te kopen, voor hogere dividenden of voor overnames. Allemaal zaken die niets toevoegen aan de reële economie. Voor investeren is afzet nodig, en daarvoor is koopkracht nodig. Tweederde Nederlandse

economie is namelijk afhankelijk van de binnenlandse vraag. De koopkracht blijft echter steeds verder achter, o.m. door deze belastingpolitiek ten gunste van het grootbedrijf en het grootkapitaal.

En voor de belasting op huishoudens is ook al decennia een denivellering gaande. Vanaf de jaren 1970 is het topbelastingtarief structureel omlaaggegaan – van 80% (Den Uyl), naar 72% (Oort), naar 60% (Vermeend), naar 52% (nu) naar 49,5% (voorstel Rutte III). Het toptarief wordt al snel bereikt (bij een inkomen van ruim anderhalf modaal) en is daarmee niet gericht op de echte topinkomens. In de belastingvoorstellen van Rutte III wordt dat nog verder verlaagd, en blijven er maar twee tariefschijven over. Nog even en we zitten in de neoliberale natte droom van een vlaktax: één tarief voor iedereen.

<i>Tabel Belastingtarieven in Nederland</i>		<i>1970</i>	<i>2020</i>
Btw laag		4%	9%
hoog		12%	21%
Inkomstenbelasting	minima	36%	36,5%
	modaal	48%	41%
	rijk	80%	52%
Winstbelasting		48%	17,5-21%
Dividendbelasting		25%	15%

Daar komt nog bij dat er in Nederland op grote schaal sprake is van belastingontwijking en belastingontduiking, met name over vermogen en kapitaalinkomen. Per jaar stroomt er een schier onwaarschijnlijk bedrag van € 4000 miljard door Nederlandse brievenbusfirma's, meer dan in welk land dan ook. Uit onderzoek van Oxfam Novib blijkt dat ontwikkelingslanden jaarlijks minstens 460 miljoen euro aan belastinginkomsten mislopen via brievenbusmaatschappijen in Nederland. Het trekt ook veel crimineel geld aan, zoals van de maffia uit Italië en Rusland. De Amsterdamse Zuidas is in feite één grote witwasfabriek. Voor Nederland zelf loopt het bedrag aan gemiste belastingopbrengsten op tot zo'n € 30 miljard per jaar: zo'n een derde van ons totale budget voor gezondheidszorg en bijna tien keer het budget van ontwikkelingssamenwerking; tegen een geschatte opbrengst van slechts € 0,5 tot € 1,5 miljard per jaar. De FNV schat voorts de gemiste jaarlijkse inkomsten op 6 miljard euro aan directe belastingfraude en 2 miljard euro aan oninbare belastingschulden. Bedrijven worden – tot grote onvrede van de FNV-ers bij de Belastingdienst – maar éénmaal in de veertig jaar gecontroleerd.

Ons belastingstelsel is een pretpark voor het grootkapitaal geworden. Het vergroot de ongelijkheid enorm, terwijl die toch al enorm toeneemt. Wie rijk en vermogend is betaald effectief veel minder belasting, vooral door aftrekposten, vrijstellingen en uitstel mogelijkheden. De sterkste schouders met de meest sluwe belastingadviseurs betalen in ons land de minste belastingen. Jan en Annie Modaal en de mensen die daar niet aan toekomen betalen het feestje van het grootkapitaal, waar het geld ongekend tegen de plinten klotst. Door alleen naar gelijke kansen te kijken, die mede door de enorme inkomens- en vermogensongelijkheid steeds meer een fictie zijn, blijven meer gelijke uitkomsten buiten beschouwing.

En dan is er ook nog het probleem van de armoedeval. Nu betalen Nederlanders in de eerste en tweede belastingschijf nauwelijks inkomstenbelasting, maar wel veel premies voor de

volksverzekeringen. Daardoor zijn de marginale tarieven ook voor lage inkomens bijzonder hoog (tot wel 90%!) en houden ze van hun brutoloon netto maar weinig over. Dat inkomensverlies moeten we vervolgens repareren met huur-, zorg- en kinderopvangtoeslagen, kindgebonden budgetten en wat al niet meer. Wie voor een dubbeltje geboren is, wordt in Nederland zelden een kwartje. Een hele fiscale kerstboom vol belastingtarieven, heffingskortingen en inkomstenstoelagen beoogde van Nederland een beschaafd, sociaal land te maken. Maar de keerzijde is dat iemand die probeert te ontsnappen aan de armoede, door meer te werken en carrière te maken, zijn of haar subsidies kwijtraakt en zo weinig overhoudt van al die ijver en ambitie. Wie arm is in Nederland en rijker probeert te worden, vindt de Belastingdienst op z'n weg. *'Als nivelleren een feest is, dan is de armoedeval de comazuiper die de dansvloer onderkotst'*, zo stelde Mathijs Bouman onlangs in een column terecht. Want wat heb je aan inkomensgelijkheid als het mensen in een afhankelijke positie houdt? Hoe durven we ons belastingstelsel 'progressief' te noemen, als in de praktijk de hoogste marginale tarieven door de laagste inkomens worden betaald?

20.4. Belastingontwijking en -ontduiking

Financieel is Nederland een wereldspeler van formaat. Nederland staat derde op de ranglijst van landen met het beste handelsklimaat. Onze bankensector heeft viermaal de omvang van ons nationaal inkomen. Jaarlijks stromen vele duizenden miljarden euro's Nederland in en uit. Bijna de helft van de wereldwijde omzet van de handel in olie, koffie, gas, graan, soja, koper en zink loopt door Nederland, onder meer via bedrijven als Gunvor, Trafigura en Vitol. Van de honderd grootste bedrijven ter wereld maken er tachtig om fiscale redenen gebruik van rechtspersonen in Nederland. Dat komt vooral door ons uitgebreide belastingverdragen-netwerk met grondstof-exporterende landen, vaak ontwikkelingslanden. Uit onderzoek van Oxfam Novib blijkt dat ontwikkelingslanden jaarlijks minstens 460 miljoen euro aan belastinginkomsten mislopen via brievenbusmaatschappijen in Nederland. In het rapport *De Nederlandse Route*, Hoe arme landen inkomsten mislopen via belastinglek Nederland beschrijft Oxfam Novib de grote rol die Nederland speelt in internationale belastingontwijkingspraktijken.

Amerikaanse bedrijven hebben nu bijna 500 miljard dollar winst opgepot in Nederland. Méér dan in Bermuda of Zwitserland. Nederland loopt elk jaar ruim 7 miljard euro mis aan belastingontwijking. De hele EU loopt 100 miljard euro mis. Dankzij het vriendelijke Nederlandse belastingregime betaalde bijv. Google in 2014 over ruim 10 miljard Europese inkomsten nog geen drie miljoen euro belasting. Ook ontwikkelingslanden lopen 100 miljard euro mis. Dat staat in het rapport *Tax Battles* van Oxfam Novib uit 2016. Lang heeft minister Dijsselbloem namens de regering ontkent dat Nederland een belastingparadijs was. Maar na de Panama Papers in voorjaar 2016 werd toegegeven dat ons land een onderdeel van het probleem is, maar dat het nu onderdeel zou gaan uitmaken van de oplossing. In december 2016 verscheen echter het in opdracht van de FNV opgestelde rapport *Survival of the Richest* van de Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO), waaruit bleek dat Nederland in 2018 nog steeds 236 'sweetheart tax deals' sloot, geheime afspraken met multinationals over lagere belastingtarieven. Het bleek dat 151 Nederlandse multinationals in de periode 2005-2014 meer dan 30 miljard euro minder belasting hebben betaald dan op basis van het winstbelastingtarief mocht worden aangenomen.

De EU besloot in 2016 om per 31 december 2018 een ongewenste ontwijkingsroute voor Amerikaanse multinationals te sluiten. Maar in december 2016 wist Jeroen Dijsselbloem dat besluit uit te stellen tot 1 januari 2024! En in juni 2017 werd uit een nieuw onderzoek van de FNV⁴⁷ duidelijk dat er nog steeds een groot aantal ontwijkingsroutes zijn, en dat de staat zelfs fiscaal onderzoek van multinationals financiert om deze routes in kaart te brengen. De FNV onthulde drie nieuwe routes:

de Curaçaoroute, de Hongarijeroute en de Zwitserlandroute. Deze routes worden gebruikt door Ahold, Aegon, G-Star en de BCD Groep (Cheaptickets.nl, Vliegwinkel.nl en het reisbureau voor o.a. het Europees Parlement). De FNV wil dat deze routes direct gesloten worden en dat bedrijven die belasting ontwijken worden uitgesloten van aanbestedingen.

Het is een gênante vertoning. Ambtenaren en ministers bedelen om multinationals zijn Europese hoofdkantoor in Nederland wil vestigen. En dat terwijl Nederland zo hoog staat op de lijstjes die de internationale concurrentiekracht van landen in kaart brengen. Eigen kracht eerst, zou je zeggen. Maar kennelijk is dat niet genoeg. Na het gebedel komen de fiscale cadeautjes. Sinterklaas bestaat en hij heeft ook een vestigingspiet, de *Netherlands Foreign Investment Agency*, het NFIA. Dat is een agentschap van het ministerie van Economische Zaken dat buitenlandse investeerders en (Europese) hoofdkantoren van multinationals naar Nederland moet halen. Tot wel 80 procent korting op je reguliere belastingaanslag kun je krijgen, bleek uit een e-mail tussen honderden pagina's documenten die *NRC Handelsblad* op basis van de Wet openbaarheid van bestuur overhandigd kreeg. De NIFA vergoedde tot voor kort zelfs de fiscale advieskosten van bedrijven die hier een vestiging overwegen. De Tweede Kamer heeft in 2017 uitgesproken dat dat laatste niet meer mocht. Zoals de Kamer eerder per motie uitsprak dat Nederland geen belastingparadijs mag heten.

Onze reputatie als een vestigingsplaats waar je zaken kunt doen met de fiscus, is alom bekend. Die fiscale voordelen zijn binnen Europa de logische instrumenten in de concurrentiestrijd tussen kleine en grote landen. De grote, zoals Duitsland en Frankrijk, hebben een natuurlijk overwicht. Een grotere thuismarkt, dus een groter aanbod van werknemers en hoger-opgeleiden, en een markt met meer consumenten. Kleine landen (België, Luxemburg, Zwitserland, Ierland, Nederland) verweren zich traditioneel met een liberaal belastingregime. Of het bankgeheim. Of beide.

Een vergelijkbaar moeizame omgang met de fiscale praktijk zie je in de relatie tussen de NS en het ministerie van Financiën als enig aandeelhouder van de Spoorwegen. De concurrentiewaakhond ACM gaf de NS in 2017 geleden een recordboete van 40,5 miljoen euro wegens marktmisbruik bij een aanbesteding in Limburg in 2014. In het besluit daarover bespreekt de ACM ook de rol van een financieringsmaatschappij van de NS in Ierland bij de aanbesteding. De NS gebruikt deze Ierse maatschappij om zijn Nederlandse belastingen te drukken. Zonder deze Ierse dochter was het bod van de NS op de aanbesteding onhaalbaar. Op het moment dat de NS de aanbesteding bijna klaar had, liet het ministerie van Financiën telefonisch weten dat de Ierse financieringsdochter moet worden opgedoekt. Consternatie bij de NS. Wat te doen? Druk overleg en mailverkeer volgt. Aan het eind van de rit wijzigt de NS het bod in Limburg niet, maakt het ministerie geen bezwaar tegen de Ierse fiscale route en wordt de telefonische opdracht om de Ierse dochter te ontmantelen ook niet schriftelijk bevestigd. Pas ná de Limburgse aanbesteding komen er nieuwe afspraken over de Ierse belastingroute.

De belastinggrondslag in Nederland zelf is ernstig aangetast. Belastingontwijking door bedrijven en ontduiking door particulieren, kost de Nederlandse economie miljarden euro's per jaar. In Nederland gevestigde multinationals kiezen verschillende routes om de fiscus te omzeilen. De kern van bijna al deze routes is dat multinationals hun winsten verschuiven naar landen waar die niet of nauwelijks worden belast. Dit kost onze schatkist miljarden euro's per jaar. Hoogleraar belastingrecht Geerten Michielse kwam in 2009 met de volgende schatting: in de jaren 80 liep onze schatkist hierdoor ca. €2 mld. mis, in de jaren 90 ca. €4 mld. per jaar en vanaf 2003 loopt dit exponentieel op tot gemiddeld ca. €15 mld. per jaar in 2007. Per saldo betekent dit dat ieder Nederlands huishouden per jaar €2000 extra belasting betaalt om dit lek te dichten. Grote bedrijven ontwijken met internationale fiscale constructies de fiscus terwijl het MKB het volle pond aan vennootschapsbelasting betaalt.

Ook worden overnames (Corus, HEMA, Douwe Egberts etc.) van Nederlandse bedrijven door buitenlandse bedrijven voor een groot deel door de Nederlandse belastingbetaler gesubsidieerd. Net als bij de hypotheekrenteaftrek, konden bedrijven de rente van een lening om een overname te financieren tot voor kort volledig aftrekken. Dit soort overnames van Nederlandse bedrijven door buitenlandse ondernemingen leidt in het buitenland tot politieke beroering. In Nederland blijft het politiek opvallend stil.

De olifant in de kamer is dus dat het steeds makkelijker werd om belasting te ontduiken.⁴⁸ Een hele industrie van Luxemburgse vermogensadviseurs, Zwitserse bankiers en Panamese advocaten heeft de drempel tot belastingfraude in de afgelopen decennia steeds verder verlaagd. De opbrengsten werden hoe langer hoe groter, en de risico's steeds kleiner. Recent verscheen er een fascinerend onderzoek van de economen Annette Alstadsæter, Niels Johannesen en Gabriel Zucman dat laat zien hoe belangrijk het meerekenen van zulk vermogen is. Zelfs voor een egalitair land als Noorwegen. Het drietal gebruikte de Panama Papers, Swiss Leaks en Noorse belastinggegevens om de ontduiking aan de top in te schatten. Het is natuurlijk geen verrassing dat rijke Noren veel vaker in belastinglekken als de Panama Papers en Swiss Leaks voorkomen dan de huis-tuin-en-keuken-Noor. En dus neemt de ongelijkheid enorm toe zodra we dit verborgen vermogen meerekenen. Het economendrietal schat dat de rijkste 0,1 procent van de Noren niet 8,5 procent maar 12,7 procent van het totale vermogen bezit. Daarmee is bijna de helft van de afname in vermogensongelijkheid sinds de Tweede Wereldoorlog in één klap verdwenen. En vergis je niet: belasting ontduiken is niet een uniek Noorse volkssport. Sinds 2009 heeft de Nederlandse overheid een inkeerregeling, waardoor belastingontduikers boetevrij alsnog hun zwart gespaarde vermogen kunnen aangeven bij de Belastingdienst. Tussen 2009 en 2014 kwam hierdoor al ruim negen miljard euro aan verborgen vermogen aan het licht. Je kunt ervan uitgaan dat er nog heel wat types zijn, die angstvallig proberen hun vermogen verborgen te houden. Wat in ieder geval duidelijk is: de ongelijkheid is groter dan we denken, omdat vooral de rijkste inkomensgroepen veel verzwijgen voor de Belastingdienst.

De zeer vermogende particulieren (zvp'ers) maken net als multinationals op grote schaal gebruik van complexe belastingconstructies. Eén op de tien miljonairs overweegt Nederland om fiscale redenen te verlaten, blijkt uit onderzoek van de Van Lanschot Bankiers. Ze verhuizen vaak naar België, London of Monaco. Of ze verhuizen hun vermogen naar Zwitserland, Singapore of Hong Kong, omdat daar geen of zeer weinig vermogensbelasting wordt geheven. Een andere mogelijkheid is dat zvp'ers hun vermogen via verschillende routes uiteindelijk stallen in een trust in een belastingparadijs. Daarmee ontduikt de zvp'er de box 3-heffing, 30 procent over een fictief rendement van 4 procent. Voor het faciliteren van deze vormen van belastingontwijking hebben Credit Suisse, UBS en Wegelin recent voor miljarden dollars aan de Amerikaanse belastingdienst moeten terugbetalen. In ons land wordt nog steeds te weinig gedaan om belastingontwijking aan te pakken, ook uit angst dat dit de reputatie van ons vestigingsklimaat aantast. Hiermee bijt Nederland zichzelf in de staart. Vast staat dat rijke Nederlanders en grote Nederlandse multinationals gebruik maken van diverse routes om belasting te ontwijken, of in sommige gevallen zelfs illegaal te ontduiken. Vast staat ook dat daardoor de belastinggrondslag in ontwikkelingslanden uitgehold wordt.

Multinationals ontwijken massaal belasting in ontwikkelingslanden. Tegelijkertijd snakken arme landen naar belastinginkomsten. Het uitbannen van armoede in de wereld, kan niet zonder wereldwijde herverdeling van inkomens. Ook bij het International Monetary Fonds (IMF) en de Wereldbank begint dat besef door te dringen. Overheden wereldwijd verkleinen tekorten liever met de btw dan met de vennootschapsbelasting. In Nederland is in 2001 de vermogensbelasting voor rijke spaarders flink omlaaggegaan en in 2010 ging ook de erfbelasting naar beneden. Door deze politiek wordt het private vermogen nu slechts beperkt belast. De effectieve belasting op

bedrijfswinsten is zeer gering en wordt, zonder noemenswaardig politiek debat, steeds verder teruggebracht. Dat vergroot de ongelijkheid omdat bedrijfswinsten voor een groot deel terechtkomen bij de rijkste particulieren, die veruit de meeste aandelen bezitten.

Internationale belastingconcurrentie en –ontduiking leidt ertoe dat grote bedrijven en kapitaal steeds minder belast worden. De ophopende kapitalen bij tropische belastingparadijzen verstoren de economische kringloop en veroorzaken zeepbellen op de internationale kapitaalmarkten.

Nederland is internationaal kampioen in het faciliteren van belastingontwijking. Per jaar stroomt er een schier onwaarschijnlijk bedrag van € 4000 miljard door Nederlandse brievenbusfirma's, meer dan in welk land dan ook. Brievenbusbedrijven moeten worden bestreden – bij voorrang die van Russische ondernemingen en oligarchen die op de sanctielijst staan of daarmee indirect zijn verbonden zoals Gazprom, en van de bedrijven en personen die de Griekse belastingen vermijden.

Onderzoek laat zien dat deze zogenaamde 'investeringen' over het algemeen alleen gericht zijn op het doorsluizen van geld, de reële waarde die aan de Nederlandse economie wordt toegevoegd is verwaarloosbaar. Ontwikkelingslanden verliezen ongeveer anderhalf keer zoveel geld aan belastingontwijking en –ontduiking als ze aan hulp gelden ontvangen. Belastingontwijking en –ontduiking kost de EU-landen zelf nu gezamenlijk zo'n € 1000 miljard per jaar. Voor Nederland loopt dat bedrag op tot zo'n € 30 miljard per jaar: zo'n een derde van ons totale budget voor gezondheidszorg en bijna tien keer het budget van ontwikkelingssamenwerking; tegen een geschatte opbrengst van slechts € 0,5 tot € 1,5 miljard per jaar. Volgens de Stichting Economisch Onderzoek hebben slechts 3500 mensen in Nederland hun baan te danken aan dit voor multinationals uiterst gunstige belastingklimaat. Tachtig van de honderd grootste ondernemingen ter wereld hebben inmiddels in ons land vennootschappen om hun inkomsten zo belastingvrij mogelijk door te geleiden.

Starbucks is een goed en bekend voorbeeld hoe die belastingontwijking in zijn werk gaat. Deze onderneming heeft in Nederland een grote koffiebranderij staan, die op jaarbasis een omzet heeft van honderden miljoenen euro's, met daarop een aanzienlijke winst. Er wordt door Starbucks een verdwyntruc op deze winst toegepast door zgn. royalty's af te dragen aan een BV in het Verenigd Koninkrijk. Deze royalty's zijn een vergoeding voor het gebruiken van het recept voor het maken van 'echte' Starbucks koffie. Deze royalty's mogen worden afgetrokken van de winst en alleen over het resterende bedrag hoeft Starbucks koffie te betalen. Daardoor kan Starbucks de winst stelselmatig drukken en betaalt zij maar zo'n 5% belasting over deze winst, in plaats van 25%. De Belastingdienst heeft deze praktijk goedgekeurd met een zgn. ruling. Het is dus niet onrechtmatig, maar wel uiterst onrechtvaardig.

De FNV schat de gemiste jaarlijkse inkomsten op 6 miljard euro aan directe belastingfraude, 2 miljard euro aan oninbare belastingschulden en naar schatting 30 miljard door onvoldoende grip op de informele economie. Deze gemiste inkomsten worden ook wel de tax-gap genoemd. De afgelopen jaren is gevraagd om inzicht in de omvang van de tax-gap in Nederland, maar het kabinet weigert tot nu toe de omvang van de tax-gap te berekenen. In diverse andere Europese landen wordt het berekenen van de tax-gap gebruikt om een optimale omvang van de belastingdienst te kunnen vaststellen. Uit een Engelse studie naar de tax-gap voor alle Europese landen blijkt dat Nederland rond de 30 miljard euro per jaar misloopt.

Voor een goed functionerend belastingstelsel is het van groot belang dat de belastingmoraal hoog blijft. Nu 85% van de bevolking het idee heeft dat zijzelf meer betalen doordat anderen frauderen met belastingen of belastingen ontwijken, is het noodzakelijk om dit stevig en snel aan te pakken. Anders daalt de belastingmoraal, met alle gevolgen van dien. Naar aanleiding van het rapport '*Miljarden voor het oprapen*' onder medewerkers van de Belastingdienst heeft het vorige kabinet in

zijn regeerakkoord vastgelegd extra te willen investeren in controles. Maar door extra bezuinigingen op de publieke sector, waaronder de belastingdienst, werd onder Rutte II per saldo juist bezuinigd op het personeel en de kwaliteit van de belastingdienst. Tegelijkertijd neemt het aantal ingewikkelde bedrijfsaangiftes steeds verder toe. Telde Nederland aan het eind van de vorige eeuw 300.000 ondernemingen, vandaag de dag zijn dat er 1,2 miljoen, vier keer zo veel. Aangiftes van ondernemingen worden daarom gemiddeld nog maar eens in de 40 à 50 jaar gecontroleerd. Belastingdienstmedewerkers geven aan dat er nog steeds miljarden voor het oprapen liggen als er meer mensen zijn om het werk te doen. Door de aanhoudende bezuinigingen wordt de naleving van en daarmee het vertrouwen in het huidige belastingstelsel ondermijnd. Binnen een nieuw belastingstelsel moet dat echt anders. Goede naleving levert draagvlak en inkomsten op.

Het bieden van belastingvoordelen voor bedrijven zorgt voor een onwenselijke herverdeling van publieke naar private actoren en van het MKB naar de multinationals. De zwaarste schouders met de meest vernuftige belastingadviseurs dragen de lichtste lasten, zo betoogt Roos van Os, senior onderzoeker bij de Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen in S&D van juni 2015. Zij constateert moreel gezwalk bij onze politici op dit thema en concludeert dat ondanks veel lippendienst effectieve maatregelen tot nu toe uitblijven. Het laten voortduren van ontduiking van belastingen is een immorele keuze die de ongelijkheid internationaal en nationaal sterk doet toenemen. Roos van Os kenschetst de situatie door Nederland een pretpark voor het grootkapitaal te noemen.

Een concrete en meetbare aanpak van belastingontwijking en -ontduiking door multinationals en superrijken moet een belangrijk onderdeel vormen van de belastingherziening. Volgens voormalig FIOD-rechercheur Jan van Koningsveld (gepromoveerd op offshore-vennootschappen, gehoord door de parlementaire commissie financiële constructies) brengen vermogende Nederlanders naar schatting 150 miljard euro onder in belastingparadijzen. Om belastingfraude tegen te gaan moet flink geïnvesteerd worden in de kwaliteit en capaciteit van de Belastingdienst. Daar is nu onvoldoende capaciteit om te controleren of bedrijven en huishoudens zich aan de belastingregels houden.

20.5. Contouren van een nieuw belastingstelsel

We gaan daarom het belastingstelsel geheel op de kop zetten. We willen een eerlijk stelsel, dat te grote inkomens- en vermogensongelijkheid herverdeelt, de sterkste schouders weer de zwaarste lasten laat betalen en dat arbeid niet langer zwaarder belast dan kapitaal. We willen een effectief stelsel, waarbij belasting niet via allerlei kunstgrepen ontweken of ontdoken kan worden en waarin mensen niet vastzitten in een armoedeval. En we willen een eenvoudig stelsel, dat mensen begrijpen en goed uitvoerbaar is, en geen pretpark voor belastingadviseurs meer is. De hoofdlijnen daarvan zijn als volgt.

Er komen in de loon- en inkomstenbelasting niet minder, zoals het huidige kabinet wil, maar juist meer tariefschijven, inclusief een miljonairstarief (bv. 80%). De laagste tariefschijven gaan omlaag, bij de laagste inkomens zelfs tot nul, en mensen met een hoog inkomen en/of vermogen gaan veel meer betalen.

Alle inkomen, ongeacht de bron, wordt gelijk behandeld, en inkomen uit kapitaal gebaseerd op het werkelijke rendement (nu worden spaarders te zwaar belast en aandelen- en vastgoedbezitters veel te weinig). De huidige bevoordeling van kapitaalinkomen vervalst met het schrappen van het boxenstelsel. Kleine kapitaalbezitters (bijv. tot anderhalve ton) gaan minder betalen, grote kapitaalbezitters gaan meer betalen. Voor de bepaling van het werkelijk rendement gaan we uit van de waardevermeerdering in het voorafgaande belastingjaar.

In het huidige stelsel hebben de fiscale partners de vrijheid de gemeenschappelijke inkomstenbestanddelen naar eigen inzicht te verdelen over de respectievelijke aangiftes. In het nieuwe stelsel worden de inkomsten uit vermogen 50/50 over de fiscale partners verdeeld en opgeteld bij hun individuele inkomsten uit arbeid. Ook dit helpt om belastingontwijking te voorkomen. En het vermindert de ongelijkheid met éénverdienershuishoudens.

We schrappen bovendien alle aftrekposten, heffingskortingen, vrijstellingen en uitstel mogelijkheden, zowel in de inkomensbelasting als in de vennootschapsbelasting. Deze komen nu vooral ten goede aan de hoge inkomens en vermogens en er wordt veel belasting mee ontweken. Dit leidt tot een grote herverdeling van rijk naar arm en bevordert een hogere arbeidsinkomensquote. Dit vereenvoudigt het belastingstelsel enorm, maakt de tarieven effectief en transparant en bestrijdt misbruik en belastingontwijking.

We schrappen ook de aparte premies voor volksverzekeringen (AOW, WLZ, ZVW) – de uitgaven voor de AOW (die we immers vervangen door het Zekerheidsinkomen) en de zorg worden in het vervolg uit de belastinginkomsten betaald, waardoor ook inkomen uit kapitaal van huishoudens en bedrijven eraan gaan meebetalen.

En we schrappen de fiscale inkomstenstoelagen voor huur, zorg en kinderopvang. Deze fiscale toeslagen (huur, zorg en kinderopvang) veroorzaken veel schulden: 27% moet deze terugbetalen, bij kinderopvang is dat zelfs 40%! Dat komt vooral door wisselende inkomens, en de jaarsystematiek. Men krijgt de toeslagen als voorschot op basis van een geschat inkomen per jaar. Valt dat tegen, dan moet je terugbetalen. Vaak kunnen lage inkomens dat niet. Bovendien vraagt 17% van de rechthebbenden geen zorg- of huurtoeslag aan. Het systeem is te complex en te risicovol. En het systeem veroorzaakt een armoedeval. Tot een modaal inkomen ga je er nauwelijks op vooruit als je bruto meer gaat verdienen, doordat de toeslagen dan verminderen of uiteindelijk geheel wegvallen. Tenslotte veroorzaakt het systeem ook grote uitvoeringsproblemen bij de Belastingdienst en veel controlekosten en -ellende. Een maandsystematiek zou, zo al uitvoeringstechnisch mogelijk, dat nog verder versterken.

Fiscale toeslagen overbodig maken is de beste oplossing.⁴⁹ Dat doe je door hogere inkomens te realiseren, maar vooral ook door verlaging van de vaste lasten waarvoor deze toeslagen bedoeld zijn. In plaats van de huurtoeslag zorgen we voor lagere, betaalbare huren voor lage en middeninkomens (zie bij 22.3). Door het schrappen van de aparte zorgpremies (ZVW en WLZ) en het schrappen van het eigen risico en eigen bijdragen in de zorg is er ook geen zorgtoeslag meer nodig. Zie hiervoor verderop bij wonen en bij zorg. Hetzelfde geldt voor de kinderopvangtoeslag, nu we de kinderopvang gratis maken door deze collectief te financieren. Het kindgebondenbudget integreren we in een inkomensafhankelijke kinderbijslag.

We voeren een aparte vermogensbelasting in voor miljonairs, bijv. 1% voor vermogens tussen 1 en 2 miljoen en 2% voor vermogens boven 2 miljoen euro.

De erfenis- en schenkingsbelasting wordt ook verzwaaard. Iedere Nederlander krijgt het recht om gedurende zijn leven 150.000 euro aan erfenissen of schenkingen te ontvangen – van wie dan ook. Alles daarboven wordt met een oplopend tarief belast (zeg: de eerste 500.000 euro met 40 procent, alles daarna met 60 procent). De vrijstelling voor het kopen van een huis voor je kinderen wordt geschrapt. Dat is een onrechtvaardige subsidie van arm naar rijk en verhit de woningnood onnodig. Het apart belastingvrij schenken van bedrijfsvermogen voor bedrijfsopvolgers wordt geschrapt.

Er komen vervolgens voor bedrijven hogere in plaats van lagere tarieven vennootschapsbelasting (terug naar de niveaus aan het begin van deze eeuw; dus van 25 naar 35% resp. van 20 naar 29%) en

de dividendbelasting wordt niet afgeschaft, maar verhoogd. De tarieven maken we progressief: hoe hoger de winst en het dividend, hoe hoger het tarief. We bevorderen een zo hoog mogelijk Europese vloer in deze belastingen. Het vestigingsklimaat is niet grotendeels afhankelijk van het belastingtarief, beschikbaarheid van hoogwaardige arbeid, sociale stabiliteit, beloning van investeren in duurzaamheid en banen, hoogwaardige infrastructuur, cultureel en anderszins een fijn land om te verblijven zijn tenminste net zo belangrijk. En bedrijven die alleen maar bezig zijn met snel geld verdienen en wegsluizen zijn economisch niet duurzaam relevant.

We schrappen ook alle vrijstellingen, zoals de innovatiebox (waar multinationals te makkelijk geld maar tegen 5% kunnen laten belasten) en de deelnemersvrijstelling en voordelen met betrekking tot herstructurering van schulden en verliezen, waarmee zelfs algehele belastingvrijstelling verkregen kan worden.

We stoppen met alle fiscale subsidiëring van schulden, zowel bij huishoudens als bij bedrijven. We staan geen negatief inkomen meer toe, het minimuminkomen is altijd 0 euro, en waarborgen een eerlijke vermogensetikettering (indien het vermogen voor het merendeel privé of voor de onderneming wordt aangewend, wordt het vermogen daar in volledigheid opgenomen).

We gaan ook een gelijke aftrek van eigen en vreemd vermogen in de vennootschapsbelasting invoeren. De ongelijke behandeling van eigen en vreemd vermogen (rente aftrekbaar, winsten belast) in de vennootschapsbelasting leidt tot allerlei fiscale constructies en tot overmatige schuldfinanciering. Een gelijke aftrek voor zowel eigen als vreemd vermogen haalt die perverse prikkel weg. Dit zal een domper zijn voor in Nederland gevestigde financieringsvennootschappen ('brievenbussen'), maar juist weer gunstig voor concernfinanciering vanuit Nederland van reële investeringen. Een gelijke vermogensaftrek is bovendien relatief gunstig voor het midden- en kleinbedrijf omdat het MKB verhoudingsgewijs met veel eigen vermogen is gefinancierd.

We gaan de huidige fiscale ondernemingsfaciliteiten (inclusief de mkb-winstvrijstelling) en ondernemersfaciliteiten (incl. die voor DGA's⁵⁰) vervallen. De DGA gaan we direct belasten over de winst van zijn vennootschap als arbeidsinkomen (zie ook bij 15.4, het aanpakken van overmatige flexarbeid door gelijke belasting voor alle werkenden).

We steunen het voorstel voor GroenLinks om een naheffing te plegen bij multinationals die uit Nederland vertrekken naar belastingparadijzen.

En last but not least komen we met een fors offensief tegen belastingontwijking en -ontduiking:

- Rulings (belastingafspraken voor multinationals om dubbele belastingheffing te voorkomen; vaak misbruikt om belasting te ontwijken) worden openbaar zodat ze getoetst en democratisch gecontroleerd kunnen worden.

- Veel meer belastingcontroles bij bedrijven en grote vermogens (eenmaal per 3 jaar, in plaats van de huidige eenmaal per 40-50 jaar, bij grote bedrijven en bedrijven met groot risico of eerdere fraude ieder jaar).

- Aanscherpen van vestigingseisen multinationals (o.m. werknemers en kantoor in NL).

- Belastingverdragen met derdewereldlanden solidair maken en voorzien van antimisbruikbepaling.

- Bedrijven moeten in concrete aantallen en euro's in hun jaarverslagen aan gaan geven in welke landen zij produceren, in welke landen zij hun omzet boeken, waar zij investeren en in welk land zij hoeveel belasting betalen. Ook moeten bedrijven meer inzicht geven in hun vennootschapsstructuur.

-Verscherpen van het toezicht op trustkantoren die nu werken voor brievenbusfirma's. We saneren de sector met strenge regels en door illegale praktijken harder aan te pakken. Er komt een openbaar register waarin staat wie de eigenaar is van een brievenbusfirma en wie profiteert van constructies via brievenbusfirma's en trustkantoren.

Zo'n grote stelselverandering kost uiteraard tijd. Zorgvuldigheid gaat boven snelheid. De beoogde koopkracht- en werkgelegenheidseffecten moeten goed bewaakt worden. Ook moet er bij bijv. afschaffing hypotheekrenteaftrek eerst voldoende betaalbare huur en bouwsparen als alternatief voldoende gerealiseerd zijn. Richtsnoer is, zoals eerder hiervoor aangegeven, dat we de koopkracht tot ca. anderhalf modaal (ca. € 55.000 per jaar) willen verbeteren, en dat we werkgelegenheid, betaalbaar wonen, effectieve tarieven en uitvoerbaarheid willen bevorderen. Gefaseerde invoering is daarbij een noodzaak. Bestaande woningbezitters (tot bijv. half miljoen) moeten daarbij niet achteruitgaan.

Netto moet de stelselwijziging, afhankelijk van de precieze parameters, tientallen miljarden euro's per jaar opleveren – we beogen bewust geen budgettaire neutrale wijziging. Er is sprake van lastenverzwaring bij hoge inkomens en vermogens en bij – vooral kapitaalintensieve en/of vermogende – bedrijven. Bij lage en middeninkomens is er sprake van een lastenverlichting. Nivellering is wel degelijk een feest! Deze extra inkomsten worden gebruikt om de extra uitgaven uit andere onderdelen van ons Nieuwe Tien over Rood te financieren.

21. Investeer in een transitie naar een duurzame, circulaire economie: duurzaam links!

De milieucrisis wordt steeds dreigender. Zelfs banken zien steeds meer dat op de huidige wijze doorgaan met produceren en consumeren leidt tot enorme economische schade. De klimaatcrisis zal enorme schade door stijgende zeespiegel, meer natuurrampen door vaker en extremer weer, en droogte en watertekorten veroorzaken. De vervuiling van bodem, water en atmosfeer leidt tot steeds meer gezondheidsproblemen en beperkingen. Grondstoffen worden steeds schaarser met een grote afhankelijkheid aan dubieuze regimes en bendes, en oplopende prijzen. Het dramatische verlies aan biodiversiteit bedreigt rechtstreeks onze voedselketens. Het zijn crises niet van over een paar eeuwen, maar in onze eigen tijd. De signalen worden steeds dramatischer en we weten steeds beter dat hoe langer we wachten, hoe moeilijker het te keren zal zijn, en hoe duurder dat wordt. De komende twee á drie decennia bereiken we op diverse terreinen bij ongewijzigd beleid zelfs een point of no return – dan kunnen we alleen nog maar de gevolgen proberen te verzachten, maar zijn miljoenen doden onvermijdelijk. Enorme migratiestromen van vluchtende mensen zullen de wereldorde ontwrichten.

Het is de hoogste tijd om te acteren. Juist nu in de huidige crisis. We moeten snel overgaan naar een circulaire economie. De klimaatwet, die ons uiterlijk in 2050 tot 100% duurzame, niet-fossiele energie moet brengen, moet worden aangescherpt, opdat burgers de uitvoering kunnen afdwingen. De huidige plannen zijn volstrekt onvoldoende om de doelstellingen te halen, en dit kabinet overweegt zelfs vanwege de crisis zaken nog verder uit te stellen. Dat is dom, kortzichtig en enorm schadelijk. Er moet een langdurig staatsinvesteringsfonds per direct worden ingesteld met tientallen miljarden voor milieu-investeringen. De overheid kan dat nu gratis lenen op de kapitaalmarkt met vaste rentes voor bijv. 10 of 20 jaar. De oprichting van dat fonds gebeurt op dag één van ons nieuwe, linkse kabinet. De investeringen worden gekoppeld aan werkgelegenheidsdoelstellingen – we moeten veel meer mensen voor de uitvoering van de duurzaamheidstransities opleiden. Ook van werk naar werk, waar oude (fossiele, niet-duurzame) werkgelegenheid verdwijnt.

21.1. Strenge, snelle maatregelen

Moeilijke keuzes moeten niet worden uitgesteld – de kolencentrales moeten direct dicht, de intensieve veeteelt moet binnen 10 jaar gehalveerd worden en in 30 jaar geheel worden afgebouwd⁵¹ (ook van belang voor het voorkomen van nieuwe zoönoses, zoals het covid-19 virus) en de luchtvaart moet zolang daar zoals nu geen duurzame vorm voor bestaat, krimpen (10% minder in komende kabinetsperiode, duurdere prijzen, verbod op vluchten <750km), en duurzame alternatieven moeten we faciliteren en organiseren. We maken per direct een einde aan alle subsidies voor fossiele energie – in de vorm van exportkredietverzekeringen en vrijstellingen voor energiebelasting (glastuinbouw) en van kerosinebelasting (luchtvaart), en subsidies aan niet-duurzame vormen van biomassa. De industrie wordt niet langer uitgezonderd van de wettelijke plicht voor bedrijven alle broeikasgasuitstoot te verminderen als er maatregelen daarvoor mogelijk zijn die zich binnen vijf jaar laten terugverdienen, en we gaan dat strikt handhaven.

Zonder dralen implementeren we ook maatregelen ter voorkoming van nieuwe bedreigingen voor onze gezondheid. De overheid moet levens en gezondheid van haar burgers te beschermen en tevens zich te houden aan Europese wetgeving waaraan ze zich heeft gecommitteerd. Burgers kunnen dat in het vervolg bij de rechter gaan afdwingen. In een toekomstige zoönose-uitbraak stellen we het belang van volksgezondheid boven het economisch belang, hierom laten we de verantwoordelijkheid over de aanpak van een dergelijke uitbraak direct en volledig vallen onder het ministerie van volksgezondheid, welzijn en sport en niet gedeeltelijk onder het ministerie van economische zaken.

Meer specifiek beperken we drastisch het antibioticagebruik in de veeteelt⁵² en verbieden we het gebruik van pesticiden die schadelijk zijn voor mens, milieu en ecosystemen, zoals neonicotinoïden. Het gebruik van biologische bestrijdingsmiddelen wordt bevorderd. Een progressieve belasting op pesticiden en geïmporteerd veevoer maakt de kiloknaller extreem duur en het onbespoten appeltje goedkoop. Er dient komende kabinetsperiode een beleid te komen voor toepassing van biotechnologie gericht op een duurzaam gebruik van de planeet, de bestrijding van armoede en volksgezondheid. We zijn tegenstander van het patenteren en in eigendom nemen van natuur door bedrijven en nemen maatregelen omdat te voorkomen.

De normen voor de luchtkwaliteit, zoals voor geur (ammoniak), de hoeveelheid en samenstelling van (ultra-)fijnstof en fijnstof van bio-industrie, stikstofdioxiden en roet, worden aangescherpt tot tenminste het niveau dat is vastgelegd door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). Normen op het gebied van geluid, trillingen, stank, en andere overlastgevers worden altijd vastgesteld op basis van de beste (en meest recente) wetenschappelijke inzichten en strikter gehandhaafd. Gemeenten hebben een belangrijke de taak bij de handhaving en geven inwoners inzicht in de controle. Bedrijven die installaties vervangen krijgen geen nieuwe vergunning als zij niet de best beschikbare, duurzame technieken toepassen.

Het stikstofarrest van de Raad van State wordt strikt uitgevoerd – niet door ontwijktrucs. De Nederlandse stikstofuitstoot moet met meer dan 50 procent omlaag om de natuur drastisch te ontzien. De kabinetsplannen voor het uitkopen van boeren nabij kwetsbare natuurgebieden zijn ontoereikend om dit te halen. Met betrekking tot de uitstoot van PFAS-stoffen (ernstig giftige, kankerverwekkende stoffen, die o.m. vrijkomen bij de productie van Tefal, waterafstotende stoffen en kunstgras) worden bronmaatregelen genomen die voorkomen dat ze nog gemaakt worden, in plaats van dat de normen versoepeld worden. De uitstoot wordt streng verboden en gehandhaafd, ook wat betreft de afvalstromen. Er komen onafhankelijke veilige normen voor de concentratie in

bodem (ten behoeve van bodemsanering) en water (voor toepassing als drinkwater). De toepassing van het kankerverwekkende chroom-6 wordt eveneens direct verboden.

Bij bouwen of bij ander gebruik van de grond krijgt de veiligheid en kwaliteit van het drinkwater de hoogste prioriteit. Voorraden voor de toekomst worden beschermd tegen bedreiging en vervuiling, zoals het lozen van afvalwater en de winning van zout of gas.⁵³ De normen voor lozen van voor de gezondheid schadelijke stoffen door bedrijven in bodem, water en atmosfeer moeten veel strikter worden gehandhaafd en veel zwaarder, ook strafrechtelijk, worden vervolgd.

21.2. Duurzame alternatieven

a) Duurzame energie

In plaats van kolencentrales dus vooral wind, zon, geothermie en andere niet-fossiele bronnen.⁵⁴ Ook aardgas beëindigen we – direct qua Nederlandse winning.⁵⁵ Import, zolang als dat nog nodig is gedurende de transitie, halen we zo snel als mogelijk is alleen uit stabiele landen als Noorwegen – niet uit Rusland, West-Azië of Noord-Afrika. We investeren in netwerken, die publiek beheerd blijven of worden (zoals de warmtenetten). We investeren ook in groene waterstof als duurzame vorm van energieopslag. Restwarmte-uitstoot wordt belast opdat het rendabel wordt deze te benutten.

Investerings in CO₂-opslag (CCS) worden alleen dan toegelaten als er geen duurzamer alternatief beschikbaar is, en alleen als tijdelijke tussenoplossing. Hergebruik van CO₂ (CCU) is wel een structureel duurzaam alternatief.

b) Circulaire economie: geen afval, hergebruik grondstoffen

We willen in 2050 niet alleen een fossielvrije energievoorziening, maar een volledig circulaire economie: een kringlooeconomie waarin geen eindige grondstoffen worden uitgeput en waarin reststoffen (afval) volledig opnieuw worden ingezet in het systeem. Onder meer bij elektronica en beton moet en kan dat echt veel beter. Met een zuiniger gebruik van eindige grondstoffen, en met een productieconcept waarin hergebruik, reparatie en recycling uitgangspunt is, en waarin ook energie teruggewonnen wordt uit materialen en afval(verwerking). Een donut-economie, waarin de groei begrensd is door lijnen van ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. En waarin groei niet meer alleen gemeten wordt in welvaart, maar ook in welzijn, geluk, ecologie en gezondheid. Met ook nieuwe verdienmodellen, waarin je betaalt voor gebruik in plaats van voor bezit, en waarbij producten eigenaar blijven van het product. Voor iedere sector van onze economie komen er wettelijke doelstellingen, instrumenten en financiering, op weg naar een volledig circulaire economie in 2050. We streven daarbij naar een breed maatschappelijk akkoord met sociale partners, overheden en de milieubeweging. We realiseren voor 2050 100% hergebruik van grondstoffen en afval. Hiertoe wordt naar analogie van de Klimaatwet een Afvalwet ingevoerd, met afgesproken meetbare en voor de burger afdwingbare termijndoelen. Onderdeel van deze aanpak is:

- We voeren de verpakkingsbelasting opnieuw in en verdubbelen de opbrengst.
- Statiegeldregelingen voor alle plastic en blik verpakkingen worden verplicht gesteld.
- Alle verpakkingen worden uiterlijk 2030 verplicht biologisch afbreekbaar, zoals bioplastics.

c) Naar een natuurinclusieve landbouw met een nieuw verdienmodel

In de landbouw moet er een nieuw verdienmodel komen. Niet meer door concurrentie op zo laag mogelijke kostprijs, maar met eerlijke prijzen (we gaan de btw daartoe differentiëren), garanties voor eerlijke concurrentie door gelijke eisen te stellen aan importproducten en het breken van de inkoopmacht van o.m. supermarkten en de tussenhandel en de marktmacht van voedselverwerkers.

Eerlijke, duurzame handel gaat boven vrijhandel. Voorts gaan we boeren betalen voor landschaps- en natuurbeheer en ontwikkeling, en stimuleren gemengde bedrijvigheid met bijv. energieopwekking en zorg- en recreatieboerderijen. We willen meer, kleine boeren en minder dieren met meer dierenwelzijn⁵⁶, geen monocultuur en meer natuurlijk leven. Uitstoot van broeikasgassen, stikstof en fijnstof moet zoveel mogelijk worden teruggedrongen.⁵⁷ We stellen strenge duurzaamheidskwaliteitseisen en willen grondgebonden productie, met zoveel mogelijk lokale productie- en consumptieketens.⁵⁸ We bevorderen regionale afzetcoöperaties. Export van landbouwproductie vervangen we zoveel mogelijk door export van landbouwexpertise. Natuurinclusieve landbouw moet in 2050 volledig gerealiseerd zijn met meetbare en voor burgers afdwingbare tussendoelen in 2030. We sluiten daartoe een Plattelandsakkoord, in de geest van het Klimaatakkoord, met betrokkenheid van boeren, burgers en overheden op het platteland, van banken en van natuur- en milieuorganisaties.

d) Duurzame mobiliteit

We gaan veel meer investeren in minder mobiliteit (dichtbij of thuis werken), meer gespreide mobiliteit, in meer fietsen (meer fietsinfrastructuur) en in meer duurzaam openbaar vervoer (o.m. een nieuw lightrail project in de Randstad en in Brabant-stad, nieuwe railverbindingen tussen Lelystad en Groningen naar Bremen/Hamburg en Groningen-Almelo, meer railverbindingen over de grens in grensregio's, meer en beter concurrerende HSL-lijnen in Europa, 100% duurzame bussen en meer busverbindingen in de regio. Ook investeren we fors in een dicht net voor elektrische laadpalen (die worden ook veel goedkoper in de afname) en in infrastructuur voor elektrische vrachtwagens.

Het OV moet qua prijs voordeliger worden dan privaat vervoer. Dat doen we door de OV-prijzen te verlagen en die van privaat vervoer (auto, vliegtuig) zwaarder te belasten – het laatste ook gedifferentieerd naar tijd en plaats, om overlast en verstopping (met weer meer uitstoot) te beperken. Het verlies aan inkomsten van het OV door de corona-crisis compenseren we volledig, opdat de nu geplande bezuinigingen kunnen vervallen.

Ook scheep- en luchtvaart moeten verduurzamen. Voor de scheepvaart is dat nu technisch mogelijk. We ondersteunen de transitie en leggen infrastructuur aan. Duurzame binnenvaart moet ook concurrerend kunnen werken, en dat ondersteunen we door niet duurzaam vrachtvervoer zwaarder te belasten. Bij de luchtvaart is een duurzaam alternatief nog niet binnen technisch bereik. Bijmengen met biokerosine is geen duurzaam alternatief – het leidt tot ontbossing in tropisch regenwoud voor aanleg van palmolieplantages en tot verdringing van voedselproductie. Elektrisch vliegen lijkt commercieel nog heel ver weg. Vliegen moet daarom zoveel mogelijk beperkt worden tot daar waar het echt nodig is (door hogere prijzen) en waar geen duurzame alternatieven aanwezig zijn (bijv. intercontinentale vluchten). We investeren wel in onderzoek en ontwikkeling naar duurzame en stille luchtvaart.

21.3. Eerlijk en sociaal verduurzamen

Duurzaam links impliceert dat we de veranderingen eerlijk en sociaal uitvoeren. De sterkste schouders en de grootste vervuilers krijgen de zwaarste lasten. Er komt een substantiële (€ 50 per ton CO₂-uitstoot met 5% jaarlijkse verhoging) CO₂-belasting voor alle bedrijven, inclusief energiebedrijven en bijv. datacenters, die niet verrekend mag worden met de bestaande ETS-heffing. De CO₂-belasting en de bestaande ETS-heffing gaan ook gelden voor andere broeikasgassen, dus ook bijv. voor methaan. We gaan ook de uitstoot van stikstof en fijnstof belasten.

We gaan de energiebelasting eerlijk verduurzamen: Een progressieve energiebelasting naar schaal van energieconsumptie en tarieven gebaseerd op uitstoot CO₂, zodat duurzame elektriciteit niet

belast wordt, met kolen opgewekte elektriciteit extra zwaar belast wordt en met aardgas opgewekte elektriciteit even zwaar belast wordt als direct gebruik van aardgas. Vervuilers en fossiel grootverbruikers veel zwaarder belasten, huishoudens lager belasten. Lage inkomens krijgen een hogere belastingvrije voet voor de energiebelasting. Huidige vrijstellingen, juist vaak van de grootste vervuilers (zoals de luchtvaart) worden afgeschaft.

De opslag duurzame energie (ODE) in de energiebelasting wordt afgeschaft. De subsidies voor verduurzaming worden anders gefinancierd, o.m. uit een hogere energiebelasting op vervuilende productie. Subsidies voor verduurzaming energieverbruik (SDE+) komen in het vervolg vooral ten goede aan de lage en middeninkomens. En ze mogen niet gebruikt worden voor CO₂-opslag (CCS) of niet-duurzame biomassa. Bedrijven moeten daarin zelf investeren. De milieu-investeringsaftrek wordt geschrapt. Hiervoor in de plaats komt het innovatie- en werkgelegenheidsfonds zoals onze TK-fractie dat heeft voorgesteld.

In de nabije toekomst zullen de elektra- en gasrekening een groter deel van de woonlasten gaan bepalen. In het kader van de energietransitie zijn grote investeringen nodig om het energiegebruik van (vooral voor 1990 gebouwde) woningen te verminderen. Deze investeringen zijn kostbaar, maar verdienen zich op termijn terug. Woningcorporaties hebben aangegeven dergelijke investeringen nauwelijks te kunnen dragen zonder de betaalbaarheid of beschikbaarheid van sociale huurwoningen in het geding te brengen. Financiële steun van het Rijk is onontbeerlijk om de energietransitie binnen de sociale voorraad van de grond te krijgen. We reserveren tenminste 1 miljard euro per jaar hiervoor. We investeren aanvullend ook in isolatie en ventilatie van publieke gebouwen (scholen, zorginstellingen, bibliotheken, sportclubgebouwen, etc.).

Veel particuliere woningeigenaren hebben te maken met een vergelijkbaar probleem. De meeste huishoudens met een middeninkomen of lager hebben geen € 60.000 op hun spaarrekening staan om in verduurzaming te investeren. Uiteraard zijn er individuele oplossingen mogelijk, zoals aanvullende hypotheek (waar zelfs pensioenfondsen een rol in kunnen spelen), maar collectieve oplossingen zijn goedkoper, en kunnen bijdragen aan de oplossing van de woningmarktproblematiek. Gemeenten (of coöperaties) kunnen met hulp van het Rijk duurzaamheidsfondsen oprichten die koopwoningen verbeteren, en in ruil daarvoor een aandeel nemen in de woning. De eigenaar kan ervoor kiezen de investeringen terug te betalen en weer volledig eigenaar te worden, of de woning deels eigendom te laten blijven van het fonds. In ruil voor de gratis woningverbetering wordt deze woning onderdeel van een gereguleerd en sociaal koopsegment: een niche innovatie die langzaam mainstream kan worden.

Goede isolatie en ventilatie is belangrijk voor het energieneutraal maken van woningen, maar ook voor verbetering van het wooncomfort – denk aan de vele huurwoningen met schimmelproblemen. Verhuurders moeten hierin investeren. Voor goede isolatie en ventilatie mag geen huurverhoging worden gevraagd. De combinatie van huur en energielasten moet voor huurders van woningen tot en met anderhalf modaal lagere woonlasten opleveren. Het energielabel en de verduurzaming van de woning moeten geen verdienmodel voor de verhuurder zijn. De verhoging van de huur door meer duurzaamheidspunten moet volledig gecompenseerd worden door lagere energielasten. Dit wordt in de wet vastgelegd met een wijziging van het puntenstelsel (WWS). Nu mag een verhuurder € 250 meer huur vragen voor een energieneutrale woning, terwijl de gemiddelde energierekening maar € 120 per maand is.

Sociale huurwoningen gaan niet van het gas af voor, of op zijn vroegst tegelijk met, dat ze goed geïsoleerd en geventileerd zijn. Die verbetering moet zonder huurverhoging worden doorgevoerd. De sociale huursector moet niet de experimenteertuin zijn voor nog niet bewezen alternatieven. Dat

is vragen om ongelukken met financieel kwetsbare huishoudens, en zal het verzet tegen verduurzaming voeden. Er moeten garanties zijn dat de totale woonlasten omlaag gaan en bij de omzetting moeten huishoudens 1000 euro ontvangen om de kosten van vervanging van kookstel, fornuis en pannen te financieren. Zonder deze garantie kan de sociale huursector niet de startmotor zijn van de verduurzaming van de bebouwde omgeving, zoals het huidige kabinet wil.

Er komen bindende afspraken met coöperaties en commerciële verhuurders voor het energieneutraal maken van woningen per jaar. Er komt een verbod op het verhuren van woningen met de slechtste energielabels (vooral in bezit bij particuliere verhuurders), voorafgegaan door een verbod op huurverhoging van deze woningen. Dit verbod wordt stapsgewijs aangescherpt.

Woningeigenaren worden door een 'ontzorgloket' ondersteund bij het isoleren en verduurzamen van hun woning. De isolatie-eisen voor bestaande woningen worden stapsgewijs aangescherpt.

21.4. Aanpassingen in de ruimtelijke ordening van Nederland

Niettemin al deze maatregelen moeten we ons landschap beter aanpassen aan de al gewijzigde klimaatomstandigheden en verduurzamingseisen. We moeten de regie van de rijksoverheid op ruimtelijke ordening weer herstellen, zonder terug te keren in verstikkende wetgeving. Er komt weer een minister(ie) van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Duurzaamheid. We gaan de Omgevingswet aanpassen uit oogpunt van uitvoerbaarheid en handhaving milieuregels en gezondheidsnormen en meer landelijke en provinciale taakstellingen en projecten. En er komt een landelijke visie voor de toekomstige ruimtelijke ordening van Nederland over 50-100 jaar die kaders stelt voor antwoorden op o.m. de zeespiegelstijging, meer extreme rivierwaterstanden en meer extreem weer (zowel droogte als juist veel regen en storm) en die uitstootreductiedoelstellingen realiseert, de biodiversiteit substantieel doet toenemen en de woningbehoeften en mobiliteitsbehoeften accommodeert, ook in relatie tot het nabijgelegen buitenland.

We laten ons inspireren door de schets van een aantal Wageningse wetenschappers⁵⁹:

- een derde minder dieren in de veeteelt; geen intensieve veeteelt meer;
- halvering agrarisch grondgebruik; volledig circulaire, natuurinclusieve landbouw;
- akkerbouw concentreren op vruchtbare kleigronden (Zeeland, polders, Noord-Holland, Friesland en Groningen), niet meer laagveengronden;
- op laagveengronden vooral natte teelt (zoals cranberry's en riet) met hogere waterstand;
- bebossing verdubbelen (vooral in Noordoost-Nederland, op de Veluwe, in de Achterhoek en Noord-Brabant) en op zandgronden naaldbomen vervangen door meer loofbos en kruidenrijke graslanden (deze laten minder water verdampen en geven meer biodiversiteit);
- beken verlengen om water meer te laten infiltreren in plaats van af te voeren;
- landbouw verplaatsen weg van de hoge zandgronden naar lagere gronden;
- duinenrij versterken door verbreding (zand winnen in diepe geulen op zee en die vlak voor de kust door golven tegen de kust laten deponeren);
- op IJsselmeer eilandenrand ('vooroevers') aanleggen langs oevers (daardoor kan er langs de randen een vast peil blijven voor de scheepvaart terwijl er in het midden een voor de natuur goed dynamisch peil komt), en open water zuidoostkant Noordoostpolder maken (om uitdroging Weerribben te voorkomen);
- volledig duurzame fossiele energie, ook zonder kerncentrales;
- groene waterstofproductie en duurzame zeelandbouw (zoals kweken van schelpdieren en zeewier) rondom wind- en zonneparken;
- industrie en overslaghaven op zee vóór Rotterdam;

- delen van de Noordzee worden natuurgebied, de visserij is volledig duurzaam;
- stedengroei vooral op hoge gebieden in oosten en zuiden (Twente, Achterhoek, Drenthe, Brabant en Limburg, met o.m. een stedenrand – Brabantstad – langs de Maas), en minder in de Randstad (om verdere bodemdaling en risico's daar ook te beperken);
- inzetten op middelgrote in plaats van grote steden;
- steden ook natuurlijker inrichten met groene daken/gevels, bomen en waterpartijen, minder versterking en meer wateropvang, en met woningen vooral van duurzame houtbouw en hoogwaardig gerecycled beton;
- rond de steden komen wateropvangbekkens en groene gordels met (voedsel)bossen en bosteelt voor natuur en recreatie;
- brede rivierdalen ontwikkelen, daar geen bebouwing toestaan, kades weg langs Maasoeveren in Limburg, bufferzone met moerassige zones voor hoogwaterstanden, oevers geschikt voor o.m. biologische fruit- en veeteelt, open verbinding tussen Maas en Waal maken, veel bredere IJsselbedding;
- open verbinding maken bij Kreekraksluizen tussen Ooster- en Westerschelde om getijdewerking te behouden omdat Oosterscheldekering door hoge zeespiegel vaker dicht moet.

We geven extra aandacht aan de ontwikkeling van natuur. We breiden natuur uit en verbinden beschermde gebieden met elkaar in een Natuurnetwerk Nederland. De bezuinigingen op natuur van 2011 worden ongedaan gemaakt, waarbij Staatsbosbeheer weer wordt genationaliseerd. Natuur verhuist van het ministerie Economische Zaken naar het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Duurzaamheid. Bescherming van biodiversiteit en het behoud en terugkeer van bijzondere flora en fauna worden bevorderd. Bijen, andere insecten en weidevogels krijgen speciale aandacht. De zalm keert weer terug in onze rivieren. De kustlijn inclusief duinen en aangrenzend natuurgebied houden we puur; bebouwing wordt uitgesloten. In natuurgebieden zoals de Noordzee, de Waddenzee en de Zuid-Hollandse en Zeeuwse Delta is geen plaats voor schadelijke economische activiteiten als gasboring, zandsuppletie of landaanwinning. De Westerschelde wordt niet meer verder verdiept. 30% van de Noordzee wordt zee-reservaat, gesloten voor visserij en andere schadelijke activiteiten. Om de Waddenzee beter te beschermen, komt er één beheerder voor de Waddenzee.

In bestemmingsplannen komt de mogelijkheid om waardevolle landschappen met natuurinclusieve landbouw te beschermen naar analogie van waardevolle dorps- en stadsgebieden en stedelijke monumenten. Daarbij kunnen de eigenaren of beheerders subsidie krijgen.

De toegankelijkheid van natuurgebieden voor wandelaars, fietsers en ruiters wordt gewaarborgd, daar waar en wanneer dat ecologisch verantwoord is. Rond steden ontwikkelen we meer groene recreatiegebieden. Waarden als stilte, nachtelijke duisternis en de weidsheid van het landschap worden beschermd. Om waardevolle, open gebieden te behouden moet bebouwing in die gebieden duurder worden. Daarom wordt een openruimteheffing ingevoerd.

22. Investeer in het oplossen van de woningnood en investeer in kwetsbare wijken

22.1. Herstel overheidsregie en brede volkshuistaak van het Rijk: minder markt

Woningnood is geen natuurverschijnsel maar een bouwopdracht. De grondwettelijke zorg voor voldoende betaalbare woningen is wat ons betreft geen inspanningsverplichting maar een resultaatsverplichting. Wonen is een (Grondwettelijk) recht, geen voorziening. In rap tempo neemt het aantal sociale huurwoningen af. Sinds 2013 telt Nederland bijna 100.000 huizen in de gereguleerde sector minder, en dat aantal daalt nog steeds door. De wachtlijsten nemen daardoor

toe en meer mensen vallen buiten de boot. De vrije huursector is onbetaalbaar duur voor middeninkomens en de prijzen van koopwoningen zijn ver over de top. De huidige nieuwbouw zakt steeds meer in. Dit is de uitkomst van decennia aan bewust politiek beleid om de markt alle ruimte te geven, en de brede volkshuisvestingstaak van de overheid te begraven. De oplossing ligt daarom ook niet in meer markt, de markt is juist het probleem. Er moet meer en betere overheidsinterventie komen.

We herstellen de brede volkshuisvestingstaak voor het Rijk. Landelijke regie met regionale verschillen is nodig. Er komt weer een minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Duurzaamheid. Er is een *Nationaal Actieplan tegen de Woningnood* nodig, waarbij we per jaar 100.000 woningen bouwen, waarvan tenminste ca. een derde sociale huurwoningen. We zorgen dat procedures om te bouwen sneller verlopen met een speciale *Woningcrisiswet*.

Daarbij moet de kwaliteit van wonen en de verduurzaming van woningen meegenomen worden, evenals de levensloopbestendigheid. Het aanbod moet ook divers zijn en tegemoetkomen aan de vraag van woningzoekenden.

Centraal staat het aloude sociaaldemocratische ideaal dat iedereen recht heeft op een goede, betaalbare en passende woning in een buurt die kansen biedt. Huisvesting is meer dan een dak boven je hoofd. En een progressieve woonvisie gaat om meer dan zo veel mogelijk betaalbare woningen neerzetten. Woningen moeten qua type en omvang aansluiten op de levens van de bewoners. Ze moeten energieneutraal zijn en permanente zekerheid bieden, ongeacht de levenssituatie of arbeidsmarktpositie van de bewoners. Ze horen te staan in leefbare buurten met speel- en opleidingsmogelijkheden. Pas dan kan het recht op een thuis verwezenlijkt worden.

We bouwen in beginsel niet in groene, open ruimte en natuur, maar vooral in en nabij de steden. Het Rijk en de provincies her krijgen hun regie- en kaderstellende verantwoordelijkheid, ook wat betreft locaties voor woningbouw, met bijbehorende doordruk macht. Gemeenten zijn gebonden aan de landelijke en provinciale normen, en de provincies houden toezicht op realisering. Het gaat daarbij om normen in aantallen, betaalbaarheid, kwaliteit (waaronder energieneutraliteit en levensloopbestendigheid), diversiteit en leefbaarheid.

Zoals hiervoor aangegeven onder 21.4 willen we de stedengroei vooral op hoge gebieden in oosten en zuiden (Twente, Achterhoek, Drenthe, Brabant en Limburg, met o.m. een stedenrand – Brabantstad – langs de Maas), en minder in de Randstad. We zetten in op middelgrote in plaats van grote steden. Dit combineren we met een gericht beleid om bevolkingskrimp in regio's tegen te gaan. Spreiding helpt ook tegen de opdrijving van woningprijzen. Dit moet ondersteund worden door het aanleggen van betere infrastructuur voor duurzame en betaalbare bereikbaarheid, subsidie voor innovatie van de regionale economie en regionale samenwerking. Apart aandacht krijgt daarbij de ontwikkeling van grensoverschrijdende regio's.⁶⁰ Ook het in stand houden van goede publieke voorzieningen – zorg en welzijn, onderwijs, bibliotheken, cultuur – in dunner bevolkte regio's is hierbij belangrijk. De bekostiging moet dit mogelijk maken.

We investeren in totaal 5 miljard euro structureel in de volkshuisvesting: 2 miljard voor meer woningbouw door woningcorporaties en -coöperaties (afschaffen huidige belastingen op deze sector onder beding van investeringsverplichting), 2 miljard voor huurverlaging en 1 miljard voor verduurzaming van de sociale woningbouw. Hieronder worden deze maatregelen nader toegelicht.

De benodigde bouwinspanningen vragen een acute investering in de opleidingscapaciteit voor mensen in de bouw, de installatietechniek en de elektrotechniek. We starten een apart project voor

leerwerkbedrijven in de bouw met gemeenten, corporaties en onderwijsinstellingen om de tekorten aan arbeidsplaatsen te helpen op te lossen.

We gaan het voorkeursrecht van gemeenten voor een actieve grondpolitiek versterken. Gemeenten bestemmen nu veel te weinig grond voor (sociale) verhuur. Gemeentelijke grondbedrijven en grondpolitiek zijn er niet om de financiële positie te verbeteren van de gemeente, maar om de sociale doelstellingen te realiseren. Gemeenten mogen grond niet meer tegen marktprijzen aan woningbouwcorporaties verkopen teneinde lage huren mogelijk te maken. Gemeenten kunnen gronden waarop nog geen definitieve bestemming rust opkopen en de bestemming veranderen van gronden die eigendom zijn van speculanten.

Erfpachtconstructies passen in linkse grondpolitiek en worden dus eerder uitgebouwd dan afgebouwd. Ze helpen de prijzen van woningen en dus ook de huren laag te houden.

Gemeenten krijgen meer ruimte om de OZB vorm te geven, met bijv. hogere tarieven bij dure huizen. We willen geen andere verruiming gemeentelijke belastingen teneinde gemeenten met meer lage inkomens te beschermen. Gemeenten krijgen mogelijkheid en meer bevoegdheden om weer zelf te bouwen.

Het recht op passende, sociale huurwoning in eigen woon- of werkgemeente wordt versterkt, met concrete, meetbare maximale wachttijden. De gemeente moet in de woonvisie aangeven hoe zij die omlaag brengen, met prioriteit voor mensen die urgent een dak boven hun hoofd dreigen te verliezen of al verloren hebben. De gemeente houdt de voortgang daarvan bij en rapporteert daarover openbaar.

Er komen meer mogelijkheden om met woonvergunningen voorwaarden aan koop en huur te stellen, bijv. met beperking onderverhuur aan toeristen en expats, door bevoordeling inwoners in de gemeente, door bewoningseisen, etc. Ook kunnen gemeenten beperkingen stellen aan kopen voor dure verhuur, bijv. door een maximum prijs per m² in te stellen of kopen voor verhuur gericht toe te wijzen en te verbieden.

De mogelijkheden voor antispeculatie-bedingen worden vergroot. We voeren een actief anti-woningspeculatiebeleid. Moderne huisjesmelkers pakken we aan. We tolereren niet dat rotte appels het systeem ondermijnen, door bv. teveel mensen in een huis, opsplitsing in piepkleine appartementjes of illegale verhuur via bv. AirBNB. Gemeenten kunnen dan boetes opleggen aan eigenaren die zich niet aan de regels houden en vergunningen intrekken. Er komt een aparte huisjesmelkerstaks: een extra belasting voor iedereen die meer dan tien huizen bezit.

22.2. Radicale beperking en hervorming van subsidie voor woningbezit

Al decennialang is de gedachte dominant dat kopen superieur is aan huren. Kopen stelt mensen in staat vermogen op te bouwen en zou bijdragen aan 'een stukje trots', zelfstandigheid en verantwoordelijkheidsgevoel. Met andere woorden: je zou er een betere burger van worden. De ideologie van eigenwoningbezit is omarmd door links en rechts.

Voor rechtse politici is het stimuleren van eigenwoningbezit een middel om zelfredzaamheid te vergroten, en daarmee een kleinere verzorgingsstaat mogelijk te maken. Voor linkse politici is het stimuleren van eigenwoningbezit een middel om mensen te bevrijden uit de greep van uitbuitende huisjesmelkers. Ook wordt eigenwoningbezit gezien als instrument om opwaartse sociale mobiliteit van de (lagere) middenklasse te bevorderen, en zo bij te dragen aan hun emancipatie. Het bouwen van koopwoningen wordt bovendien geroemd als *de* manier om probleemwijken op te waarderen.

Sinds eind jaren tachtig richt het Nederlandse woonbeleid zich op het bevorderen van woningbezit en marktwerking. Je eigen woning kunnen kopen kwam symbool te staan voor gevoelens van trots, verantwoordelijkheid en (financiële) onafhankelijkheid. Anno 2019 vertoont de droom van het eigenwoningbezit diepe scheuren. Jongvolwassenen en huishoudens met een laag middeninkomen kunnen geen koopwoning meer betalen. Hierdoor is de vermogensongelijkheid opgelopen en nemen de ruimtelijke verschillen in onze Nederlandse steden toe. Enerzijds heeft de opmars van flexwerk de mogelijkheid tot het verkrijgen van een hypotheek ondermijnd, anderzijds heeft het woonbeleid de prijzen opgedreven.

De structureel opgeblazen woningprijzen hebben winnaars en verliezers. Wie op tijd én op de juiste plek een woning heeft gekocht, is spekkoper. Wie niet, of pas op een later moment in staat is geweest om te kopen, heeft verloren. Zoals hiervoor is aangetoond, is de vermogensongelijkheid in ons land ontzettend groot. Dit is problematisch omdat vermogen in tijden van afkalvende sociale zekerheid een verzekering is tegen onverwachte gebeurtenissen. De scheidslijn tussen de *'haves'* en de *'have nots'* wordt steeds meer door de woningmarkt bepaald. Zonder vermogen is het erg lastig een koopwoning te bemachtigen, terwijl vermogende woningeigenaren steeds vaker meerdere woningen bezitten, om te verhuren (*'buy-to-let'*). Deze ongelijkheid wordt intergenerationeel overgedragen. Kinderen van eigenwoningbezitters, worden vaker zelf óók woningeigenaar – niet in de laatste plaats door financiële hulp van hun ouders.

In de nasleep van de economische crisis van 2008 zijn de hypotheekeisen aangescherpt. Aflossingsvrije hypotheeken en leningen groter dan de waarde van de woning zijn inmiddels verleden tijd. Hoewel dit een goede eerste stap is, eist deze maatregel zijn tol onder de huidige generatie starters, die onder strengere voorwaarden moet lenen dan de generatie voor hen.

Doordat hun inkomens stagneren en flexwerk onder jongvolwassenen een grote vlucht heeft genomen, is de droom om een woning kopen een luchtspiegeling geworden. Nu de economie weer groeit en de woningprijzen nieuwe recordhoogtes bereiken (voorjaar 2020 landelijk gemiddeld € 400.000), gaan er stemmen op om de leenvoorwaarden opnieuw op te rekken - door huishoudens met een flexbaan gemakkelijker te laten lenen, door extra startersleningen uit te keren, of door *'duurhuurders'* (huishoudens die relatief veel kwijt zijn aan huurlasten) een hypotheek te gunnen.

Dergelijke voorstellen hebben onaanvaardbaar grote neveneffecten. Ze resulteren in een giftige cocktail: een grotere acceptatie van kwetsbaarheid op de arbeidsmarkt en een woningmarkt waarop huishoudens zich zwaar in de schulden moeten steken om een plek te verwerven. Bovendien hebben dergelijke maatregelen een duidelijk prijsopdrijvend effect. In plaats van het stimuleren van *'bancaire innovaties'* moeten we streven naar baanzekerheid en zorgenvrij wonen, als basis van ontplooiing en ontspanning.

We moeten stoppen met alle huidige subsidie aan woningbezit – uiteraard wel in een afbouw naar de mate waarin betaalbare huur ter beschikking komt. Geen hypotheekrenteaftrek meer voor nieuwe hypotheeken en een versnelde afbouw van de aftrek voor bestaande hypotheeken. De vrijstelling in de erfenis- en schenkingsbelasting voor een woning voor kinderen vervalt ook.

Doordat we in Nederland mensen enorm subsidiëren om woningen aan te schaffen, liggen de prijzen kunstmatig hoog. De facto betaalt iedereen te veel voor hun huizen. Op kosten van de belastingbetaler. Lees: jij zelf. Er vindt door een hoger besteedbaar inkomen ten gevolge van andere maatregelen in de voorstellen in deze Nieuwe Tien over Rood meer dan ruimschoots compensatie plaats voor het verdwijnen van deze aftrek voor inkomens tot ca. anderhalf modaal.

Ook verzwaren de normen om in aanmerking te komen voor een hypotheek: je moet zelf meer geld inbrengen. Dat is behalve in ons land overal de norm. De enorme hypotheekschulden geven ook een enorm risico bij een volgende crisis: meer dan twee derde van het juridisch bezit van de 90% huishoudens met de slechtste vermogensposities is inmiddels belegd met schulden. Een nieuwe bankencrisis zal het gevolg zijn.

Niet genoeg mensen realiseren zich dat de Nederlandse koopwoningmarkt is gebouwd op extreem royale hypotheekschulden. Prijsopdrijving, blootstelling aan risico's en meer volatiliteit zijn de gevolgen. Vanuit het buitenland wordt vaak met argwaan gekeken naar dit piramidespel. Veel beter is: langer huren, geld sparen en op latere leeftijd met een kleinere hypotheek kopen (of blijven huren).

Wie met een levensloopperspectief kijkt naar vermogensopbouw, ziet dat de opbouw van woonvermogen (door de afbetaling van de hypotheek) concurreert met het opbouwen van een pensioen. Iedere euro kan tenslotte maar één keer uitgegeven worden. Wie een blik over de grens werpt, ziet dat landen met meer eigenwoningbezit over het algemeen een minder genereuze pensioenvoorziening kennen. Woningeigenaren lossen tijdens hun werkzame leven hun hypotheek af, en hebben daarna lage woonlasten. Ze hebben daarom minder pensioenuitkeringen nodig. In landen met een grote huursector, zijn de pensioenen juist flink ontwikkeld. Saillant detail: in zulke landen investeren pensioenfondsen vaak in huurwoningen. Nederland heeft op macroniveau zowel een flinke koopsector als genereuze pensioenen. Op microniveau zijn het vooral jongvolwassenen die geen van beide hebben. Zij hebben geen toegang tot een koopwoning, en bouwen bovendien nauwelijks pensioen op. Hiervoor liggen twee oplossingen voor de hand.

Ten eerste zouden de pensioenfondsen meer kunnen investeren in betaalbare huurwoningen. Gezamenlijk zouden ze hiervoor een verhuurorganisatie kunnen oprichten, waarvan zij aandeelhouder worden. Huurwoningen zijn een aantrekkelijke langetermijninvestering voor de pensioenfondsen. Hoewel betaalbare huurwoningen een lager rendement hebben, is het rendement wel stabiel. We gaan dit opnemen in het aan te passen pensioenakkoord.

Ten tweede zouden de pensioenfondsen kunnen investeren in hypotheekleningen voor hun leden. De leden van het pensioenfonds kunnen dan kiezen om een van rijkswege vastgesteld percentage van hun premie te gebruiken voor het aflossen van hun woning, in ruil voor een lagere uitkering na pensionering. Pensioenfondsen ontwikkelen zich dan tot levenslooppfondsen. Op deze manier worden kopen en huren gelijkwaardiger alternatieven. Woningeigenaren bouwen woonvermogen op en hebben een kleiner pensioen, huurders hebben een betaalbare huurwoning en een groter pensioen waarmee ze hun huur kunnen dekken. Voor lage en lagere middeninkomens kan de overheid de keuze voor woonvermogen met een subsidie ook voor hen bereikbaar maken. Ook dit gaan we opnemen in het pensioenakkoord.

Een nieuwe crisis op de woningmarkt komt – de vraag is alleen wanneer. Wanneer de woningprijzen dalen is dit in de eerste plaats vervelend voor huishoudens die moeten verhuizen en die een hypotheek hebben die groter is dan de waarde van hun woning. Zij komen met een restschuld te zitten (hiervoor is al voorgesteld deze restschuld voor risico van de hypotheekverstrekker te laten). Voor de overige huishoudens betekent het dat hun woning minder waard wordt, maar ze nog steeds door kunnen stromen naar een duurder woning (die ook goedkoper geworden is). Het echte probleem is dat een neergaande prijsontwikkeling woningbezitters aanzet tot wachten: ze willen immer niet op het verkeerde moment met verlies verkopen.

Wat zou helpen is als woningcorporaties en nieuw op te richten coöperaties anticyclisch kunnen interveniëren. Wanneer de prijzen gedaald zijn tot nabij de gebruikswaarde, kunnen zij woningen

opkopen. Dit zorgt voor doorstroming op de koopmarkt, stabiliseert de prijzen, en vergroot het coöperatieve segment waar de prijzen gereguleerd zijn. De coöperatie verloot het gebruiksrecht van de woningen vervolgens onder haar leden, waarna de bewoner een aandeel in de coöperatie koopt ter grootte van de gebruikswaarde van de woning. Op deze manier bouwt een bewoner wél vermogen op, maar profiteert hij of zij niet van een eventuele overwaarde. Aan de andere kant wordt het hebben van overwaarde minder belangrijk wanneer bewoners kunnen doorstromen naar andere betaalbare coöperatieve koopwoningen die passen bij de levensfase waarin ze zitten. Anticyclische investeringen door coöperaties en corporaties maken de woningmarkt stabielier waardoor de pieken en dalen minder uitgesproken worden. Woningcorporaties zouden er goed aan doen nu alvast een plan te maken voor de komende crisis. Zaadjes voor een nieuw volkshuisvestingssysteem kunnen geplant worden op plaatsen waar ze geen pijn doen voor huidige bewoners en eigenaars, maar waar ze pijn voor toekomstige bewoners kunnen verminderen.

De overdrachtsbelasting wordt voor starters afgeschaft, behalve voor tweede en meerdere woningen en woningen waar men niet zelf woont – voor deze woningen wordt deze belasting verviervoudigd. Woningcorporaties zijn daarbij uiteraard vrijgesteld.

22.3. Prioriteit bij betaalbaar huren voor lage en middeninkomens

De sociale huursector is bewust door neoliberal beleid gemarginaliseerd. Aangejaagd door landelijk beleid is het aantal sociale huurwoningen afgenomen, waardoor de wachtlijsten zijn opgelopen. In de afgelopen twee decennia is achtereenvolgens de wettelijke doelgroep van de sociale huursector verkleind (door middel van striktere inkomenseisen en ‘passend toewijzen’), is het aantal gereguleerde huurwoningen afgenomen door de WOZ-waarde mee te nemen in het woningwaarderingssysteem, en is de financiële slagkracht van corporaties verminderd door de verhuurderheffing en de hogere vennootschapsbelasting. Daardoor zijn er de helft minder woningen gebouwd. Eind jaren tachtig was nog zo’n 40 procent van de woningen in bezit van een woningcorporatie; nu is dat minder dan 30 procent. Dat lijkt misschien een beperkte afname, maar zou nu een verschil van zo’n 800.000 woningen betekenen.

Door aangescherpte inkomenseisen behoren sociale huurders steeds vaker tot de laagste inkomensgroepen. Had in 1990 slechts 12% van hen een laag inkomen (de armste 20% van het land), in 2015 was dat opgelopen tot 45%. Sociale huurwoningen worden daarnaast in toenemende mate toegewezen aan mensen met sociale, psychische of andere problemen. Zonder urgentieverklaring kom je in de grote steden al nauwelijks meer aan de beurt.

Ondertussen zijn binnen de sociale huursector de woonlasten en betaalrisico’s scherp toegenomen. De sociale huursector is omgevormd van een brede publieke voorziening tot een laatste redmiddel voor diegenen die zich niet op de markt kunnen redden. Hoewel het nog niet te laat is, dreigt de sector gestigmatiseerd te worden, hetgeen een weerslag heeft op buurten waar corporaties veel bezit hebben. Terwijl de (kleine) sociale huurwoningen in de populaire centrumgebieden zich ontpoppen tot tijdelijke huisvesting voor starters, zijn het de buitenwijken waar sociale huurwoningen een permanente oplossing vormen voor lage-inkomensgroepen, waar de stigmatisering van de corporatiesector de grootste ruimtelijke gevolgen heeft.

Waar het aantal corporatiewoningen afneemt, neemt de druk op die woningen alleen maar toe. Dat komt doordat particuliere verhuurders hun handen steeds meer aftrekken van het goedkoopste segment van de woningmarkt en zich richten op de dure vrije sector, waar de rendementen veel hoger liggen. De taak om lage inkomens te huisvesten komt zo in toenemende mate bij woningcorporaties te liggen. Daarbovenop betekenen de decentralisering en extramuralisering van

de zorg – in andere woorden: ouderen en zorgbehoevenden blijven steeds langer thuis wonen – dat de sociale huursector meer kwetsbare personen plek moet bieden.

Huurregulering en –bescherming zijn afgezwakt. Waar vaste huurcontracten voorheen de standaard waren, is er sinds 2016 meer ruimte voor tijdelijke contracten. Bovendien zijn extra huurverhogingen mogelijk gemaakt. Liberaal woonbeleid heeft de machtspositie van de verhuurder versterkt ten opzichte van de huurder. Het logische gevolg is meer woononzekerheid.

Dit alles telt op tot een omvangrijke herstructurering van de sociale huur. Voorheen was volkshuisvesting een brede voorziening, dat wil zeggen: ook bestemd voor de middenklasse. Tegenwoordig fungeert de sociale huursector vooral als vangnet voor wie echt niet anders kan. Het wordt een – liefst tijdelijke – voorziening voor de armen. Hiermee ontwikkelt de Nederlandse situatie zich in de richting van Anglo-Amerikaanse landen waar de sociale huursector veel kleiner is. Dit is een groot risico, want *'services for the poor, are poor services'* zo stelde socioloog Richard Titmuss, een van de architecten van de naoorlogse Britse verzorgingsstaat, in 1969 al. Met andere woorden: de marginalisering van de sociale huur draagt alleen maar bij aan verdere uitholling van de sector met achterstanden en stigmatisering als gevolg.

De gevolgen laten zich aftekenen. De woonlasten onder huurders nemen toe. Ongeveer een op de vijf huurders heeft inmiddels moeite de maandelijkse huur op te brengen. Woonquotes (dat deel van het inkomen dat aan de lasten van wonen wordt besteed) van meer dan 40% zijn geen uitzondering. In 2002 was dat slechts bij een op de twintig huurders het geval. Een groeiend aantal huurders zit klem in een niet passende woning. Denk aan gezinnen met kinderen die op nog geen 40 vierkante meter wonen. Tenslotte is de woononzekerheid toegenomen.

In augustus 2019 publiceerde het CBS nieuwe cijfers waaruit blijkt dat het aantal dakloze mensen tussen 2009 en 2018 meer dan verdubbeld is. Inmiddels zijn er zo'n 40 duizend geregistreerde dakloze volwassenen in Nederland, en naar schatting maken daarnaast nog zo'n 8500 kinderen gebruik van de daklozenopvang. Dit is nog een aanzienlijke onderschatting van de omvang van het probleem. Brancheorganisatie Federatie Opvang registreerde in 2017 namelijk ruim 70 duizend dak- en thuislozen. Hieronder bevinden zich ook mensen in opvanghuizen en beschermd wonen. Dakloosheid valt niet te reduceren tot een individuele schuldvraag. Mensen raken niet puur uit eigen schuld dakloos, en zelfs dan blijven ze gewoon recht op een woning houden. Nee, de scherpe toename van dakloosheid is het logische maar onacceptabele gevolg van decennia falend woonbeleid. De huidige urgentie schreeuwt echter om een structurelere aanpak. Het aanpakken van dakloosheid is bovenal een kwestie van progressief woonbeleid ontwikkelen.

Van bovenstaande problemen krijgt alleen de benarde positie van jongvolwassenen brede politieke aandacht. Rechtse politici en ondernemers hebben de laatste jaren een flink aantal proefballonnetjes opgelaten om hen meer kans te geven op een betaalbare woning. Deze proefballonnetjes richten zich op genereuzere hypotheekverstrekking voor starters, het voordeliger maken van ouderlijke steun (beide om de toegankelijkheid van de koopsector te waarborgen, en met beiden is hierboven al afgerekend), het vergroten van de middenhuursector (om de toegankelijkheid van huurwoningen te vergroten) en het flexibiliseren van huurcontracten (om de toegankelijkheid van de sociale huursector te vergroten). Wanneer we de sociale en ruimtelijke effecten van het huidige beleid in ogenschouw nemen, kunnen we stellen dat dit beleid op zijn best een oplossing biedt voor een selecte groep, maar vaker onaanvaardbaar grote negatieve neveneffecten heeft. Erger nog, een aantal maatregelen is te beschouwen als volkomen onrechtvaardig.

Recent heeft het idee dat de private huursector (in plaats van de woningcorporaties) moet worden uitgebreid om mensen te huisvesten die niet kunnen of willen kopen snel aan populariteit

gewonnen. De private huursector is sinds 2013 snel gegroeid, door toegenomen investeringen van binnen- en buitenlandse beleggers, maar bovenal doordat er nieuwe speculanten zijn opgestaan die een financiële melkkoe gevonden hebben: de verhuur van dure woningen aan jongvolwassenen die niet terecht kunnen in de sociale huursector én geen koopwoning kunnen betalen. Dit vergroot de vermogensongelijkheid. Om de private huurwoningen toch betaalbaar te houden, gaan gemeenten overstag: investeerders mogen micro-appartementen bouwen, of bestaande woningen opsplitsen. De huur voor vrije sector woningen van 30 vierkante meter zijn voor hoogopgeleide starters namelijk nog wel betaalbaar. Het toestaan, of zelfs stimuleren, van dergelijke prijsopdrijving is een negatief neveneffect van deze maatregel. Het is ronduit onrechtvaardig als geliberaliseerde sociale huurwoningen, ooit met publiek geld gefinancierd, door beleggers voor de hoofdprijs verhuurd worden aan huishoudens met weinig andere keus. Onbetaalbaar wonen is een probleem, maar betaalbaar wonen in een slechte of krappe woning is net zo goed een probleem – en duur wonen in een slechte of krappe woning al helemaal.

Om jongvolwassenen een kans op een sociale huurwoning te geven, reserveren woningcorporaties steeds vaker een deel van hun voorraad voor jongerenhuisvesting, met tijdelijke huurcontracten van maximaal vijf jaar, en toewijzing via loting. De logica is simpel: door de lange wachtlijsten hebben veel jongvolwassenen tegen de tijd dat ze voldoende woonduur hebben opgebouwd, geen recht meer op een sociale huurwoning. Een tijdelijke oplossing biedt dan soelaas. Toewijzingen door loting en de tijdelijke jongerenwoningen verlichten het woningmarktled van jongvolwassenen. Toch is het slechts voor een selecte groep een oplossing, en gaat het direct ten koste van andere groepen. Wanneer tijdelijke contracten ook voor reguliere sociale huurders de norm worden, draagt de verzachting van het probleem van jongvolwassenen bij aan de marginalisering van de corporatiesector, waarbij een sociale huurwoning alleen een tijdelijk vangnet wordt, in plaats van een warm thuis. Bovendien komt het uithollen van de huurbescherming private verhuurders goed uit. Het maakt snellere huurverhogingen mogelijk, en biedt meer kansen tot verkoop in lege staat. Dit drijft de prijzen op en ondermijnt de bestaanszekerheid en het thuisgevoel van de huurders. Pas wanneer corporaties voor een brede doelgroep kunnen concurreren met private verhuurders zijn ze in staat om de huurprijzen weer voor een groter deel van de bevolking te laten dalen.

De proefballonnetjes zijn niet meer dan een doekje voor het bloeden voor enkele groepen die het momenteel lastig hebben op de woningmarkt. De voorstellen hebben met elkaar gemeen dat ze de betaalbaarheid van het wonen over de hele linie niet vergroten, en de betekenis van de woning voor de bewoners buiten beschouwing laten. Nog belangrijker: ze pakken de systematische ongelijkheid op de woningmarkt niet aan.

Het aanbod aan betaalbare huur moet fors vergroot worden. *We herstellen de brede sociale huursector.* We geven woningcorporaties weer de ruimte voor het bouwen van kwalitatief goede en betaalbare huizen, ook voor middeninkomens (tot tweemaal modaal, ca. 75.000 euro). De plannen van Rutte III om de inkomensgrens voor gezinnen iets te verhogen (naar 42.000 euro) en die van alleenstaanden te verlagen (naar 35.000 euro) moeten van tafel. We verhogen de inkomensgrenzen om tot de huidige sociale huurgrens (€ 715,92 per maand) te worden toegelaten naar € 55.000 (ca. anderhalf modaal). De huidige markttoets moet direct worden afgeschaft. We schaffen de liberalisatiegrens af bij huur of verhogen deze tot minstens € 1200-1300 per maand – dit betekent dat de huur ook voor deze inkomens bepaalt gaat worden door de normen van het woningwaarderingstelsel. De huur wordt onafhankelijk van de marktwaarde van de woning door het schrappen van de WOZ-punten of deze te begrenzen tot maximaal 25 punten. De woonomgeving mag best meetellen, maar dan gebaseerd op de werkelijke woonomgeving, niet de grillige ontwikkeling van de huizenprijzen van de markt, van speculatie en van fiscale politiek. Deze

maatregelen zorgen ervoor dat er minder makkelijk als nu woningen verdwijnen uit de sociale woningvoorraad.

Woningdelen helpt ook om de acute woningnood te bestrijden, niet als een plicht maar als een recht: er komt een afdwingbaar recht tot woningdelen. In de sociale zekerheid en fiscaliteit worden sancties op woningdelen (kostendelersnorm, verzameltoets) afgeschaft en vervangen door een bonus (woningdelingssubsidie).

Maar er is meer nodig om de sociale woningvoorraad uit te breiden, zeker als we ook zoals hiervoor voorgesteld meer huishoudens daar toegang aan geven. *We schrappen de verhuurdersheffing en vervangen deze door een investeringsplicht* (nieuwbouw, renovatie, verduurzaming, levensloopbestendig maken). We schaffen eveneens de vennootschapsbelasting en de ATAD-toepassing (een Europese richtlijn ter voorkoming van belastingontwijking met vastgoed)⁶¹ voor woningcorporaties af. Dit kost geld, maar is prima te betalen (en goedkoper dan bijvoorbeeld de ongelijkheid vergrotende en prijsopdrijvende hypotheekrenteaftrek). We versoepelen de regels van de Autoriteit Wonen en het Waarborgfonds Sociale Woningbouw (WSW) enigszins, er wordt nu bijv. uitgegaan van te hoge rentes.

En we voeren een *verevening* uit tussen woningcorporaties opdat reserves aangewend kunnen worden waar de grootste opgaven bestaan. Rijk en provincies voeren daarbij regie en overrulen zo nodig gemeenten. Corporaties moeten ook veel meer publieke verantwoording geven over hun financiën, opdat zulke regie ook effectief kan plaatsvinden.

Woningcorporaties zijn veel te veel vastgoedondernemingen geworden in plaats van sociale verhuurders. Teveel corporatiebestuurders zien woningen in de eerste plaats als een economisch goed, als een object dat waarde vertegenwoordigt dat te gelde gemaakt kan worden. Een lage huur op een dure plek is dan dus kapitaalverspilling. En dan worden huurverhogingen en het meegaan met de marktgekte plots gezien als "normaliseren". De publieke waarde is privaat kapitaalbezit geworden, ook als het van een corporatie is. *Woningcorporaties moeten daarom verplicht weer coöperaties worden*: verenigingen van huurders met werkelijke zeggenschap van huurders. Huurders moeten instemmingsrecht krijgen op het huurbeleid. We zorgen voor huurteams in alle steden en draaien de bezuinigingen terug op de huurcommissies. Gemeenten kunnen ook zelf nieuwe corporaties of coöperaties oprichten. De omvang van woningcorporaties brengen we terug (bijv. max. 10.000 huurders, statutair werkgebied, geen gemeentegrensoverschrijding). Verkoop van sociale woningen wordt verboden, behoudens indien voor elke verkochte sociale huurwoning er aantoonbaar twee van de laagste categorie worden teruggebouwd, alsmede op basis van vereffening van m² en aantal kamers.

Een progressieve visie op wonen betekent echter meer dan het stimuleren van een sterke corporatiesector, het betekent ook het *omarmen van nieuwe initiatieven*: initiatieven die nu weliswaar nog een niche zijn, maar bijdragen aan betaalbaar wonen en die bewoners zeggenschap geven. Het gaat dan om nieuw beleid dat op termijn bestaande instituties (deels) kan verdringen. Nieuwe wooncoöperaties kunnen een inspirerend voorbeeld zijn. Tegelijkertijd is realisme geboden. Kunnen dergelijke initiatieven genoeg massa bieden om de wooncrisis te lijf te gaan? Komen deze initiatieven ook de zwaksten ten goede, of blijft het iets voor de middenklasse? Gemeenten zouden dergelijke initiatieven meer ruimte kunnen geven door coöperatieve ontwikkelaars op nieuwbouwlocaties voorrang te geven. Middels een doelgroepenverordening kan gestuurd worden op menging: op nieuwbouwlocaties kan de gemeente vaststellen voor welke inkomensgroep nieuwe woningen beschikbaar komen (en beschikbaar blijven, bij mutatie).

Woningcorporaties moeten ook *kwalitatief gaan bouwen*. Een les uit onze rijke sociaaldemocratische geschiedenis is dat het belangrijk is om bij progressieve woonoplossingen een kwalitatief beter alternatief te bieden, dan de markt doet. Corporaties die visieloos blokken met kleine goedkope woningen bouwen, dat is eigenlijk net zo'n gek idee als dat negentiende-eeuwse woningbouwverenigingen mee zouden gaan in de revolutiebouw van de pandjesbazen. De kiem voor progressieve volkshuisvesting werd gelegd in de tweede helft van de 19^e eeuw. Terwijl libertaire investeringswetgeving pandjesbazen in staat stelde goedkope en kleine woningen zonder sanitair te verhuren aan hopeloze arbeiders (het klinkt de huidige generatie jongvolwassenen en arbeidsmigranten bekend in de oren), werden de eerste woningbouwverenigingen opgericht. Zij stelden arbeiders (van dezelfde gezindte) in staat om geld te sparen dat gebruikt zou worden voor de bouw van nieuwe woningen. De huren van deze woningen zouden betaalbaar blijven omdat ze alleen de grond- en bouwkosten hoefden te dekken, niet de winst van de investeerder. Met deze woningen als onderpand konden de woningbouwverenigingen nieuwe leningen afsluiten om meer woningen te bouwen. Met de Woningwet van 1901 werden woningbouwverenigingen in de wet verankerd, en vooral in de periode tussen de twee wereldoorlogen schoten zij als paddenstoelen uit de grond: in 1922 waren er al 1350 woningbouwverenigingen verspreid over heel Nederland. Deze manier van volkshuisvesting werd al snel een uithangbord voor de sociaaldemocratische beweging. Niet alleen omdat het arbeiders betaalbare en kwalitatief goede woningen verschafte: net zo belangrijk was de herkenbaarheid van deze woningen. Ze waren meestal stijlvoller ontworpen dan de private huurwoningen van de pandjesbazen, en ze waren gelegen in een groenere omgeving met meer openbare ruimte en voorzieningen zoals bibliotheken en gemeenschapzalen. Dit zorgde ervoor dat arbeiders trots konden zijn op hun woonomgeving. Het democratische karakter van de bouwverenigingen zorgde ervoor dat de leden inspraak hadden in het bouwproces, waardoor de bouw paste bij de wensen en noden van de toekomstige bewoners. Voor de eerste volkshuisvestingswethouders van SDAP-huize, zoals Floor Wibaut, was de bouwproductie van de woningbouwverenigingen een ideaal voorbeeld op basis waarvan hij steun kon verwerven voor grootschaligere volkshuisvestingsprojecten. Wie wilde immers niet voor lagere kosten in een betere buurt wonen? Het tuindorp als politiek frame *avant la lettre*. In die periode was de volkshuisvesting dan ook zeker geen laatste redmiddel. Sterker, relatief veel huurders behoorden in die tijd tot de middengroepen. De allerarmsten waren helaas aangewezen op de krotten van huisjesmelkers.

Een succesvolle progressieve woonagenda combineert financiële waarden en omgevingswaarden. Uitbuiting wordt uitgebannen door woningen betaalbaar en beschikbaar te houden. In nieuwbouw staat woningkwaliteit voorop en beslissen bewoners democratisch over het ontwerp van hun buurt zodat een huis een thuis kan worden.

We gaan de huren structureel verlagen en begrenzen. Tot anderhalf modaal gaan we een maximale huur invoeren van een derde van het besteedbaar inkomen (*huurquote*, vgl. NIBUD-systematiek bij hypotheek). Net zoals bij een hypotheek voor woningbezitters worden zo tot inkomens van ca. 55.000-60.000 euro de maximale woonlasten hard begrensd. We introduceren *objectsubsidie* van het Rijk ter compensatie van verhuurders die door de inkomensbegrenzing van de huren niet de WWS-huur in rekening kunnen brengen. De huur wordt jaarlijks niet verder verhoogd dan de inflatie. Als het crisis is dan wordt de huur wettelijk tijdelijk bevroren. We schrappen de huidige inkomensafhankelijke huurverhoging die een schandelijke stigmatisering van middeninkomens tot scheefwoners impliceert. En we stoppen het flexwonen door de vele constructies waar de huurbescherming nu niet meer geldt weer onder de volledige werking van huurbescherming te plaatsen. En we gaan zeker niet akkoord met constructies als 'Passend Wonen'. De huurovereenkomsten voor bepaalde tijd voor de duur van twee of vijf jaar verdwijnen. Studenten, jongeren en promovendi hebben recht op vervangende huisvesting (en een

verhuiskostenvergoeding). We verbieden gebruiksovereenkomsten (antikraak-wonen). Bij leegstand wordt verhuurd op basis van de Leegstandswet. Er komt een boete op leegstand van langer dan een jaar.

Lage huren kunnen worden gecombineerd met *gesubsidieerde spaarprogramma's voor huurders*, zoals in Duitsland, zodat zij het zo opgebouwde eigen vermogen in de toekomst kunnen aanwenden om een woning te kopen – maar ook om de grote vermogensongelijkheid tussen de 'haves' en 'have nots' te bestrijden.

Gemeenten moeten ook verplicht - al dan niet in regionaal verband – *daklozenopvang* realiseren. Oorzaken van dakloosheid moeten weggenomen worden: meer GGZ-opvang en -begeleiding; adequaat urgentiebeleid bij toewijzing woningen; vroegsignalering bij 'life-events' die risicovol zijn (echscheiding, werkloosheid, etc.); en een wettelijk verbod op huisuitzetting (zeker bij huishoudens met kinderen) zonder alternatieve beschikbare huisvesting, en wanneer schuldhelpverlening wordt aanvaard. We komen met een noodplan met systeembouw voor woningen voor daklozen, waar daklozen kunnen wonen totdat er een passende reguliere woning voor hen beschikbaar is en zij daaraan toe zijn – Housing First. Vanuit onderdak wordt er passende integrale zorg en begeleiding aangeboden (zoals GGZ, SHV, verslavingszorg, jeugdzorg, etc.).

22.4. Investeer in kwetsbare wijken, ga gentrificatie van wijken tegen

Corporaties krijgen ook meer ruimte om te investeren in de buurt. Het wijkbeleid in de grote steden moet weer worden opgetuigd, waarbij wooncorporaties een noodzakelijke partner zijn, samen met het terugbrengen van het buurt- en jongerenwerk, aandacht voor veiligheid, scholing, integratie en werk. We gaan hier 1 miljard euro structureel in investeren. We blazen de welzijnssector weer nieuw leven in met een goede organisatie voor o.m. buurt- en jongerenwerk, publieke arbeidsbemiddeling, scholing voor jongeren en volwassenen met o.m. een offensief tegen laaggeletterdheid, schuldhelpverlening en armoedebestrijding. Dat koppelen we ook aan initiatieven voor gezonde leefstijl en goede wijkzorg. Juist in arme wijken is er nu veel zorgongelijkheid.

We trekken de Rotterdamwet in en stoppen met het daaraan verbonden beleid. Die bepaalt dat er in specifieke achtergestelde wijken geen mensen meer bij mogen die geen inkomen uit werk hebben. De Rotterdamwet betekent dat bepaalde mensen niet zelf mogen bepalen waar ze willen wonen. Dat is een discriminerende wet die in buurten kan worden toegepast als de leefbaarheid er aantoonbaar onder druk staat. Dat wordt aangetoond met statistieken zoals de Leefbarometer, een door commerciële bedrijven gemaakte, gelikte site van de overheid waarop je kunt zien wat goede en slechte buurten in Nederland zijn. De belangrijkste indicator van dat instrument voor slechte leefbaarheid is de aanwezigheid van niet-westerse migranten (!), en daarna de aanwezigheid van veel sociale huurwoningen. Woninginbraak is een opvallende afwezige indicator – die komt het meest voor in 'goede' wijken.

Waar Amsterdam met nota bene een links college kijkt of ze niet veel kunnen leren van dit programma, en de Rotterdamse PvdA-wethouder Moti positief is over minder bijstandsuitkeringen en hogere schooladviezen, laten reportages van Nieuwsuur en De Monitor⁶² veel frustratie en problemen zien bij bewoners, die ook nog eens van de rechter gelijk kregen (Tweebosbuurt). Daarenboven zijn er steeds meer zeer kritische publicaties (Hochstenbach, Slob) die beargumenteren waarom het bestaande beleid juist averechts zou werken en gentrificatie van wijken juist bevorderd.⁶³

Onderzoek in opdracht van de Eerste Kamer naar 8 jaar ervaring met de Rotterdamwet laat zien dat er geen aantoonbare verbeteringen waren in leefbaarheid en veiligheid.⁶⁴ Rotterdam blijft niettemin

volop doorgaan met gentrificatiebeleid. In de Tweebosbuurt worden bijna 600 sociale huurwoningen gesloopt en vervangen door 370 overwegend dure woningen. Deze sloop staat niet op zichzelf. In Rotterdam zijn tussen 2002 en 2017 in totaal 30.000 corporatiewoningen verdwenen, in Amsterdam ongeveer net zoveel. Tegelijkertijd hebben 1,5 miljoen sociale huurwoningen vocht- en schimmelproblemen omdat er niet genoeg in wordt geïnvesteerd.

De arme inwoners vertrekken naar de rand van de stad of groeikernen in de regio omdat alles te duur is geworden. Mensen uit Rotterdam belanden in Capelle of Vlaardingen, de allerswakste huishoudens uit Amsterdam belanden in Lelystad. Daar kun je prima wonen, maar het aantal banen dat je kunt bereiken vanuit Lelystad is een zesde van het aantal banen dat je kunt bereiken vanuit Amsterdam. Dit vermindert je baankansen of je wordt gedwongen alsnog in Amsterdam te werken. Zeker als je al een laag inkomen hebt, zijn reiskosten een aanslag op je budget en kunnen ze uiteindelijk zelfs een armoedeval betekenen. Gentrificatie zet arme mensen verder op achterstand.

Gentrificatie van wijken is in essentie het verwijderen van (kans)arme huishoudens uit arme wijken, het bouwen voor kapitaalkrachtige en kansrijke huishoudens in die wijken, en het aantrekkelijk maken van die wijken voor die laatstgenoemde doelgroepen – met het slopen van sociale huurwoningen, het bouwen van dure koopwoningen en het steunen van hippe winkels en horeca in plaats van Turkse winkels en theehuizen, om op die manier gemengde wijken te bevorderen. Gentrificatie is opwaardering van wijken door een sociaal onrecht.

Gentrificatie is de ruimtelijke uiting van klassenongelijkheid. Overheden vinden dat ze moeten ingrijpen in buurten met een concentratie van arme mensen en mensen met een migratieachtergrond. Hun aanwezigheid *an sich* wordt als een probleem gezien. Ook zou er in zulke buurten een gebrek aan positieve rolmodellen en nuttige sociale netwerken zijn. Terwijl het bewijs voor deze aannames flinterdun is. De problemen in arme wijken zijn juist vaak het resultaat van verwaarlozing, doordat de overheid en woningcorporaties er jarenlang niet investeerden in de openbare ruimte, de woningen en de mensen.

Gentrificatie als beleidsinstrument lost problemen in buurten niet op, maar verschuift kwetsbare bewoners naar andere buurten waar nieuwe concentraties ontstaan. Met gentrificatie wordt niet geïnvesteerd in de levenskansen van mensen, bijvoorbeeld via opleiding of werk, maar in stenen. Woningen worden opgeknapt en verkocht, maar dat komt de oude bewoners nauwelijks ten goede. Pas als koopkrachtige mensen ergens komen wonen, wordt een buurt opgeknapt, met brede stoepen en mooie tegels zoals je die nu in de Javastraat ziet. Alsof de oude bewoners het investeren niet waard zijn.

Gentrificatie draagt bij aan een sociale, economische en ruimtelijke kloof. De nieuwe bewoners, die meestal kopen, profiteren van de stijgende huizenprijzen. Huurders niet. Dit versterkt de toch al grote vermogensongelijkheid in Nederland. Ruimtelijk zorgt gentrificatie aanvankelijk voor meer diversiteit in de buurt, maar op langere termijn vergroot het de kloof tussen de duurste en goedkoopste buurten in een stad. Daardoor groeien stigma, segregatie en machtsongelijkheid: de problemen van de armere bewoners verdwijnen uit het zicht, terwijl sociale, economische en culturele macht zich concentreren op de centrale plekken.

In plaats van arme mensen verdrijven uit hun wijken gaat onze partij weer staan voor hulp van mensen in de wijken waarin ze zelf willen wonen, gaan we een nieuwe ronde van roemruchte sociaaldemocratische stadsvernieuwing aan, waarbij – ook in die traditie – nauw samenwerken en optrekken met de bewoners en hun organisaties, herstellen we de Vogelaarswijken – al weer zo'n gouden sociaaldemocraat die ten onrechte werd afgeserveerd in neoliberale tijden – en herstellen

we het welzijnswerk. En in plaats van sociale woningen te slopen gaan we die juist bouwen en renoveren, ook in de rijkere wijken!

Wijken met een gedifferentieerde samenstelling bevorderen we niet met discriminatoir verwijderen van arme, kansarme huishoudens, maar door hun te helpen in hun ontwikkeling en perspectief, onder meer door juist in rijkere wijken meer sociale huurwoningen te realiseren.

23. Investeren in een nieuw zorgstelsel

23.1. De kosten in de zorg moeten vooral anders verdeeld worden: schrap eigen risico, eigen bijdragen en huidige zorgpremies en vervang deze door financiering uit belastingen, en het pakket publieke zorg moet breed zijn – inclusief mond/tandartszorg, paramedische behandelingen, preventie en anticonceptie

We moeten radicaal stoppen met de individualisering van de kosten voor publieke zorgverlening – die blijft gereserveerd voor zorg die we niet publiek vergoeden omdat ze niet nodig en/of nuttig is. Dus we schrappen eigen risico, eigen bijdragen en aparte zorgpremies hier volledig. Het CAK kan daarmee worden opgeheven.

Welke zorg nuttig en/of nodig is, blijft een zaak van politieke besluitvorming, op basis van deskundig advies. Linkse politiek bepleit daarbij een zo breed mogelijk pakket van bewezen effectieve zorg en preventie. Mond/tandartszorg en paramedische behandelingen horen daarbij, evenals effectieve preventieve behandelingen (bijv. gezonde leefstijl) en anticonceptie.

Het zorgstelsel wordt ook in de media voornamelijk beoordeeld op het rechtse criterium van beheersing van de collectieve kosten. Deze focus is rechts, aangezien nooit meegewogen wordt in hoeverre collectieve kostenbeheersing tot individuele kostenstijging leidt. Als we van alles uit het verzekerde pakket gooien, is rechts trots op kostenbeheersing. Links zou daartegen in moeten brengen dat dit leidt tot tweedeling in de zorg, omdat zorgbehoevende mensen deze onverzekerde ingrepen voortaan zelf moeten bekostigen. De toegankelijkheid en kwaliteit van en het werken in de zorg blijven te vaak onbesproken.

In 2018 ageerde Wouter Bos in de Volkskrant⁶⁵ tegen het niet maken van keuzes in de zorg, bij steeds oplopende kosten. Hij pleit ervoor om burgers duidelijk te maken dat niet alles meer kan. In plaats van de oorzaken van verkwisting in de zorguitgaven aan te pakken suggereert hij verdere beperking van zorganspraken voor patiënten. Dit tegen de achtergrond van zijn bewering dat de zorgkosten sneller stijgen dan ons nationaal inkomen – wat we met elkaar verdienen in dit land (het bbp). Maar dat is niet waar, in werkelijkheid stijgt ons bbp al zes jaar op rij sneller dan onze zorguitgaven.⁶⁶ Ook in 2018 bleef de groei van de zorgkosten achter bij de groei van onze economie. Pas in 2019 werd deze achterstand goedge maakt door het vileine afscheidscadeautje van Martin van Rijn aan Rutte II door de verhoging van het budget voor verpleeghuizen. Conclusie: de groei van de zorguitgaven is prima financierbaar en helemaal niet onhoudbaar, zoals Bos stelt. Gezien het belang dat mensen hechten aan goede gezondheidszorg is dat percentage eigenlijk een koopje. De voorspelling van het Centraal Planbureau (CPB) dat de zorgkosten de komende 25 jaar verder zullen stijgen, hangt nauw samen met de verwachting dat we in die 25 jaar ook rijker worden, en wie rijker wordt hecht aan betere – en dus duurdere – zorg. Die rijkdom schept echter ook ruimte om meer zorg te betalen.

Meer zorgkosten is ook helemaal niet slecht voor de economie, zoals neoklassieke economen stellen. Het CPB erkent dat inmiddels ook met een aanpassing van hun modellen. Mirjam de Rijk betoogde eerder terecht⁶⁷: Zorg is net als andere sectoren ook een ‘motor van de economie’: er wordt

geproduceerd, er worden behoeften bevredigd en er verdienen 1,3 miljoen mensen hun geld mee, dat ze vervolgens weer uitgeven aan de bakker, de aannemer of een nieuwe auto.

Voor Nederland als geheel zijn de zorgkosten dus beslist niet onbetaalbaar, gezien het overzichtelijke percentage van het nationaal inkomen dat ze beslaan en de mogelijkheden om extra inkomsten uit kapitaalbelasting te halen. Maar voor sommige mensen zijn ze dat wel, en dat heeft alles te maken met de verdeling van de kosten. Het argument dat 'een gemiddeld gezin nu al meer dan een vijfde van het inkomen kwijt is aan zorg' wordt vaak gebruikt om bezuinigingen te bepleiten. Het zou echter vooral een reden moeten zijn om de zorgkosten anders te verdelen.

Nu de modellen bij het CPB zijn aangepast maakt het ook daarin weinig meer uit of de zorgkosten collectief of individueel worden opgebracht. Dat is een hard gelag voor wie de afgelopen jaren met de CPB-rapporten in de hand pleitte voor het individualiseren van de zorgkosten. Wie vindt dat kosten voor ziekte en hulpbehoefendheid een eigen verantwoordelijkheid zijn, of misschien zelfs eigen schuld ('dan had je je er maar beter tegen moeten verzekeren'), of dat zorg een 'consumptiegoed' is waarbij het inkomen nu eenmaal bepaalt hoeveel je ervan kunt consumeren, zal kiezen voor het individualiseren van de zorgkosten. Het is een politieke keuze, geen wetenschappelijke of economische keuze.

Onze PvdA moet in haar verkiezingsprogramma duidelijk maken dat stijgende individuele zorgkosten een politieke, ideologische keuze is. En dat wij staan voor een links, solidair alternatief, met solidariteit tussen arm en rijk en tussen ziek en gezond. Dat de zorgkosten collectief prima financierbaar zijn – ook als je fors daarin extra investeert, als je bereidt bent het geld daarvoor te halen waar het zit, en tegelijkertijd de zorg veel efficiënter en effectiever organiseert.

De afgelopen jaren is de ongelijkheid in toegang tot gezondheidszorg onmiskenbaar toegenomen. Dat heeft te maken met dat de kosten steeds meer, inkomensonafhankelijk, geïndividualiseerd worden (hogere nominale premies, het hoge eigen risico, hogere eigen bijdragen, een te beperkt verzekerd pakket), met het feit dat tweederde van de zorgkosten via premies op arbeidsinkomen drukken maar kapitaalinkomen – in het land met op de VS na de grootste vermogensongelijkheid ter wereld – buiten beschouwing houden, en met het feit dat een deel van de zorg niet meer publiek wordt aangeboden, door bijvoorbeeld de sluiting van verzorgings- en verpleegtehuizen.

Ook de marktwerking in de zorg vergroot de ongelijkheid. Een systeem dat gebaseerd is op individueel slim keuzes maken – voor polissen, voor zorgaanbieders, eventueel voor een hoger eigen risico – belooft de slimste kiezers, de hoger opgeleiden. De al bestaande enorme inkomens- en vermogensongelijkheid in ons land wordt door het zorgstelsel zo nog verder versterkt, hetgeen we onder meer tot uiting zien komen in sterk afwijkende gemiddelde levensverwachtingen, vooral als we kijken naar de levensverwachting in goede gezondheid, tussen laag en hoogopgeleid.

Nu 'bezuinigen' we door kosten te individualiseren: premiestijging, eigen risico, eigen bijdragen, onderbrengen van delen van noodzakelijke zorg naar de aanvullende verzekering (fysiotherapie, tandartszorg), afschuiven zorgverlening op mantelzorgers (zelfredzaamheid/eigen kracht). Dat is geen bezuiniging, geen betere kostenefficiëntie, maar lastenverschuiving van overheid naar de burger, en m.n. naar de burger die (veel of erg) ziek is. Dit laatste leidt ook tot schijnbare belangentegenstelling tussen patiënt en weinig zieke premiebetaler ('zorgconsument'). En is de bijl aan solidariteit tussen ziek en gezond.

Hoewel de kosten vanuit het collectief gezien beheerst worden, kunnen ze op individueel niveau enorm stijgen. De kosten van dergelijke hulp zijn immers voor de eigen portemonnee. Veel mensen kunnen dit niet betalen en zullen daarom van hulp afzien. Het drukt met andere woorden de kosten

van verzekeraars en premiebetalers, niet die van patiënten. Het individualiseren van de kosten betekent dat de kosten nog steeds worden gemaakt, maar zieken betalen ze nu zelf.

Het gaat dan in de eerste plaats over het verhogen van het eigen risico.⁶⁸ De redenering achter het eigen risico wisselt: soms is de argumentatie dat het een rem zet op het zorggebruik, soms dat het de basispremie laag houdt doordat zieken een deel van hun kosten zelf betalen. De eerste redenering is opmerkelijk omdat het bij het eigen risico om zorg gaat waar een verwijzing van de huisarts voor nodig is. Blijkbaar vindt de huisarts doorverwijzing noodzakelijk, maar het eigen risico moet er vervolgens voor zorgen dat dit advies van de huisarts niet wordt opgevolgd. De tweede redenering is ook opmerkelijk, omdat ziekte daarin klaarblijkelijk wordt gezien als eigen schuld of eigen verantwoordelijkheid: het is kennelijk beter om de kosten door zieken te laten betalen en niet door alle premiebetalers gezamenlijk.

Als mensen minder zorg krijgen dan nodig heet dat in beleidsjargon zorgmijding. Een term die suggereert dat het aan de patiënt of hulpbehoevende ligt dat hij of zij de zorg niet tot zich neemt. 'Zorgmijder' doet denken aan junks en daklozen, aan verwarden die niet door hebben dat ze hulp nodig hebben, aan zorgbehoevenden die zich opsluiten achter de geraniums terwijl de hulpverleners in groten getale op de stoep staan. Of aan doktersangst of over-optimisme. Zorgmijding bestaat, maar voor mensen waar geen zorg voor is of die de benodigde zorg niet kunnen betalen, is zorgtekort of geldtekort misschien een adequatere term. In de praktijk leidt zorgmijding, omdat patiënten daardoor te laat goede zorg krijgen, op termijn tot hogere zorgkosten. Nu het eigen risico twee jaar bevroren is, zien we dat de kosten daarvan eenvoudig afgewenteld worden met een hogere premie.

Het eigen risico verleidt mensen ook tot gokken: met een vrijwillig hoger risico kun je forse premieverlaging realiseren, tot 300 euro per jaar. Tussen verzekeraars bestaan hierover grote verschillen. Steeds meer mensen kunnen die verleiding niet weerstaan: in 2012 koos 6,9% voor een vrijwillig hoger eigen risico, nu is dat al 12,3%. Van de groep verzekerden die kiest voor verhoging van het eigen risico, maakt ruim 72 procent de keuze voor het maximumbedrag: een vrijwillige verhoging van 500 euro. Dat komt neer op 8,9 procent van alle zorgverzekerden. Als er echter dan plotseling hoge zorgkosten ontstaan, en er is onvoldoende inkomen, dan zijn er in toenemende mate schulden, die nog eens verzaamd worden door verhoging van premie met 25% (!) bij meer dan zes maanden achterstallige premie plus invorderingskosten.

Ook de eigen bijdragen bij gemeenten gingen omhoog: het bedrag dat mensen moeten bijbetalen voor hulp en begeleiding thuis of als ze in een tehuis terechtkomen. Gemeenten, bepalen zelf hoe hoog die (meestal inkomensafhankelijke) eigen bijdragen zijn. Zo steeg de eigen bijdrage voor dagbesteding van mensen die een hersenbloeding hebben gehad (in jargon 'niet aangeboren hersenletsel') in sommige gemeenten naar 750 euro per maand. In de ene gemeente krijg je de aanleg van een traplift vergoed, in de andere niet, in de ene gemeente is er veel hulp beschikbaar om als verstandelijk beperkte toch zelfstandig te kunnen wonen, in de andere vrijwel niets. Deze verschillen zijn voor het overgrote deel niet terug te voeren op verschillende behoeften van gebruikers, maar op financiële keuzes van gemeenten. Er kwamen bij de Nationale Ombudsman meer dan 900 klachten in een jaar tijd binnen over de eigen bijdragen, naast veel andere klachten over de zorg. Het is de vraag of dit niet een keer zal sneuvelen bij het Europese comité voor sociale grondrechten. En terecht, want grondrechten zijn er niet voor niets!

Tot 2014 waren er verschillende tegemoetkomingen voor chronisch zieken en gehandicapten, vanuit de redenering dat zij anders oneerlijk veel geld aan zorg kwijt zijn. Die landelijke regelingen zijn met ingang van 2015 afgeschaft, en in plaats daarvan kregen gemeenten een – veel kleiner – bedrag om

aan tegemoetkomingen te besteden. Per saldo leverde dit het rijk een bezuiniging op van 580 miljoen. De meeste gemeenten hebben zelf hiervoor geen regeling gemaakt – onlangs wees een rechter erop dat dit juridisch niet zo maar kan.

In februari 2016 publiceerde het blad *Binnenlands Bestuur* een onderzoek waaruit bleek dat ruim een kwart van alle hulpbehoevenden afziet van gemeentelijke zorg of ondersteuning vanwege de gestegen hogere eigen bijdragen.

Sinds de afschaffing van het ziekenfonds in 2006 betaalt verder iedereen dezelfde nominale premie voor een verplichte particuliere verzekering. In het begin zorgde de zorgtoeslag ervoor dat die premie voor de basisverzekering voor de lagere en middeninkomens inkomensafhankelijk werd gecompenseerd. Maar de zorgtoeslag is de afgelopen jaren flink uitgekleed.⁶⁹ Daardoor compenseert die toeslag voor de groep die nog voor zorgtoeslag in aanmerking komt gemiddeld slechts 39% van de nominale zorgpremie.

Al met al zijn mensen met een laag of middeninkomen een veel groter percentage van hun inkomen kwijt aan zorgkosten dan wie meer verdient. Om een voorbeeld te geven: een stel met een gezamenlijk bruto-inkomen van 34.000 euro (netto zo'n 2500 per maand) is maandelijks 260 euro aan inkomensafhankelijke zorgpremie kwijt (basis- en aanvullende verzekering) en heeft geen recht op zorgtoeslag. Nog afgezien van het eigen risico dat kan oplopen tot 65 euro per maand en eigen bijdragen voor bijvoorbeeld tandarts, medicijnen of gemeentelijke zorg. Veel mensen kunnen de zorgpremie niet of slechts met veel moeite betalen. De zorgverzekeraars hebben te maken met ruim 300.000 wanbetalers: mensen die al meer dan een half jaar geen premies hebben betaald. Het leed voor de verzekeraars is overigens te overzien, want er is wettelijk geregeld dat in zo'n geval de werkgever of uitkeringsinstantie verplicht is om de achterstallige premie (mét opslag) in te houden op het loon of de uitkering.

Een vrij onbekende maar substantiële denivellering van de zorgkosten zat in de staart van de hervorming van de langdurige zorg. Het grootste deel van de langdurige zorg die vroeger werd gefinancierd via de AWBZ, de algemene wet bijzondere ziektekosten, valt sinds 2015 namelijk onder de zorgverzekeraars (via de Wet Langdurige Zorg, WLZ). Het verschil? De AWBZ werd betaald via een inkomensafhankelijke premie, terwijl de kosten van de zorgverzekeraars voor bijna de helft opgebracht worden door de inkomensafhankelijke (nominale) premie die voor iedereen gelijk is. De jaarlijkse zorgpremie neemt daardoor toe. Niet in één klap maar in stappen, want de overheid verzacht de kosten de eerste paar jaar nog een beetje. En dat gebeurt nu nog extra, omdat de bevroering van het eigen risico gefinancierd moet worden uit de nominale premie.

Het andere tweederde deel van de zorgkosten wordt nog wél inkomensafhankelijk gefinancierd: via de fiscus met de inkomensafhankelijke premie voor de WLZ, via het deel dat werkgevers meebetalen aan de zorgverzekeraars (ZVW) en via de inkomensafhankelijke eigen bijdragen voor langdurige zorg en ondersteuning.

Mensen die hetzelfde inkomen op een andere manier binnenkrijgen, zoals AOW'ers of ZZP'ers, betalen daarbovenop de (belasting-) bijdrage aan de ZVW. Voor 2015 kwam dat neer op ruim 940 euro per jaar. Deze groepen zijn ruim 85 euro per maand kwijt en met eigen risico maximaal 109 euro. Dit verschil staat wel erg ver af van de oorspronkelijke gedachte: een basisverzekering voor iedereen, onder dezelfde voorwaarden en tegen dezelfde prijs.

De meest omvangrijke manier waarop de zorgkosten zijn geïndividualiseerd is helaas niet in kaart te brengen. Het gaat dan om alle mensen die zelf hun zorg organiseren en betalen vanwege de hogere eigen bijdragen of omdat de betreffende zorg überhaupt niet meer wordt vergoed. Die kosten

worden nergens geregistreerd en zijn dus onbekend. Door de veranderingen in de langdurige zorg hebben alleen de 'allerzwaarste' hulpbehoevenden nog recht op een plek in een tehuis. Wie het kan betalen koopt daardoor veel zorg zelf in, en soms zelfs een complete plek in een (te)huis. Alleen wie 24 uur per dag zorg nodig heeft, heeft tegenwoordig nog recht op een plaats in een tehuis of andere verblijfsinstelling. Wie al in een tehuis zat, mag daar blijven. Maar de komende jaren sterft deze populatie langzaam uit en worden nog veel meer tehuizen gesloten. Het bezuinigde bedrag loopt daardoor nog op.

Door de zorg niet meer via premies maar uit de algemene belastingen te financieren, worden inkomens- en vermogensafhankelijke eigen bijdragen ook overbodig: de zorg wordt dan immers al betaald naar inkomen en vermogen. Het heffen van inkomensafhankelijke eigen bijdragen lijkt eerlijk, maar heeft als nadeel dat hoge inkomens gaan winkelen buiten het publieke bestel, waardoor het draagvlak voor de publieke zorg vermindert. Ook zijn er vermogenden die hun geld voortijdig wegsluizen naar hun kinderen, om daarmee de eigen bijdragen van bijvoorbeeld verpleeghuizen te ontlopen. ABN Amro heeft er zelfs een aparte pagina voor op haar website: '*Kan ik door een schenking voorkomen dat ik een hogere WLZ-bijdrage moet betalen?*' De eigen bijdragen vergen bovendien een enorme bureaucratische rompslomp. Het is allemaal te vermijden door de zorg via de algemene belastingen te bekostigen. Omdat nog een belangrijk deel van de zorgpremie inkomensafhankelijk via de werkgever loopt, dragen mensen die niet in loondienst zijn, zoals renteniers, niet via die route mee. Het huidige systeem maakt arbeid duurder en vergroot de ongelijkheid tussen rijk en arm.

23.2. Efficiëntere zorg

Een eerlijke verdeling van de kosten van de zorg over de belastingbetalers doet natuurlijk niets af aan de noodzaak om efficiëntie en effectiviteit van publiek geld te waarborgen. Dit geldt temeer daar ten gevolge van onze voorstellen de zorguitgaven fors zullen stijgen. In de eerste plaats door de ca. 100.000 extra arbeidsplaatsen en betere arbeidsvoorwaarden, en de opleidingskosten voor die extra zorgverleners. En in de tweede plaats door het uitbreiden (van het publiek gefinancierde zorgpakket) en verbeteren van de zorgverlening, door het opheffen van kwalitatieve en kwantitatieve (wachlijsten!) tekorten in de huidige zorg.

Deze extra kosten kunnen ruim bestreden worden doordat we de huidige enorme verspilling in de zorg tegelijkertijd ook aanpakken. We doen dat met een groot pakket aan maatregelen.

a) Meer samenwerking in plaats van concurrentie

In de eerste plaats doen we dat door de zorg in te richten op samenwerking in een publiek bestel in plaats van op concurrentie en marktwerking. Hierdoor verdwijnen niet alleen huidige tekorten, maar ook overlappings in het aanbod, kunnen we dure voorzieningen meer concentreren, kan er beter gezamenlijke technische infrastructuur tot stand komen en worden waterbedefferen vermeden. Geld hoeft niet meer gereserveerd te worden voor reclame en reserves kunnen zeer verkleind worden doordat de overheid zich garant stelt.

In zo'n bestel besparen we nog extra door iedereen in loondienst te nemen, winstuitkeringen te verbieden en salarissen en beloningen te reguleren. Excessen van zorgcowboys kunnen ook worden voorkomen.

b) Minder bureaucratie en administratie

Ook besparen we enorm in de bureaucratie van verantwoording en declaratie. Geschat wordt dat nu 20% (!) van alle zorgkosten in ons land verloren gaan aan administratie. We beperken dat tot maximaal 5%.

c) Minder op aantal verrichtingen bekostigen, voorwaarden aan bekostiging

We voeren voorts een andere bekostigingssystematiek voor de zorg in. De huidige budgetplafonds vervallen. We gaan niet meer bekostigen op basis van het aantal verrichtingen, maar gaan werken met het zgn. cappuccinomodel: de bekostiging wordt vooral gebaseerd op basis van de hoeveelheid patiënten die ze onder hun hoede hebben (de koffie). Daarnaast wordt er een kleine opslag verstrekt per ingreep of consult (de melk) en ook nog een opslag bij uitzonderlijk goede prestaties of innovaties (het schuim). Zorgkantoren krijgen de bevoegdheid – met instemming van de gemeenten in de zorgregio - subsidievoorwaarden te stellen die efficiëntie, doelmatigheid en kwaliteit bevorderen. Ook de minister van zorg – met instemming van het parlement – kan daartoe in het nationale zorgkader verplichtende voorwaarden opnemen. Tot die voorwaarden behoren in ieder geval:

- Ingrepen moeten voldoende bewezen medisch nut hebben;
- Een efficiënte verdeling van dure voorzieningen voor complexe medische zorg, waarbij onder meer gedeconcentreerde zorg voor chronisch zieken door huisartsen met participatie van specialisten wordt aangeboden;
- Dure medische technologie alleen wordt toegepast als die bewezen meerwaarde voor kwaliteit van leven en/of de levensverwachting van de patiënt oplevert ten opzichte van chirurgisch handwerk;
- Toepassing van bewezen ICT-technologie op het direct met elkaar kunnen communiceren in de hele zorg, de beveiliging en de bescherming van de privacy.

Zorgaanbieders hebben nu een belang bij meer zorgvolume. Het grote manco van het huidige Nederlandse bekostigingssysteem in de zorg is dat zorgverleners betaald worden voor volume en niet voor goede zorg. En mensen gaan zich gedragen naar het financieringssysteem. Er kan in ziekenhuizen zeker twintig procent (!) worden bespaard als artsen anders worden betaald én elkaar veel meer aanspreken op hun manier van werken. In de cure heeft zo'n dertig procent van de zorg niet of nauwelijks te maken met het medische nut ervan maar komt slechts voort uit het aanbod. De financiering van zorgverleners moet minder gebaseerd zijn op volume en meer op kwaliteit, met een hoge basisvergoeding. We voeren het zgn. cappuccinomodel in: het inkomen van zorgverleners wordt daarbij vooral te baseren op de hoeveelheid patiënten die ze onder hun hoede hebben (de koffie). Daarnaast krijgen ze een klein bedrag per ingreep of per consult (de melk) en ook nog een klein bedrag bij uitzonderlijk goede prestaties of bij innovaties (het schuim). Dat is de manier waarop nu bijvoorbeeld huisartsen al betaald worden.

Er zijn geen budgetplafonds meer, maar de overheid kan via de zorgkantoren wel voorwaarden stellen aan de uitgaven ter bevordering van efficiëntie en doelmatigheid en van kwaliteit.

d) Meer gebruik maken van vergunningenstelsel voor dure zorgvoorzieningen

Er moet veel meer gebruik gemaakt worden van het vergunningenstelsel volgens de Wet op de bijzondere medische verrichtingen (WBMV) om tot een intelligente planning van dure voorzieningen voor complexe medische zorg binnen regio's te komen. De regelgeving moet aangepast worden om innovatieve initiatieven voor gedeconcentreerde zorg voor chronische aandoeningen door huisartsen met participatie van specialisten mogelijk te maken. Voor een adequate aanpak van chronische aandoeningen hebben we een gedeconcentreerde zorgvoorziening nodig die dicht bij de mensen

staat en laagdrempelig toegankelijk is. Dat kan door bijvoorbeeld in gemeentes en buurten van steden centra te hebben waar onder regie van de huisarts maar met specialistische inbreng eerstelijnszorg en consultatieve tweedelijnszorg voor chronische ziekten wordt geleverd. Een aantal specialisten kunnen dan bijvoorbeeld op invitatie van de huisarts een dagdeel in de week tegelijkertijd aanwezig zijn om ingewikkelde patiënten multidisciplinair te zien. Ook samenwerking tussen huisartsen onderling en met apotheken en artsen in een ziekenhuis en wijkverpleegkundigen.

Een andere belangrijke oorzaak van de stijgende zorgkosten is dure nieuwe medische technologie. Van een groot deel van die technologieën is nooit bewezen dat ze beter werken dan de oude, goedkopere. Zo heeft ieder zichzelf respecterend ziekenhuis inmiddels voor operaties een Da Vinci-robot, zonder dat ooit vast is komen te staan dat de resultaten daarvan beter zijn dan het chirurgische handwerk. Het zou een belangrijke rem op de zorgkosten kunnen zijn als nieuwe, duurdere technieken pas worden vergoed als ze aantoonbaar voordeel hebben voor de kwaliteit van leven of de levensverwachting van de patiënt. Het publiek financieren kan daar een betere waarborg voor leveren.

e) Een einde maken aan de ICT-versnippering

Een groot probleem is nu ook de ICT-versnippering, waardoor artsen, apothekers en verpleegkundigen te vaak niet van elkaar weten wat ze doen. Hiertoe worden in de subsidievoorwaarden regels gesteld die voldoen aan de hoogste privacy-eisen, en er wordt onder strakke aansturing en voorwaarden innovatiegeld ter beschikking gesteld.

f) Beperk de prijs- en patentmacht van de farmaceutische industrie

We beperken de prijs- en patentmacht van de farmaceutische industrie. We volgen de voorstellen uit de initiatiefnota van GL, PvdA en SP hierover van eind 2017.⁷⁰ Concreet wordt daarin het volgende voorgesteld:

1) Ontkoppel onderzoek en ontwikkeling van medicijnen van het in de handel brengen daarvan. Dat doen we met de volgende maatregelen:

- De instelling van een onafhankelijk (niet aan de farmaceutische industrie gelieerd) Nationaal Fonds Geneesmiddelenonderzoek. In overleg met patiëntenorganisaties kan daarmee door overheid en wetenschap prioriteiten bepalen voor geneesmiddelenonderzoek;
- Bij het overdragen van licenties moeten door de overheid voorwaarden worden gesteld aan de fabrikant die de toegankelijkheid – ook in prijs – garanderen;
- Versterking van innovatieve modellen voor ontwikkeling van medicijnen, met een eerlijke prijs en rendement, zoals Fair Medicine;
- De overheid moet daarnaast investeren in ontwikkelingstrajecten van medicijnen voor specifieke groepen patiënten, met afspraken over prijzen en over de beschikbaarheid van verkregen data;
- De Autoriteit Consument en Markt moet meer bevoegdheden krijgen om misbruik van macht door de farmaceutische industrie aan te pakken, bijv. bij excessief hoge prijzen en rendementen. En die mogelijkheden ook beter gebruiken;
- Agressieve en excessieve marketingtactieken van de farmaceutische industrie moet aan banden worden gelegd. Belangenverstremming tussen artsen, zorginstellingen, patiëntenorganisaties en fabrikanten wordt streng verboden en gehandhaafd. Niet met zelfregulering, zoals nu, maar door de overheid. Er moet geïnvesteerd worden in onafhankelijke patiëntenvoorlichting. Er komt een verbod op commerciële sponsoring van patiëntenorganisaties – in plaats van deze sponsoring organiseert de overheid adequate subsidiëring. Artsen mogen alleen andere dan generieke

medicijnen voorschrijven, indien zij dat – in verantwoording naar het zorgkantoor – medisch kunnen verantwoorden;

- In plaats van het huidige transparantieregister over betalingen tussen de farmaceutische industrie, artsen en apothekers, dat nu door henzelf beheerd wordt, komt er een publiek beheerd register, dat voor iedere zorgverlener en iedere geneesmiddelenfabrikant verplicht wordt, goed gecontroleerd wordt en waarbij sancties volgen aan het onjuist invullen ervan;
- We gaan de octrooiwetgeving aanpassen – deze beschermen nu teveel de winsten van fabrikanten op al ontwikkelde medicijnen, in plaats van dat ze de ontwikkeling van nieuwe medicijnen stimuleren. Patenten moeten voor een veel korte periode dan de huidige 20 jaar gelden, niet verlengd moeten worden bij slechts marginale wijzigingen, en aan strengere voorwaarden moeten voldoen. Hier zetten we ons internationaal voor in;
- Op korte termijn kunnen en moeten we wel dwanglicenties inzetten. Door een dwanglicentie kan de overheid (of iemand die door overheid is aangewezen) gebruik maken van een octrooi voordat dit is afgelopen, zonder toestemming van de octrooihouder. Daarmee wordt het monopolie doorbroken en kunnen generieke middelen eerder toegang krijgen. Dit generieke middel dat via een dwanglicentie verkregen wordt, kan afkomstig zijn uit een ander land of in Nederland geproduceerd worden. En de octrooihouder ontvangt een redelijke vergoeding, volgens internationale richtlijnen. Dwanglicenties toepassen kan ook de prijsonderhandeling onder druk zetten omdat de positie van de overheid wordt versterkt;

2) Fabrikanten besteden het overgrote deel van hun onderzoeksbudget aan de doorontwikkeling van bestaande geneesmiddelen. Er wordt ingezet op de grootst mogelijk winst, in plaats van therapeutische meerwaarde. Verschillende toelatingsmaatregelen kunnen ervoor zorgen dat we dat weer omdraaien:

- Er moeten meer voorwaarden gesteld worden aan medicijnen die worden toegelaten tot de markt. Data moeten beter worden geregistreerd en er moet gekeken worden naar de meerwaarde die een nieuw middel heeft ten opzichte van bestaande geneesmiddelen. Wanneer een fabrikant een nieuw middel op de markt brengt wordt dat middel toegelaten op basis van onderzoeksgegevens die de fabrikant zelf aanlevert. Toelating zou verbonden moeten zijn aan striktere voorwaarden voor registratie van data, zowel in de trial fases als daarna. Ook het effect van nieuwe geneesmiddelen moet veel strakker geregistreerd worden. Fabrikanten moeten verplicht worden onderzoek te doen naar biomarkers. Er is op dit moment geen vergoeding voor onderzoek naar diagnostische testen en analyse van patiënten materiaal. De ontwikkeling van voorspellende testen moet gestimuleerd worden. Vergoeding van deze testen is via reguliere bekostiging op dit moment lastig. Er moet een experimenteerartikel komen voor gepersonaliseerde medicijnen;
- Door eigen bereidingen van apothekers wettelijk goed te regelen, ontstaat er een alternatief voor te dure geneesmiddelen;
- Prijsonderhandelingen en de voorwaarden van vergoeding door de overheid van medicijnen moeten altijd – anders dan nu – openbaar zijn;

3) De extreem hoge prijs van sommige geneesmiddelen zet de beschikbaarheid van geneesmiddelen onder druk. De prijzen moeten gewoon omlaag. Door wetten te veranderen en beter samen te werken kan dat ook. Er zijn verschillende mogelijkheden om dat voor elkaar krijgen:

- De huidige manier waarop maximumprijzen voor geneesmiddelen worden vastgesteld is niet representatief. Door in Nederland het 'Noorse model' te hanteren, waarbij de maximumprijs gebaseerd wordt op het gemiddelde van de drie laagste prijzen van de tien landen waar mee

vergeleken wordt, zal de maximumprijs lager uitvallen. Hierdoor kunnen de maximumprijzen van geneesmiddelen met honderden miljoenen naar beneden;

- De vergoedingslimieten van het Geneesmiddelen Vergoedings Systeem (GVS) zijn sinds 1998 niet meer opnieuw berekend. Omdat er nu veel meer generieke middelen met een aanzienlijk lagere prijs dan het origineel, beschikbaar zijn, kan een nieuwe berekening tot een flinke besparing leiden;
- Als geneesmiddelen voor nieuwe, maar niet geregistreerde indicaties worden gebruikt zou een lagere prijs moeten gelden en of een beperking van de duur van het octrooi;
- Door prijsonderhandelingen met een geheime uitkomst, die de minister voert met de industrie, is niet transparant hoeveel wordt betaald voor een geneesmiddel. Er kan tot lagere prijzen gekomen worden door andere aanbieders toe te laten en door meer informatie met elkaar te delen;
- Samen sta je sterker. Dus als ziekenhuizen en landen meer mogelijkheden hebben om samen te werken, kunnen zij een beter blok vormen tegen de farmaceuten. Gezamenlijke inkoop, een grotere inkoopmacht, zorgt voor eerlijkere prijzen;
- We hevelen dure geneesmiddelen over naar het ziekenhuisbudget. In het ziekenhuis is sprake van meer mogelijkheden voor monitoring van effecten van deze middelen en een doelmatigere inkoop omdat ziekenhuizen lagere prijzen kunnen bedingen. Door de hoofdlijnakkoorden is deze prikkel zelfs nog vergroot. Daarnaast is een belangrijk voordeel van de overheveling van specialistische middelen dat de voorschrijvend specialist niet uitgelokt wordt om zijn voorschrijfbeleid te laten bepalen door een keuze voor middelen die niet onder het ziekenhuisbudget vallen, in plaats van het meest optimale middel te kiezen⁷¹;
- Ziekenhuizen moeten vergoeding van medicijnen ontvangen op basis van netto inkoopprijs en niet op basis van lijstprijs. Op dit moment kunnen ziekenhuizen winst maken op inkoop van dure geneesmiddelen. Sinds 2012 is er een wijziging van de beleidsregel dure geneesmiddelen, opgesteld door de Nederlandse Zorgautoriteit (NZa). Vanaf dat moment worden geneesmiddelen niet meer vergoed op basis van de netto inkoopprijs, maar op basis van de lijstprijs. Korting blijft dus onzichtbaar. Daarnaast vormt deze mogelijkheid een prikkel voor ziekenhuizen om dure middelen te kiezen, waarop immers winst gemaakt kan worden. Als zorgverzekeraars op basis van nacalculatie toch gaan vergoeden betekent dat een overschrijding van het budget of verdringing van andere zorg binnen het ziekenhuis. Zorgverzekeraars hebben niets gedaan aan doelmatigheid, zij hadden kunnen weten dat een aantal behandelingen onnodig zijn maar hebben gewoon betaald. Zelfs als een richtlijn van de beroepsgroep een bepaalde behandeling onzin vindt, wordt deze toch uitgevoerd én vergoed. De NZa ziet niet toe op doelmatige inkoop door zorgverzekeraar. Er zouden regionale (onafhankelijke) beoordelingscommissies moeten komen die bindend advies geven;

4) Gebruik van medicijnen beperken:

- We gaan artsen beter voorlichten. Artsen doen hun best, maar schrijven soms toch een duurder medicijn voor, terwijl er goedkopere varianten beschikbaar zijn met dezelfde werking.. Betere voorlichting, leidt tot beter voorschrijven.
- Het voorschrijven van een medicijn is maatwerk. Soms kunnen doses naar beneden, of kan een patiënt zelfs helemaal stoppen met het nemen van een medicijn, terwijl de fabrikant de arts dwingt om toch hogere doses voor te blijven schrijven. Er worden nu voor honderden miljoenen euro's per jaar medicijnen weggegooid – hetgeen ook nog eens sterk vervuilend is. Onafhankelijk onderzoek naar de effectiviteit en veiligheid van kortdurender gebruik van geneesmiddelen is nodig. Ook moeten we inzetten op veilig her-verstrekking van ongebruikte medicijnen.

g) Versterk de poortwachtersfunctie van huisartsen en wijkverpleegkundigen

We versterken voorts de poortwachtersfunctie van huisartsen en wijkverpleegkundigen voor toegang tot specialistische, paramedische en/of langdurige zorg, die daartoe meer capaciteit krijgen. De toegang tot specialistische, paramedische en/of langdurige zorg krijgt een brede, maar strakkere poortwachter bij huisartsen en wijkverpleegkundigen, die daartoe meer capaciteit krijgen. Deze investering verdient zich vanzelf terug. Indicaties vinden alleen plaats op basis van tenminste een persoonlijk gesprek met de patiënt door de huisarts of de wijkverpleegkundige. De huisarts krijgt daartoe lagere patiënten-normen in de bekostiging en meer ondersteuning. Het CIZ wordt opgeheven en vervangen door indicaties van huisarts en/of wijkverpleegkundige, waardoor diagnoses niet meer plaatsvinden zonder persoonlijk gesprek met de cliënt door.⁷² Diagnostisch onderzoek wordt gesubsidieerd. Spoedeisende hulp is alleen beschikbaar als het ook spoedeisend is. Ook moet de indicatie passend zijn, dus niet zoals nu vaak gebeurt, aan chronisch zieken en ouderen zeer kortlopende Wmo-indicaties afgeven – dat is onnodig bureaucratisch en belastend.

h) Neem maatregelen waar zorgaanbieders beter moeten presteren

Huisartsen krijgen een rol in het signaleren van zorgaanbieders die hun werk niet goed doen. De minister heeft gelijk dat patiënten vaak zelf niet goed de kwaliteit van de zorgaanbieder kunnen beoordelen. De huisarts kent niet alleen de patiënt, maar ook de specialisten in de regio. De huisarts krijgt bovendien teruggekoppeld welke behandelingen zijn uitgevoerd en hoort van de patiënt hoe deze de behandeling heeft ervaren. De Inspectie voor de Gezondheidszorg krijgt tot taak ook de effectiviteit van de zorgverlening te beoordelen. Deze kwaliteitsoordelen worden publiek gemaakt.

Een apart punt vormen de hersteloperaties. In sommige ziekenhuizen bedraagt het aantal hersteloperaties 0,2% bedraagt, terwijl het in andere instellingen op 2,0% ligt. Verzekeraars willen zorginstellingen financieel prikkelen tot minder fouten. Maar deels kunnen hersteloperaties veroorzaakt worden door de complexiteit van de aandoening. Voor zover er sprake is van verwijtbaar gedrag kan de IGZ ook hier een rol spelen. Die kan immers zien welke ziekenhuizen een opmerkelijk hoog percentage hersteloperaties hebben en hen daar ook op aanspreken.

i) Investeer veel meer in zorgpreventie en innovatie

We investeren veel meer in preventie. Dat verlaagt op termijn de zorgkosten. We verhogen btw en accijnzen voor ongezonde producten en verlagen die op gezonde producten, verbieden ongezonde producten op scholen (incl. de schoolterreinen), sportvelden en -clubs (inclusief kantines) en zorginstellingen. Roken wordt ook op terrassen en in de openbare ruimte verboden, en aparte rookkamers worden verboden. Bewezen effectieve programma's tegen verslavingen en voor een gezonde leefstijl worden ondergebracht in de publiek bekostigde zorg. We stimuleren sporten, met meer sport, spel en beweging op school, en geven iedere jongere een gratis lidmaatschap van een sportclub. We nemen wettelijke maatregelen voor een veel lager percentage van vet, suiker en zout in producten, in plaats van het veel te slappe akkoord dat daarover nu is afgesproken. Kinderen die niet gevaccineerd zijn volgens het rijksvaccinatieprogramma worden niet toegelaten tot scholen en de kinderopvang. We investeren meer in onderzoek naar preventie en genezing van ernstige ziekten met een apart preventiefonds.

Innovatie wordt bevorderd met een landelijk expertisecentrum, dat goede praktijken breder beschikbaar maakt en geld beschikbaar stelt voor innovatieve experimenten en onderzoek. Er is o.m. meer aandacht en geld nodig voor bestrijding van depressies, voor onderzoek naar en begeleiding van dementerenden en voor bestrijding eenzaamheid.

23.3. Geen rol meer voor zorgverzekeraars in de publiek gefinancierde zorg

Toen de Zorgverzekeringswet (ZVW) in 2006 werd ingevoerd werd gesteld dat de behoeften en wensen van de gebruikers van het systeem — de patiënten — centraal zouden staan. Als surrogaat voor deze rol van patiënten is de zorgverzekeraar naar voren schoven. In theorie misschien een aardige gedachte, in de praktijk blijkt dit toch echt anders uit te pakken en leidt het tot de paradoxale situatie dat de patiënt de verzekeraar — nota bene zijn vertegenwoordiger in het stelsel — nauwelijks meer vertrouwt.

Verzekeraars hebben te maken met twee groepen mensen die eigenlijk volstrekt tegengestelde belangen hebben: aan de ene kant patiënten die tegen elke prijs zo goed mogelijk willen worden behandeld, en aan de andere kant de veel grotere groep gezonde premiebetalers die zo min mogelijk premie af willen dragen. In feite vormen de zorgverzekeraars dus de hefboom bij de solidariteit die tussen gezonde premiebetalers en patiënten zou moeten bestaan. Met gefixeerde budgetten hebben zorgverzekeraars moeite die balans goed te vinden en is het zelfs de vraag of zij dit ooit naar behoren kunnen doen. Hun doorgaans commerciële karakter als onderdeel van de financiële industrie voedt begrijpelijkerwijs en vaak terecht het wantrouwen.

Professionals en patiënten kunnen helemaal niets tegen de verzekeraars inbrengen. Patiënten zijn sowieso de grote afwezigen in veel verhalen over de zegeningen van marktwerking. Er wordt vaak uitsluitend over consumenten gesproken en daarmee doelt men op alle verzekerden: gezonde mensen, die we hierna de premiebetalers zullen noemen, én de patiënten, die beroep moeten doen op zorg die door kostenbesparingen plotseling buiten het basispakket valt.

De terminologie van consumenten verhuult een verschil in belangen; in een sociaal systeem overbrugt solidariteit deze belangen, maar in een context van marktwerking wordt dit een belangenconflict. De premiebetaler wil een kleiner pakket als dit een lagere premie impliceert, de patiënt heeft zorg nodig en dus een ruimer pakket.

Ook de Nederlandse Zorgautoriteit (NZa) signaleert dit verschil niet, aangezien zij stelt dat de inkoopmacht van de verzekeraars nuttig is *'zolang de gevolgen ten goede komen aan de consument'*. Bedoelt de NZa hier de premiebetaler of de patiënt? Vermoedelijk de eerste; maar door het onderscheid niet te maken raken de mensen die zorg nodig hebben buiten beeld. Het lijkt erop dat het hele stelsel voor de premiebetaler is ingericht, waarbij de patiënt op zijn best een stoorzender is in een anders zo soepel lopend systeem.

Sinds 2006 kunnen burgers vrij kiezen tussen zorgverzekeraars, die vaak meerdere polissen aanbieden en hen niet mogen weigeren voor de basispolis. In de praktijk maken weinig mensen er gebruik van. In 2016 stapte slechts 7 procent over naar een andere zorgverzekeraar en bijna driekwart van de totale bevolking deed dat sinds 2006 helemaal niet.

Zorgongelijkheid wordt sinds de keuze voor marktwerking ook anders beoordeeld. In het oude systeem kreeg de één (de particulier verzekerde) natuurlijk ook meer de benodigde zorg dan de ander (de ziekenfondsverzekerde), maar het algemene idee was dat dat niet deugde. Nu is het je eigen schuld, want het gevolg van je eigen keuzes: je bent bijvoorbeeld zelf zo dom geweest om een budgetpolis af te sluiten, of geen aanvullende verzekering te nemen of juist een hoog eigen risico.

Ongeveer 70 procent van de bevolking heeft een collectieve zorgpolis. Dat betekent dat van de circa 1,1 miljoen Nederlanders die dit jaar van verzekeraar wisselden, de meeste die keus niet zelf maakten, uit overtuiging. Zij volgden gewoon hun werkgever, die in de meeste gevallen vooral wil dat de polis goedkoop is. Er is nul transparantie, behalve over de prijs van polissen. Wat het verschil in

kwaliteit is tussen verschillende polissen — geen burger heeft een idee. Ze kunnen kiezen uit honderden zwarte dozen. Niettemin wordt er veel geld besteed aan reclame en acquisitie (vergoedingen aan tussenpersonen en intermediairs): zo'n 36 plus 217, dus in totaal 253 miljoen euro per jaar. De agressiefste verzekeraars zijn de grote vier: Zilveren Kruis Achmea, CZ, VGZ en Menzis.

Bij de vormgeving van de ZVW is uitgebreid aandacht besteed aan de risico's die een grotere rol voor zorgverzekeraars met zich mee zou kunnen brengen. Er werd vooral gevreesd voor risicoselectie en concurrentie op prijs in plaats van op kwaliteit. Om deze zorgen te ondervangen kwam er een acceptatieplicht voor zorgverzekeraars en een verbod op premiedifferentiatie: iedereen moet als verzekerde worden geaccepteerd en iedereen moet een gelijke polis met dezelfde premie krijgen.

Formeel houden alle verzekeraars zich aan de wet maar in de praktijk blijken sommige de doelstelling van de wet te omzeilen. Zo hoeft er maar één onderdeel te verschillen en er is al geen sprake meer van 'dezelfde' polis. Dat biedt talloze mogelijkheden om op basis van gezondheidsrisico's obstakels op te werpen. Soms worden potentiële klanten subtiel afgeschrikt. Nadat ze hun geboortedatum hebben ingetypt, krijgen ouderen bijvoorbeeld het bericht dat zij zich alleen schriftelijk en niet via de website kunnen aanmelden. Wel een belemmering, maar inderdaad geen weigering.

Omgekeerd wordt ook geadverteerd voor polissen voor een specifieke doelgroep — zoals hoogopgeleiden. Formeel geen polis op basis van gezondheidskenmerken (dat is verboden), maar feitelijk wel: statistisch gezien is deze groep gezonder. Verzekeraars kunnen aan iedereen die tot een bepaalde groep behoort, kortingen aanbieden. Bijv. voor hoogopgeleiden, voor studenten of voor '*young professionals*', die gemiddeld lagere risico's kennen. Premiedifferentiatie, hoewel wettelijk verboden, vindt op grote schaal plaats.

De wijze waarop de zorgverzekeraars de kosten proberen te beteugelen leidt tot aantasting van het fundament van onze zorgverzekering: onderlinge solidariteit. De spotjes en advertenties waarmee de verzekeraars ieder jaar in november en december nieuwe klanten proberen te trekken, roepen ons op om vooral kritisch te kiezen: 'Betaal alleen voor wat je nodig hebt.' Verzekeringen waren ooit bedoeld om risico's te spreiden: ik betaal nu mee aan jouw fysiotherapie en later betaal jij voor wat ik nodig heb. Die solidariteitsgedachte is in het huidige stelsel ver te zoeken. Wanneer wij mensen bewust blijven stimuleren om toch vooral hun eigen belangen te behartigen, zal die egoïstische mentaliteit nog verder doordringen tot de haarvaten van onze samenleving.

Van machtsevenwicht door marktwerking is totaal geen sprake. Verzekeraars zijn oppermachtig, terwijl de NZa en de minister ook nog een behoorlijke vinger in de pap hebben. Alle drie gebruiken de premiebetaler als mascotte — 'wat wij doen is goed voor de mensen, want lekker goedkoop' — om de zorgverleners, zorginstellingen en patiënten voor het blok te zetten en de mond te snoeren. De premiebetaler ('consument') als woordvoerder voor de gezonde mensen ontnemt patiënten de legitimiteit en ruimte om hun stem te verheffen.

Ook is er geen evenwicht in de relatie tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders. In de zorg klagen driekwart van de zorgverleners dat zorgverzekeraars hun belemmeren in het geven van goede zorg. Als ze de zorgverzekeraar niet tegemoetkomen, krijgen ze minder betaald, kunnen ze een boete krijgen of verliezen ze hun contract. Zorgaanbieders klagen dat zij sinds 2014 te maken hebben met fikse kortingen waarbij zij de keuze hebben om geen contract af te sluiten, met alle risico's van dien, of te 'tekenen bij het kruisje'. Op deze manier worden de kosten beheerst door zorgaanbieders te dwingen onder de kostprijs te werken. Buiten de patiënt om hebben zorgverzekeraars afspraken gemaakt over een maximumaantal behandelingen per zorgverlener.

De felste kritiek op de zorgverzekeraars komt van kleine zorgverleners als de paramedici (logopedisten, fysiotherapeuten, diëtisten, oefentherapeuten, etc.) en psychotherapeuten — ZZP'ers of in dienst van kleine zorginstellingen. Volgens hen hebben de verzekeraars te veel macht gekregen en misbruiken ze die bij de zorginkoop. Een van de belangrijkste oorzaken daarvan is dat vier zorgverzekeraars zo'n 90 procent van de markt in handen hebben, na vele fusies en overnames in de afgelopen twee decennia. In bijna elke regio hebben één of twee verzekeraars materieel een monopolie. Dat resulteert volgens de NZa, die er onderzoek naar deed, in standaardcontracten voor kleine zorgaanbieders, waarbij niet of amper over de prijs te onderhandelen valt. Ze willen zich organiseren om meer marktmacht tegenover de verzekeraar te kunnen stellen, maar dat wordt hen met steun van de ACM onmogelijk gemaakt.

Er zitten nogal wat tegenstrijdigheden in het huidige zorgbouwwerk. Het systeem gaat er vanuit dat je als financier (de verzekeraars) pas goed onderhandelt met zorgverleners als je de concurrentie van andere verzekeraars in je nek voelt. Maar het effect daarvan is dat verzekeraars soms zorgverleners dusdanig het vel over de neus halen dat zorgbehoevenden en zorgpersoneel het gelag betalen. Het zorgbouwwerk gaat er ook vanuit dat je als zorgverlener pas echt je best doet als je met andere zorgaanbieders concurreert om de gunst van de klant, maar in de praktijk moeten zorgverleners vooral de verzekeraars te vriend houden, soms ten koste van zorgbehoevenden.

Het wantrouwen van patiënten en zorgprofessionals tegenover zorgverzekeraars is nog eens extra gevoed door pogingen de privacy van patiënten en het medisch beroepsgeheim te schenden.

En dan is er nog de feitelijke constatering dat marktwerking de kosten in de zorg op verschillende manieren opdrijft. Verzekeraars en zorginstellingen moeten grote financiële buffers aanleggen, omdat hun nering – in ieder geval in theorie – ieder moment naar de concurrent kan vertrekken (de hoogte van de verplichte financiële buffer van een ziekenhuis neemt zelfs toe naarmate er in de buurt meer private klinieken zijn).⁷³ Marktwerking veroorzaakt dus dat zorgverzekeraars aan solvabiliteitseisen moeten voldoen en er daardoor ruim 11 miljard euro aan reserves nutteloos op de plank ligt. Verzekeraars besteden jaarlijks ruim 250 miljoen aan reclame en marketing en dat gaat in de toekomst misschien ook gelden voor zorgverleners.

Verzekeraars geven aan dat de winsten die zij maken noodzakelijk zijn om die buffers op te bouwen, maar hun reserves liggen inmiddels op een niveau dat circa tweemaal hoger ligt dan de eisen van De Nederlandsche Bank. In de periode 2011-2015 hebben de zorgverzekeraars 5 miljard euro winst gemaakt.⁷⁴ Dat zorgverzekeraars claimen verlies te draaien komt omdat zij eerst te hoge marges afromen voor o.m. deze reserveringen. Partijgenoot Marcel Levi, CEO van de University College London Hospitals en daarvoor bestuursvoorzitter van het AMC, is in zijn column in Medisch Contact glashelder: zorgverzekeraars maken helemaal geen verlies maar creëren alleen maar *'een cosmetisch negatief resultaat omdat ze elk jaar een enorme voorziening nemen op een mogelijk verlies in het volgende jaar (wat er telkens niet is)'*. Voor alle zorgverzekeraars tezamen zouden die voorzieningen optellen tot een bedrag van ruim 1,5 miljard euro per jaar. Daar kun je veel nuttige dingen mee doen. Levi baseert zich op de inzichten van Frida van den Maagdenberg, lid van de raad van bestuur van het AMC, waar ze onder meer belast is met financiën en bedrijfsvoering.⁷⁵

Zorgverzekeraars zijn slechts mondjesmaat bereid tot het verstrekken van voorschotten of gebruiken dit zelfs als breekijzer in onderhandelingen met ziekenhuizen. Het geld dat ziekenhuizen en andere zorginstellingen in de tussentijd nodig hebben, lenen ze in de regel bij de bank. En omdat we zo nodig in een marktstelsel moeten opereren komen daar tegenwoordig de volledige financieringskosten van huisvesting, verbouwing en investering ook nog eens bij. Voor een gemiddeld ziekenhuis lopen de rentelasten dan al snel op tot enkele miljoenen euro's per jaar. Doordat de overheid zich daarnaast

steeds verder terugtrekt worden de eisen qua solvabiliteit en financieringsratio's voor instellingen steeds hoger. In de afgelopen tien jaar is de solvabiliteit toegenomen van gemiddeld 8% tot 20%. Daarmee hebben de gezamenlijke zorginstellingen een kleine € 12 miljard op de bank staan dat niets staat te doen in tijden van krapte en bezuinigingen.

Een volgend punt is dat marktwerking in de zorg investeringen in preventie niet stimuleert, maar juist tegenwerkt. De uitgaven voor preventie zijn niet mee gestegen met de kosten in de zorg en dalen zelfs sinds kort. Verzekeraars hebben nu eenmaal geen belang bij preventie-activiteiten, omdat de baten bij anderen terechtkomen. Paul van Rooij, tot voor kort directeur van GGZ Nederland en inmiddels directeur van de Landelijke Huisartsen Vereniging (LHV), kijkt met bewondering en enige jaloezie naar Engeland, waar in de geestelijke gezondheidszorg alles is gericht op de zogeheten 'vroegsignalering' en op snelle interventie, het zo snel mogelijk zorgen voor zorg, aangepast werk en wonen voor mensen die psychisch kwetsbaar zijn. Die aanpak heeft volgens hem zeker met de NHS te maken, de National Health Service, waardoor al het zorggeld uit één pot komt en er in de hele 'keten' vanuit dezelfde ideeën wordt samengewerkt.

23.4. Mislukte decentralisatie terugdraaien

We maken een eind aan de financiering en indicatie van zorg via gemeenten (WMO en Jeugdzorg). Zorgprofessionals aan niet commerciële zorgaanbieders moeten zelf de zorgindicatie verzorgen. Die geïndiceerde zorg wordt weer een afdwingbaar recht, geen voorziening afhankelijk van lokaal beleid en budget. De financiering moet landelijk geschieden, en het zorgaanbod moet worden gereguleerd in een provinciale of regionale zorgvisies, die politiek wordt besloten. Er komt snel een noodplan voor het oplossen van de tekorten in de jeugdzorg, de zorg voor mensen met een beperking, de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) als de ouderenzorg.

a) Stoppen met financiering en indicatie van zorg door gemeenten: alle publieke zorg achter één loket brengen

De decentralisatie van zorg naar de gemeenten is tot dusver in de praktijk vooral een administratieve herordening gebleken in plaats van een inhoudelijke verbetering. Mensen worden van het ene loket naar het andere doorgestuurd, het beleid is versnipperd en veel overheids- en zorginstanties willen de werkelijkheid aan de onderkant van de samenleving niet kennen. Nu worden teveel mensen van ene loket naar het andere gestuurd. Het zorglandschap is nu ook teveel gespreid over verschillende partijen met ieder eigen (budget)regels: zorgverzekeraars, zorgkantoren, het CAK, de gemeenten. Naast veel kostbare (in tijd en geld) bureaucratie (ook bij de zorgaanbieders, die vaak met meerdere partijen te maken hebben) zorgt dit ook voor strategisch gedrag tussen bijv. gemeenten en zorgverzekeraars over wie de rekening moet betalen.

En er is sprake van waterbedeffecten doordat er verschillende financiers zijn die ieder proberen de last zoveel mogelijk bij de ander te leggen. Het waterbed stulpt uit bij de eerstehulpinstellingen van de ziekenhuizen. Alles komt daar samen: mensen die vanwege het hoge eigen risico te lang wachten voor ze hulp zoeken en met spoed alsnog geholpen moeten worden, ouderen die langer thuis wonen en vaker vallen, geestelijk zieken die vaker op straat verkeren en acuut zorg nodig hebben. En deze patiënten komen niet alleen bij de eerste hulp, ze zijn er vaak ook moeilijk weg te krijgen: veel mensen kunnen niet naar huis omdat ze er te slecht aan toe zijn, maar plekken in een verpleegtehuis of een GGZ-instelling zijn niet te vinden. Met als gevolg dat ziekenhuispersoneel eindeloos aan het bellen en regelen is. Er dreigt een vicieuze cirkel: doordat veel specialisten ingezet moeten worden op de spoedzorg ontstaan er voor de 'gewone' behandelingen wachtlijsten, wat er weer toe leidt dat meer mensen op de spoed terechtkomen.

WLZ-cliënten kunnen nu in onverwachte situaties (zoals bij een ziekenhuisopname of thuis, na een operatie) geen thuiszorg krijgen of begeleiding in het ziekenhuis. Dit moet formeel dan uit het pgb worden betaald of van de WLZ-aanbieder komen, maar die mogelijkheden worden in de praktijk niet geboden. Dit kan leiden tot een situatie waarvan de cliënt en/of de mantelzorg de dupe wordt: er is onvoldoende hulp beschikbaar of mantelzorg moet noodgedwongen extra hulp bieden. Op dit moment verschilt ook het aantal uren mogelijke verpleging tussen ZVW en WLZ enorm. Ook indien de GGZ-problematiek voorliggend wordt geacht, is toegang tot de WLZ nu niet mogelijk en zijn mensen op de Zorgverzekeringswet aangewezen. Hier is voor mensen met een combinatie van beperkingen, waaronder mensen met een (licht) verstandelijke beperking, vaak geen passende zorg te krijgen.

De verschillen tussen gemeenten zijn groot en hebben niets met het beloofde maatwerk te maken: maatwerk betekende altijd minder zorg. Zorg kwam ook niet dichterbij, het verdween. Cliënten en patiënten zijn massaal ontevreden.⁷⁶ Gemeenten hebben alleen maar financieel gestuurd en ontberen iedere deskundigheid om op kwaliteit te kunnen sturen. Inmiddels keert de wal het schip en klagen gemeenten over miljoenentekorten. En ze kunnen de uitgaven ook niet beheersen, ze hebben nauwelijks zicht op de besteding van hun zorggeld⁷⁷.

Gemeenten en zorgaanbieders zijn na de decentralisatie in 2015 voorts verstrikt geraakt in een woud van contractverhoudingen. De focus ligt niet op zorg, maar op kostenbeheersing en het voorkomen van fouten via contracten en protocollen. Gesprekken tussen zorg- en gemeentebestuurders lopen in toenemende mate via accountants. Een bizarre, perverse ontwikkeling. Bovendien leiden al die regels nergens toe, ze leiden tot financiële schijnzekerheid. Zorginstellingen hebben nu te maken met de tucht van de markt: elk jaar opnieuw moeten ze met elkaar de concurrentiestrijd aangaan om een contract te krijgen met de gemeente. Ze werken met minimale winstmarges en zijn vooral bezig met overleven. Tegelijkertijd moeten ze voldoen aan de bureaucratie van de overheid, die probeert grip te houden op de zorguitgaven. De situatie sinds de transitie is *het slechtste van twee werelden*: Marktwerking zonder vrijheid van de markt; en bureaucratie zonder de zekerheid van een overheid.

Veel gemeenten bedingen schandalig lage tarieven in de aanbesteding van thuiszorg, waarbij marktpartijen door taakopsplitsing en minutenzorg proberen de kosten nog verder te verlagen. Daarbij wordt de cao in de thuiszorg ontdoken, en wordt er veelvuldig gebruik gemaakt van flexwerk, soms ook met zzp-ers. Dan wordt er ook geen pensioen opgebouwd en zijn de zorgwerkers niet of slecht verzekerd. Vele gemeenten besteden de zorg vooral aan op basis van prijs, niet op kwaliteit. Er is geen plicht om aan te besteden, noch bij de Wmo, noch bij de Jeugdzorg, en toch doen bijna alle gemeenten dat. Linkse politiek maakt daaraan een eind. Aanbestedingen zijn niet Europees verplicht, wat voor onzin daarover ook vaak over geschreven wordt. En aanbestedingen zijn een vorm van marktwerking, waarbij kwaliteit het als norm vaak verliest van zo laag mogelijke prijs. We maken daar radicaal een eind aan en zetten in op duurzame subsidievoorwaarden, net als in het onderwijs.

Care (vroeger gewoon welzijn) is het arme neefje van de cure (vroeger gewoon zorg), heeft een lagere status. Terwijl de maatschappij schreeuwt om meer sociale zorg. Linkse politiek zou juist het welzijnswerk en daaraan gerelateerde zorg weer in ere moeten herstellen, de bezuinigingen terugdraaien en juist weer daarin moeten investeren. De uitgevoerde bezuinigingen op de care treffen in de praktijk met name de lage en middeninkomens. Dat komt in de eerste plaats doordat vooral zij gebruik maakten van de zorg die tot 1 januari 2015 uit de AWBZ werd bekostigd. De hogere inkomens kozen minder vaak voor AWBZ-zorg omdat de inkomensafhankelijke eigen bijdrage het voor hen vaak goedkoper maakte om de zorg zelf in te kopen.

Indicatieverlening gaat weer plaatsvinden door daartoe gekwalificeerde zorgprofessionals, en niet bij ambtenaren van gemeenten of bij wijkteams. Hoe wijdverbreid de constructie inmiddels ook is, ruim twee jaar na de introductie zijn de wijkteams nog altijd mikpunt van kritiek. Ze werken te bureaucratisch, zijn lastig vindbaar voor de zorgvrager, hebben onvoldoende oor voor de wensen van de burger, ze weten zich geen raad met specifieke kwetsbare groepen, ze wisselen onderling onvoldoende kennis uit en ze maken een potje van de privacy van burgers. Van duizenddingendoekje naar windvanger, dat lijkt de huidige status van het wijkteam. Wat opvalt, is dat de kritiek bepaald bekend in de oren klinkt. Schotjesgeest, bureaucratie, slechte communicatie en gebrek aan klantgerichtheid, was dat niet precies wat er schortte aan de zorg en ondersteuning toen deze nog uit de collectieve gaarkeukens van de AWBZ werden opgediend? Hebben we met de decentralisatie de problemen van weleer niet simpelweg naar een microniveau verplaatst? Daarom moeten we ook voor de jeugdzorg en Wmo de indicatieverlening naar de zorgprofessionals zelf verleggen. Sociale wijkteams kunnen daarbij wel als laagdrempelige voorziening helpen als verbinding met bijv. schuldhulpverlening en woonvoorzieningen.

Het is terecht dat de minister nu de gespecialiseerde jeugdzorg weer wil weghalen bij de gemeenten. Maar dat moet voor de gehele jeugdzorg en de Wmo gebeuren.⁷⁸ De gemeenten hebben geen aantoonbare waarde aan de zorgverlening kunnen toevoegen, integendeel.

b) Stoppen met eigen kracht als plicht in plaats van als recht

De decentralisatie ging gepaard met een neoliberaal verhaal over een participatiesamenleving, als alternatief voor de verzorgingsstaat. Rechten en vangnetten verdwenen, en tegelijkertijd zijn er meer plichten. Daarbij wordt een groter beroep op de zelfredzaamheid van burgers gedaan. Cruciaal daarbij is dat de gemeentelijke zorg, anders dan de vroegere AWBZ-zorg, geen recht van de burger meer is maar een 'voorziening'. Dat betekent dat gemeenten zelf mogen bepalen welke zorg ze leveren en voor wie, het budget is voortaan 'taakstellend'.

En hoe werkt dat uit als de overheid tegelijkertijd propageert dat bij een zorgvraag eerst wordt gekeken wat de betrokkene zelf en zijn netwerk (familie, burens, vrienden) nog kunnen en dat de professionele hulp de gaten vult? De overheid kan niet het ene moment oproepen om vooral het eigen belang na te streven en het volgende moment oproepen om je toch vooral om je naasten te bekommeren. Het is of het een of het ander. Wat ons betreft zet de overheid in op het laatste. Dat betekent dat de geest van het kortzichtige eigenbelang terug in de fles moet. Van zelfredzaamheid dus naar samenredzaamheid. Emancipatorische concepten als eigen kracht zijn volstrekt ontspoord in neoliberale concepten van eigen verantwoordelijkheid en een plicht tot mantelzorg van familie, burens en vrienden.

De werkelijkheid is dat veel zorgvragers mensen om zich heen hebben die graag dingen voor ze doen. Maar dan moet de overheid wel daarin zijn nieuwe rol pakken en niet de bezuinigingsopdracht centraal stellen. Er is niets tegen, integendeel, om de omgeving, die vaak toch al hulp verleent, bij de zorg te betrekken. Maar je kan geen mantelzorg afdwingen. De vrijwillige solidariteit is in Nederland gelukkig nog altijd groot, maar vrijwillige solidariteit zal altijd ingebed moeten zijn in collectieve solidariteit (wat de VVD afgedwongen solidariteit noemt). Al was het maar omdat niet iedereen een netwerk heeft. Dat is waar onze voorgangers in de sociaaldemocratie de verzorgingsstaat voor hebben opgebouwd.

Veel zorgvragen vragen professionele hulp en ondersteuning en kunnen niet worden afgeschoven op de nu sterk overbelaste mantelzorgers. Bovendien zijn veel mantelzorgers zelf ouderen, en kunnen zij in toenemende mate zelf geen beroep doen op mantelzorg, nu de arbeidsparticipatie van vrouwen

gelukkig stijgt. Ook moet erkend worden dat veel zorgvragers onvoldoende eigen kracht hebben om het zelf te regelen.

Een deel van de cliënten is vereenzaamd. Zij beschikken niet over hulpvaardige familie of een bloeiend sociaal netwerk. Kinderen wonen steeds vaker op betrekkelijk grote afstand van hun ouders en kunnen daardoor niet eenvoudig bijspringen. Wanneer kinderen zelf nog een gezin grootbrengen, wordt mantelzorg aan hun ouders verlenen een loodzwaar karwei.

Het is voor bureaucraten allesbehalve eenvoudig om te bepalen in hoeverre familie en sociaal netwerk ondersteuning kunnen en willen verlenen. Subjectieve inschattingen zijn hierbij onvermijdelijk. In min of meer vergelijkbare gevallen kunnen uitgebrachte adviezen — afhankelijk van de persoon van de voor de beoordeling eindverantwoordelijke gemeentebtenaar — substantieel verschillen. Mensen die de weg weten en brutalen hebben samen meer dan de halve wereld. Zij zullen vaak meer ondersteuning claimen en ontvangen dan binnen de beperkingen van het beschikbare budget op objectieve gronden noodzakelijk is. Minder assertieve of gezagsgetrouwe cliënten zullen zich sneller voegen naar wat bureaucraten beslissen. Dat was ook al zo via de AWBZ gefinancierde ondersteuning. Maar daar hadden hulpbehoevenden tenminste nog recht op wettelijk omschreven zorg. Dat is nu niet meer zo.

Eigen kracht en zelfredzaamheid moet een recht, geen plicht zijn. Burgers die een beroep doen op langdurige zorg krijgen dan een wettelijk recht om zelf een plan op te stellen hoe die hulp eruit moet zien. Dit recht wordt actief bevorderd en gefaciliteerd, waarbij burgers het recht hebben om zich te laten bijstaan. Voor deze bijstand kan desgewenst een beroep worden gedaan op betaalde, onafhankelijke deskundigen. Het gebruik van een PGB blijft daarbij mogelijk en wordt niet, zoals nu te vaak gebeurt, ontmoedigd. We versimpelen de procedures rondom het PGB. De overheid moet zorgen voor passende ondersteuning en facilitering voor mantelzorg, met o.m. veel meer respijtzorg en zorgverlof.

c) Opllossen tekorten in jeugdzorg en ggz

In de Jeugdzorg heerst een ernstige crisis, waarvan kwetsbare jongeren het slachtoffer zijn. We zorgen voor het met hoogste prioriteit meer dan volledig ongedaan maken van de bezuinigingen. Ook zorgen we voor nieuwe intensieve jeugdzorg voor jongeren met multiproblemen en ernstige stoornissen, die nu niet adequaat behandeld worden. Jeugdzorginstellingen moeten veilige plekken zijn, waarbij isolatie en opsluiting zoveel mogelijk wordt tegengegaan. Er is ook een tekort aan pleegzorgouders. Al deze tekorten vragen om een urgent samenhangend actieplan voor verbetering van de Jeugdzorg.

We investeren in de-medicalisering van leerproblemen, zoals dyslexie, en in vroege, tijdige lichte vormen van jeugdzorg om ernstiger problemen te voorkomen.

Bij meerderjarigheid tijdens een jeugdzorgtraject, maken we het mogelijk deze zorg ook na meerderjarigheid te verlengen. Een apart probleem hier is dat het meestal niet mogelijk is om een indicatie met de grondslag verstandelijke beperking te krijgen indien deze beperking niet voor het 18^e jaar is vastgesteld. Er kunnen echter redenen zijn waarom dit niet is gebeurd. Zo is een deel van deze cliënten opgegroeid en opgevangen door ouders of binnen het eigen netwerk. Op het moment dat ouders en het netwerk dat niet meer aan kunnen, wordt een indicatie aangevraagd. Migranten behoren tot een andere groep cliënten, waarbij vaak niet voor het 18^e levensjaar een verstandelijke beperking is vastgesteld of daarover geen gegevens beschikbaar zijn. Daartoe maken we voor deze doelgroep ook na het 18^e jaar jeugdzorg mogelijk.

De wachtlijsten in de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) moeten binnen een jaar weggewerkt worden. Het verkorten van de wachttijd voor mensen met autisme, persoonlijkheidsstoornissen, eetstoornissen, trauma's en licht verstandelijke beperkingen krijgt prioriteit. Teneinde de stijging in de doorgeleiding naar gespecialiseerde GGZ tot staan te brengen is moeten we in de geestelijke gezondheidszorg alles richten op de zogeheten 'vroegsignalering' en op snelle interventie, het zo snel mogelijk zorgen voor zorg, aangepast werk en wonen voor mensen die psychisch kwetsbaar zijn. We moeten inzetten op een nationaal actieplan gericht op het voorkomen en niet onnodig medicaliseren van geestelijke gezondheidsproblemen.

d) Vertragen, verminderen en verbeteren van extramuralisering (langer thuis kunnen wonen)

We vertragen, verminderen en verbeteren de extramuralisering van zorg. Niet iedereen wil en kan langer zelfstandig thuis wonen. En waar dat wel kan, moet er ook geld en ruimte zijn voor aanpassingen van woningen, nieuwe woonvormen, dagbesteding, etc. We investeren ook in de kwaliteit en de toegankelijkheid van het doelgroepenvervoer.

Bij de woningopdracht komt er apart aandacht voor de effecten van de te snel en te extreem en te rigide doorgevoerde extramuralisering van de zorg (langer thuis wonen). Dat geldt zowel voor de afbouw van verpleeghuizen als van psychiatrische ziekenhuizen. Om het buiten-de-murenbeleid een succes te maken, moet er ook beleid en geld zijn voor buiten de muren. Dat moet dan ook eerst gereed zijn: naast de medische zorg ook maatschappelijke dagbesteding, activiteitenbegeleiding, betaalbare aangepaste woonruimte, iemand die op ze let en voorkomt dat ze wegwijnen in eenzaamheid en/of verward over straat lopen, etc.

Moderne nieuwe woonvormen voor ouderen die hieraan voldoen gaan we krachtig bevorderen. Daarmee zouden ook de moeilijkheden in de keten van zorg voor ouderen als sneeuw voor de zon verdwijnen, de capaciteit van de spoedeisende hulp zich wonderbaarlijk vermenigvuldigen en de sterfte onder bejaarden als gevolg van vallen drastisch afnemen.

We investeren ook extra in betaalbare, levensloopbestendige woningen. Dat wordt een wettelijke opdracht aan gemeenten en woningcorporaties, in samenwerking met zorgaanbieders. Hiertoe worden onder landelijke regie regionale plannen gemaakt, en gemeenten moeten in hun woonvisie daar aanvullende richtlijnen over opstellen. Ook voor 18+-jongeren met een LVB of autisme krijgt de gemeente en de woningbouwcorporatie een bouwplicht. Gemeenten zijn nu niet altijd bereid tot het betalen van een woningaanpassing voor een cliënt met een beperking.

De cliënt wordt dan alternatieve woonruimte met hogere woonlasten aangeboden. Hierdoor komt de cliënt in financiële problemen. Een woningaanpassing wordt daarom weer een recht in plaats van een voorziening, met objectieve criteria en ruimte voor maatwerk ten gunste van de cliënt. De financiering hiervan blijft bij gemeenten, zodat ze geprikkeld worden om voldoende levensloopbestendige woningen te laten (ver)bouwen, als eis in hun woonvisie.

Volledig en modulaire zorgpakketten moeten thuis beschikbaar komen. Nu wordt dat door de zorgverzekeraars in de WLZ bijna niet beschikbaar gesteld. De procedure om voor zgn. meerzorg (voor situaties waarin reguliere budget niet volstaat) in aanmerking te komen wordt versimpeld.

Ook het zorgvervoer heeft een hoger budget nodig. Waar mogelijk worden trainingen verzorgd om mensen zoveel mogelijk zelfstandig te laten reizen.

23.5. Een einde aan de marktwerking bij de zorgaanbieders

Maak de zorg weer een publieke zaak in plaats van een markt. De Autoriteit Consument en Markt (ACM) heeft hier niets te zoeken. Iedereen in de publiek gefinancierde zorg moet in loondienst komen, bij voorkeur in een zorgcoöperatie. Specialististen komen verplicht in loondienst, bij huisartsen schaffen we de goodwill af. Zorgaanbieders moeten geen ondernemers zijn, maar dienen de publieke zaak. De regels en beloningen moeten daarmee in overeenstemming worden gebracht. De Wet Normering Topinkomens wordt van toepassing. Zorgaanbieders mogen geen winstoogmerk hebben en ook geen winstuitkeringen doen – dit geldt ook voor maatschappen aan de eigenaren/zorgaanbieders zelf. Huisartsen, apothekers, tandartsen, paramedici, ambulancediensten en andere zorgaanbieders die nu als ondernemer werken moeten ook in loondienst komen bij hun eigen onderneming, tegen een soort ‘gebruikelijk loon’, zonder aparte private vermogensopbouw. Activiteiten die zij verrichten in niet-publieke zorg, bijv. gefinancierd door zorgverzekeraars en/of patiënten zelf, moeten in een financieel gescheiden entiteit plaatsvinden. De Wet Normering Topinkomens wordt van toepassing. De omvorming wordt afgedwongen door dit als subsidievoorwaarde op te nemen. De opbrengst van deze maatregelen wordt teruggeploegd in de zorg, door deze mee te nemen bij de hiervoor genoemde extra investering in de zorg.

a) Marktwerking frustreert samenwerking

Marktwerking frustreert samenwerking niet alleen omdat zorgverleners elkaars concurrenten zijn, maar ook omdat in een ‘markt’ samenwerking al gauw beschouwd wordt als kartelvorming – en dat is verboden.

Concurrentie kan ook tot gevolg hebben dat maatschappelijk gewenste voorzieningen niet gerealiseerd worden. Bijvoorbeeld: een woningcorporatie wil samen met een aanbieder van thuiszorg een complex ouderenwoningen bouwen. Het is in dat geval logisch dat de thuiszorgorganisatie garanties vraagt dat ouderen die zorg nodig hebben deze ook bij die organisatie zullen afnemen. Ook dat is nu een in principe verboden marktverdelingsafpraak.

Het is ook in ieders belang zijn als ook aanbieders van thuiszorg onderling afspraken maken, zodat medewerkers hun baan houden, cliënten kunnen blijven rekenen op hun vertrouwde hulpverlener en zorgaanbieders weten waar zij aan toe zijn. Dat is echter een ‘marktverdelingsafpraak’ en die zijn in principe verboden: dergelijke afspraken nemen de prikkel weg om te innoveren en op prijs te concurreren – alsof een verdere verlaging van salarissen in de thuiszorg nog verantwoord zou zijn.

Een ander voorbeeld: Het is meermalen bewezen dat een concentratie van zorgaanbod om complexe behandelingen van ingewikkelde aandoeningen goed uit te voeren onontkoombaar is. Maar daar is ons systeem momenteel helemaal niet op ingericht. Immers: ziekenhuizen moeten concurreren met elkaar en willen daarom allemaal zoveel mogelijk specialismen in huis: iedereen een 24-uurs spoedeisende hulp, een intensive care en kleine stukjes complexe zorg tussen veel grotere stukken minder complexe zorg. Ze hebben zoveel mogelijk CT-scans en MRI’s en willen bovendien allemaal een PET-scan en een operatierobot voor zichzelf. Vanuit het oogpunt van kwaliteit is dit nauwelijks verantwoord en daarnaast is het extreem kostbaar. Pogingen om bijvoorbeeld hoogcomplexe zorg te concentreren in een kleiner aantal, regionaal slim gepositioneerde ziekenhuizen die door de aard van hun activiteiten wel een intensive care, goed geoutilleerde spoedeisende hulp en dure scanapparatuur kunnen hebben, stranden op de beperkte mogelijkheden voor regionale samenwerking binnen een stelsel van marktwerking. Zo wordt nu kartelvorming in verband met een gelijk speelveld in de markt verboden.

Paramedici kunnen overigens ook een belangrijke rol spelen bij betere regionale samenwerking en verlaging van kosten. De kwaliteit van leven wordt door hen vaak aanzienlijk meer verbeterd dan medische specialisten dat kunnen bij veel aandoeningen.

b) Marktwerking zorgt voor perverse prikkels naar zorgaanbieders

Het systeem van marktwerking in de zorg heeft ook perverse effecten naar zorgverleners. De heringevoerde goodwill van de huisarts laat goed zien wat marktwerking ook meer fundamenteel doet: het ondermijnen van gemeenschapszin en het publieke belang. Goodwill is dat een startende huisarts een bedrag betaalt aan de vertrekkende collega om zijn patiënten te mogen overnemen. Van oudsher was de goodwill-som de pensioenvoorziening van de vertrekkende arts. Echter in de zeventiger jaren van de vorige eeuw werd deze pensioenconstructie niet meer als passend gezien. De gedachte was dat de lokale gemeenschap ook iets te zeggen zou moeten hebben bij de opvolging van een huisarts en dat niet het geld van de meestbiedende opvolger bepalend mocht zijn. Dus werd er een pensioenfonds in het leven geroepen, waar alle huisartsen verplicht aan deel moesten nemen. Bovendien werd er per gemeente een vestigingscommissie ingesteld met daarin vertegenwoordigers van de lokale huisartsen, de gemeente, patiëntenorganisaties en verzekeraars. Deze gezamenlijke commissies hadden het laatste woord bij het aanwijzen van de opvolger. Zo konden de belangen van de huisarts en van de lokale gemeenschap tegen elkaar worden afgewogen. En uiteraard werd goodwill vragen verboden. De huisdokter was een publieke functionaris, ingebed in de lokale gemeenschap en de patiënten waren geen handelswaar, die aangeboden konden worden aan de meestbiedende.

Dat was toen, lang geleden. In de 1990-er jaren kwam het idee, dat de zorgsector gezien moest worden als een markt, waar de aanbieder een zorgproduct aanbiedt aan de vragende zorgconsument. De producenten moeten concurreren om de gunst van de vrager, dat brengt de kosten omlaag en de kwaliteit omhoog. Ook over de huisartsenzorg werd deze marktlogica heen gelegd, en daar paste de vestigingscommissie niet in. Lokale inbedding en medezeggenschap waren relikwieën uit de jaren 1960, een sta in de weg voor innovatie en competitie. Weg er mee dus, de mededingingswet werd van toepassing en de vestigingscommissies werden afgeschaft met de invoering van de Zorgverzekeringswet in 2006. Ondertussen zitten we met een al te bekend patroon: het door de gemeenschap betaalde pensioen (de pensioenpremie is verwerkt in de publiek gefinancierde tarieven) is gebleven, echter diezelfde gemeenschap is de zeggenschap over de huisartsenzorg kwijtgeraakt. De parallel met banken en bankiers is treffend: de risico's publiek, de opbrengsten privaat. Huisartsen en bankiers: voor hun bestaanszekerheid staat de samenleving garant en vanuit deze comfortabele zekerheid kunnen ze risicoloos de opbrengsten in eigen zak steken.

Het was de tijd waarin de financiële dienstverlening aan de regels van de markt werd onderworpen, pensioenfondsen vrij mochten gaan beleggen, waarin het toezicht op de banken werd versoepeld en waarin de Postbank, die in overheidshanden was en zich toelegde op dienstverlening aan de burgers, geprivatiseerd werd. Allemaal heel bewust genomen maatregelen die gerechtvaardigd werden met het idee dat regels en bemoeizucht van buiten af het zegenrijke vrije spel der marktkrachten maar in de weg zouden staan. Daarbij werd in moreel opzicht de gedachte aangewakkerd dat bankiers en zorgverleners ondernemers moesten zijn: het honorarium, letterlijk ereloon, werd vervangen door een inkomen dat samenhang met de gehaalde omzet. En die omzet werd dan geheel toegeschreven aan de inspanningen van die ene bankier of huisarts. De wolf in ons is toen heel bewust aangemoedigd en de gemeenschapszin in ons als ouderwets betiteld. Zo gelooft Rijkman Groenink tot op de dag van vandaag dat het alleszins redelijk en moreel gerechtvaardigd is dat hij zo'n grote bonus meekreeg en zo is er bij goodwill vragende huisartsen dezelfde legitimatie: zo doen we het toch allemaal, het is mijn individuele verdienste, het zou zonde zijn zo'n goed lopend bedrijf dat ik zelf heb opgebouwd voor niks weg te geven. Zij zien zich niet als hebzuchtige wolven, maar als hardwerkende ondernemers die beloond worden voor hun prestaties.

Maar het wegnemen van instituties, die sociaal gedrag bevorderen en het gezamenlijk belang behartigen, was een bewuste, politieke beslissing. De moraal van individuele prestaties die beloond werden naar gelang de omzet, en niet meer naar gelang de toegevoegde waarde, komt uit de koker van de neoliberale *Chicago School of Economics* en druppelde langzaam maar zeker door in steeds meer maatschappelijke sectoren: van markteconomie naar marktsamenleving.

Uiteraard is hier niet sprake van een complot, maar op een veel subtielere manier zijn ons denken en onze mentaliteit doordrongen geraakt van de logica van de markt ten nadele van het besef van onderlinge afhankelijkheid. En werd de financiële opbrengst belangrijker dan de toegevoegde waarde. Mening en mentaliteit zijn geen vanzelfsprekendheid, daarover vindt ideologische strijd plaats. Het resultaat van die ideologische strijd slaat neer in de hoofden van mensen. De wolf in ons allemaal is losgelaten en aangemoedigd.

De netto-inkomsten van sommige zorgondernemers gaan ver boven wat de Wet Normering Topinkomens als norm stelt in de publieke sector. Deze wet wordt ook omzichtig omzeild: zo kreeg Loek Winter, de topman van de inmiddels failliet gegane ziekenhuizen van zijn MC Groep in Amsterdam en Lelystad, een aanstelling van 7,5 dag per week (geen typefout). Een week heeft weliswaar maar 7 dagen maar op deze manier kon hij meer salaris binnen de regels ontvangen! Ondertussen werd de oorzaak van het faillissement gelegd bij de hoge inhuurkosten van het personeel. Tegelijkertijd is er in de hele zorg dramatisch bezuinigd op zowel het aantal arbeidsplaatsen, de salarissen als de overige arbeidsvoorwaarden aan de onderkant van de arbeidsmarkt in de zorg, zoals in de thuiszorg en de huishoudelijke zorg. De vlucht naar het zzp-schap is vooral veroorzaakt door de bezuiniging op de arbeidsvoorwaarden. Nu er weer personeelstekort is, kunnen zorgwerkers meer geld verdienen als zzp-er.

Het ene naar het andere schandaal met zorgcowboys komt boven water. Het programma Pointer van KRO-NCRV onderzocht samen met Reporter Radio en het journalistieke platform Follow the Money de jaarrekeningen van zorgaanbieders uit 2017 en 2018 en vond maar liefst 85 bedrijven die zowel in 2017 als in 2018 meer dan 10% winst maakten.⁷⁹ In totaal ging het om 50 miljoen euro winst en ruim 20 miljoen euro aan winstuitkeringen (dividend) aan aandeelhouders. Geld afkomstig uit premiegelden en belastingopbrengsten dat niet naar zorg gaat, maar in de zakken van directeuren en aandeelhouders verdwijnt. Er is op grote schaal sprake van belangenverstrengeling en zelfs verduistering. Zo werd onlangs de oud-directeur van het inmiddels failliete Slotervaart Ziekenhuis veroordeeld tot 15 maanden gevangenisstraf voor verduistering van 1,2 miljoen euro en valsheid in geschrifte.

23.6. Een einde aan de bureaucrativering van de zorg

Een vervelende bijwerking van de gereguleerde marktwerking in de zorg is de massale en extra bureaucratie. De registratie van duizenden DBC's en verrichtingen met telkens wisselende definities die soms zelfs met terugwerkende kracht worden ingevoerd om het systeem maar draaiende te houden leiden tot een enorme registratiedruk bij zorgaanbieders en zorgverzekeraars. Tel daarbij op de administratieve last die zorgprofessionals ondervinden bij het registreren van talloze parameters die zouden bijdragen aan het kwantificeren van kwaliteitsindicatoren en dan begrijp je de wanhoop die zich af en toe meester maakt van artsen en verpleegkundigen die nauwelijks meer aan hun 'echte' werk toekomen.

In 2015 stelde een internationale onderzoeksgroep van gezondheidsbeleidsexperts vast dat de administratieve kosten van Nederlandse ziekenhuizen, op de Verenigde Staten na, het hoogst waren van alle onderzochte landen: bijna twintig procent. De overheidsbemoeienis en de bureaucratie

namen sinds de invoering van de gereguleerde marktwerking alleen maar toe, stelt de WHO. Er moest regelmatig worden ingegrepen bij uitwassen van de marktwerking (te veel verkregen geld teruggeven van ziekenhuizen, voorkomen dat er een grote groep onverzekerden zou ontstaan, de misère rond de diagnose-behandel-combinaties) en er kwam een hele batterij van instanties om de markt in goede banen te leiden.

De zorgverzekeraars zijn sinds 2015 ook verantwoordelijk voor het betalen van de wijkverpleging en dat pakte dramatisch uit. In het nieuwe systeem heeft de wijkverpleegkundige een spilfunctie. Net als de huisarts mag hij of zij indicaties stellen en dus bepalen hoeveel zorg iemand nodig heeft. Verzekeraars willen de zorguitgaven in de hand houden en hebben er belang bij dat wijkverplegers geen al te 'dure' diagnoses stellen. Daar wordt stevig op gecontroleerd, met als gevolg minutzorg, alles gebaseerd op wantrouwen. Er wordt gestuurd op kostenbeheersing en op het voorkomen van fouten. Of eigenlijk vooral: op het afschuiven van de aansprakelijkheid voor fouten en budgetoverschrijdingen via contracten, protocollen, codes en controles. De spilfunctie voor de wijkverpleegkundige komt door het geïnstitutionaliseerde wantrouwen niet van de grond. Een standaard-zorgvraag bestaat niet en laat zich dus moeilijk vangen in protocollen en productcodes. Als wijkverpleegkundigen de ruimte krijgen om het maatwerk te leveren dat van hen verlangd wordt, kan dat leiden tot meer zelfredzaamheid van ouderen en kostenefficiëntere zorg.

In plaats van de nadruk te leggen op contracten en indicaties, moeten we meer kijken naar wat werkt. Hoe help je iemand met een hersenbloeding het best? In de huisartsenzorg, die wordt gezien als goede manier om mensen weg te houden uit de duurdere ziekenhuiszorg, is dat heel normaal. De wijkverpleegkundige kan die functie ook hebben. Maar dan moet hij wel zijn werk kunnen doen. Er moet meer vertrouwen zijn, en dus meer zeggenschap voor de zorgprofessional. Niet vooral producten monitoren en minuten registreren. Maar met verzekeraars als contracterende partijen lijkt dat niet te lukken.

De zorgverzekeraar ziet vooral misstanden bij verpleegkundigen die geen contract hebben met de verzekeraar. Net als in andere takken van zorg bewaken verzekeraars de budgetten door contracten af te sluiten met zorgaanbieders. Daarin maken ze afspraken over hoeveel zorg de verzekeraar inkoopt bij de instelling. Handig voor verzekeraars, die dan zeker weten dat de kosten niet uit de klauwen lopen. Vanwege de vrije artsenuitvoering kunnen patiënten ook kiezen voor een zorgaanbieder die geen contract heeft met hun zorgverzekeraar. Bij niet-gecontracteerde zorginstellingen hebben verzekeraars minder grip op de kosten. De verzekeraar is verplicht om in elk geval een deel van die zorgkosten – zo'n 75 procent – te vergoeden.

Dat zorgverzekeraars en het ministerie niet blij zijn met deze constructie is geen geheim. Het ministerie probeerde in 2014 de wet te wijzigen. Verzekeraars zouden niet-gecontracteerde zorg niet meer hoeven te vergoeden. Maar dat plan sneuvelde in de Eerste Kamer. Verzekeraars gooiden het daarna over een andere boeg. Zilveren Kruis Achmea lanceerde in het voorjaar 2017 het plan om vanaf volgend jaar wijkverplegers zonder contract geen indicaties meer te laten stellen. Inmiddels is dat een kabinetsvoorstel. Dat moet van tafel!⁸⁰

Veel mensen associëren bureaucratie met de overheid, maar de marktwerking in de zorg heeft de bureaucratie alleen maar vergroot. GGZ Nederland berekende dat van de 6,5 miljard die de GGZ jaarlijks kost, er 1,4 miljard opgaat aan administratie en verantwoording.

Regels lijken belangrijker dan mensen, systemen falen, wachttijden zijn te lang en burgers worden van het kastje naar de muur gestuurd. Alles is ingericht op wantrouwen, naar de burger en naar de uitvoerende professional.

En natuurlijk moet ook bij de overheid de bureaucratie bestreden worden. Het voorbeeld van de NHS in het VK wordt daarvoor terecht bekritiseerd. De oplossing ligt vooral in het vertrouwen van zorgprofessionals en hun zelf meer zeggenschap geven.

De bureaucratische verantwoording wordt tot een minimum beperkt. Geen uitgebreide DBC's en productcodes meer en geen minutenregistraties. Minimale protocollen en richtlijnen. Geen uitsplitsing van bevoegdheden van verplegers in de regelgeving. Institutioneel wantrouwen naar professionals in de zorg wordt vervangen door vertrouwen en hen een medeverantwoordelijkheid te geven in een efficiënt en doelmatig beheer. Een coöperatieve organisatievorm helpt daarbij om elkaar aan te spreken.

In de thuiszorg gaan we weer terug van taakgerichte zorg naar persoonsgerichte zorg in zelfsturende teams, zonder minutenzorg en afvinklijstjes, maar met meer tijd en aandacht voor een persoonlijke relatie met de cliënt. Resultaatsbekostiging ('schoon huis') wordt weer vervangen door indicatie van het benodigde aantal uren.

23.7. De contouren van een nieuw zorgstelsel

We gaan met deze voorstellen over naar een volledig publiek georganiseerd en gefinancierd zorgstelsel. Alle publieke zorg wordt via de belastingen gefinancierd, zonder aparte premies, eigen risico of eigen bijdragen (waarmee het CAK kan verdwijnen). Er is geen apart Zorgfonds, de financiering geschiedt net zoals bij onderwijs in de Rijksbegroting. Het pakket publieke zorg wordt uitgebreid met mond/tandartszorg, paramedische behandeling, effectieve therapieën in het kader van zorgpreventie en anticonceptie voor mannen en vrouwen.

We investeren fors in meer (ca. 100.000 extra) zorgwerkers, betere arbeidsvoorwaarden en hun opleiding. Er komt snel een noodplan voor het oplossen van de tekorten in de jeugdzorg, de zorg voor mensen met een beperking, de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) als de ouderenzorg. We vertragen, verminderen en verbeteren de extramuralisering van zorg (meer zorg thuis kunnen krijgen). We verbeteren het zorgvervoer.

De publiek gefinancierde zorg gaan we niet meer inkopen of aanbesteden, maar vormgeven in een subsidierelatie. Die subsidierelaties worden gebaseerd op basis van door een per zorgregio periodiek vastgestelde *regionale zorgvisie*. Die vaststelling wordt gedaan door de gezamenlijke gemeenten in die zorgregio met behulp van een gemeenschappelijke regeling. De regionale zorgvisie behoeft ministeriële goedkeuring – onthouding daarvan kan alleen op basis van strijdigheid met de wet of strijdigheid met een periodiek door het parlement vastgesteld landelijk zorgkader. Alle publiek gefinancierde zorg gaat zo gefinancierd worden met één samenhangende regeling en één loket (het publieke regionale zorgkantoor).

Zorg moet gefinancierd gaan worden met één subsidieregeling en één loket, zonder inkoop- en aanbestedingsprocedures. Voor verzekeraars (behalve voor niet publiek vergoede zorg) en gemeenten (behalve voor verbindingen met armoede- en schuldenbeleid en met het woonbeleid) is geen rol meer.

Zorg wordt niet meer ingekocht en/of aanbesteed, maar vormgegeven in een subsidierelatie op basis van een periodiek door een door de gemeenten vastgestelde regionale zorgvisie, binnen een door het parlement goedgekeurd, periodiek vastgesteld *landelijk zorgkader*, waarin beschreven staat welk zorgaanbod gefinancierd wordt, rechtstreeks uit de algemene rijksmiddelen bekostigd.

De zorgvisie beschrijft een effectief en efficiënt, samenhangend en samenwerkend, kwalitatief goed aanbod van zorg, met lokale basiszorgcentra en woonzorgcentra, goede thuiszorg en

verpleegzorgcentra, regionale 2^e lijnzorg en nationale dure, zeer gespecialiseerde zorg (incl. ggz en jeugdzorg). Overlap en waterbedeffecten worden zo voorkomen. In plaats van concurrentie moeten zorgaanbieders samenwerken.

Er komt zo een regionaal afgestemd aanbod van samenwerkende zorgaanbieders: met dure specialisatie in hoogwaardige centra en een breed aanbod van basiszorg (incl. GGZ); waarin cure en care elkaar effectief en efficiënt aanvullen; waarin ingezet wordt door tijdige interventie dure specialistische hulp te voorkomen; en waarin het langer thuis met zorg kunnen wonen (als recht, niet als plicht!) ook adequaat gefaciliteerd wordt.

Groot voordeel is dat zorginstellingen niet meer met dertig verschillende verzekeraars (die overigens vaak onderdeel zijn van één van de vier grote verzekeringsconcerns) en soms ook nog eens met één of meerdere gemeenten te maken hebben én de instellingen kunnen weer toekomstgericht gaan nadenken, want ze hoeven niet ieder jaar opnieuw te onderhandelen over hun budget. Bij de opstelling van de regiovisie zorg worden echt onafhankelijke patiënten- en cliëntenorganisaties betrokken, evenals relevante gemeenten en zorgaanbieders.

Bij de vaststelling van het Nationale Zorgkader moet ook de beschikbaarheid van voldoende goede hulp geregeld zijn in geval van rampen. Gebleken is nu dat bij een pandemie we in ons land onvoldoende voorbereid waren, ondanks herhaaldelijke duidelijke waarschuwingen.

Voor verzekeraars (anders dan voor niet publiek gefinancierde zorg) en gemeenten is geen rol meer beschikbaar. De ZVW, WLZ, WMO, AWBZ en Wet Jeugdzorg worden vervangen door een nieuwe Zorgwet.

De bekostiging loopt via regionale zorgkantoren, die ook zorgen voor de financiële planning. Zorgverzekeraars kunnen zich desgewenst geheel of gedeeltelijk omvormen tot zo'n regionaal zorgkantoor. De transitie vindt op gelijke wijze plaats als bij de opheffing van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisaties (PBO's). Er is dus nadrukkelijk geen nationalisatie en dus ook geen schadeloosstelling aan de orde.

We maken de bekostiging van de zorg veel minder afhankelijk van het aantal verrichtingen. We gaan werken met het zgn. cappuccinomodel: de bekostiging wordt vooral gebaseerd op basis van de hoeveelheid patiënten die ze onder hun hoede hebben (de koffie). Daarnaast wordt er een kleine opslag verstrekt per ingreep of consult (de melk) en ook nog een opslag bij uitzonderlijk goede prestaties of innovaties (het schuim). Zorgkantoren krijgen de bevoegdheid – met instemming van de gemeenten in de zorgregio - subsidievoorwaarden te stellen die efficiëntie, doelmatigheid en kwaliteit bevorderen. Ook de minister van zorg – met instemming van het parlement – kan daartoe in het nationale zorgkader verplichtende voorwaarden opnemen. Tot die voorwaarden behoren in ieder geval:

- Ingrepen moeten voldoende bewezen medisch nut hebben;
- Een efficiënte verdeling van dure voorzieningen voor complexe medische zorg, waarbij onder meer gedeconcentreerde zorg voor chronisch zieken door huisartsen met participatie van specialisten wordt aangeboden;
- Dure medische technologie alleen wordt toegepast als die bewezen meerwaarde voor kwaliteit van leven en/of de levensverwachting van de patiënt oplevert ten opzichte van chirurgisch handwerk;
- Toepassing van bewezen ICT-technologie op het direct met elkaar kunnen communiceren in de hele zorg, de beveiliging en de bescherming van de privacy.

We beperken de administratieve verantwoording tot maximaal 5% van de zorgtijd.

We maken veel meer gebruik van het vergunningenstelsel volgens de Wet op de bijzondere medische verrichtingen (WBMV) om tot een intelligente planning van dure voorzieningen voor complexe medische zorg binnen regio's te komen. De regelgeving moet aangepast worden om innovatieve initiatieven voor gedeconcentreerde zorg voor chronische aandoeningen door huisartsen met participatie van specialisten mogelijk te maken. Ook samenwerking tussen huisartsen onderling en met apotheken en artsen in een ziekenhuis en wijkverpleegkundigen.

Nieuwe, duurdere technieken worden pas vergoed als ze aantoonbaar voordeel hebben voor de kwaliteit van leven of de levensverwachting van de patiënt.

We beperken de prijs- en patentmacht van de farmaceutische industrie. In de eerste plaats door het ontkoppelen van onderzoek en ontwikkeling van medicijnen van het in de handel brengen daarvan – met onder meer een onafhankelijk Nationaal Fonds Geneesmiddelenonderzoek, een bevoegdheid van de overheid om toegankelijkheid en betaalbaarheid te garanderen bij de overdracht van licenties, investeren in ontwikkeltrajecten van medicijnen voor specifieke groep patiënten, meer bevoegdheden van de Autoriteit Consument en Markt (ACM) om misbruik van macht door farmaceutische industrie aan te pakken (bijv. bij excessief hoge prijzen en rendementen), wettelijke verboden voor belangenverstrengeling tussen farmaceutische industrie en artsen, zorginstellingen en patiëntenorganisaties (sponsorverboden, publiek register betalingen), aangepaste octrooiwetgeving (minder lang lopende patenten, moeilijker verlenging bij minieme wijziging, meer voorwaarden) en door het inzetten van dwanglicenties. In de tweede plaats door het stellen van toegangsvoorwaarden voor nieuwe medicijnen, opdat de genezende meerwaarde voorop staat en niet de grootst mogelijke winst – ook door de bereiding van medicijnen door apothekers meer concurrerend te maken en prijs- en toelatingsonderhandelingen openbaar te maken. In de derde plaats gaan we prijzen omlaag brengen door o.m. lagere maximumprijzen en gezamenlijk inkopen mogelijk te maken. En in de vierde plaats gaan we medicijngebruik zoveel mogelijk beperken.

We maken een eind aan de ICT-versnippering in de zorg, met waarborging van de hoogste privacynormen.

Zorgaanbieders mogen geen winstoogmerk hebben. Iedereen komt in loondienst. De goodwill bij huisartsen wordt afgeschaft. We streven naar omvorming van zorgondernemingen naar zorgcoöperaties, met veel autonomie in regel- en budgetruimte voor professionele zorgverleners. We beperken de bureaucratie door de administratieve last tenminste tot 5% van de totale tijd terug te brengen.

Zorg moet regionaal georganiseerd worden, dichtbij de mensen. We zorgen ook voor meer kleinschaligheid in de zorg. Er zijn te grote conglomeraten ontstaan die te machtig zijn. Zorg moet regionaal georganiseerd worden, met een netwerk van kleinere basisziekenhuizen, dichtbij de mensen. In deze basisziekenhuizen wordt in ieder geval noodhulp en verloskundige hulp gegeven.

De vrije keuze van patiënten en cliënten voor een zorgverlener gaan we wettelijk waarborgen. En er komt een landelijke regeling voor de rechtsbescherming van cliënten in de zorg, met een goede bezwaar- en beroepsregeling en betere toegang tot de Nationale Ombudsman. De bescherming van privacy wordt strikt gewaarborgd. Het medisch beroepsgeheim moet niet worden aangetast, maar juist verder versterkt worden.

Eigen kracht en zelfredzaamheid moet een recht, geen plicht zijn. Burgers die een beroep doen op langdurige zorg krijgen dan een wettelijk recht om zelf een plan op te stellen hoe die hulp eruit moet zien. Dit recht wordt actief bevorderd en gefaciliteerd, waarbij burgers het recht hebben om zich te laten bijstaan. Voor deze bijstand kan desgewenst een beroep worden gedaan op betaalde,

onafhankelijke deskundigen. Het gebruik van een PGB blijft daarbij mogelijk en wordt niet, zoals nu te vaak gebeurt, ontmoedigd. We versimpelen de procedures rondom het PGB. De overheid moet zorgen voor passende ondersteuning en facilitering voor mantelzorg, met o.m. veel meer respijtzorg en zorgverlof.

De toegang tot specialistische, paramedische en/of langdurige zorg krijgt een brede, maar strakkere poortwachter bij huisartsen en wijkverpleegkundigen, die daartoe meer capaciteit krijgen. Indicaties vinden alleen plaats op basis van tenminste een persoonlijk gesprek met de patiënt door de huisarts of de wijkverpleegkundige. De huisarts krijgt daartoe lagere patiënten-normen in de bekostiging en meer ondersteuning. Het CIZ wordt opgeheven. Diagnostisch onderzoek wordt gesubsidieerd. Spoedeisende hulp is alleen beschikbaar als het ook spoedeisend is. Ook moet de indicatie passend zijn, dus niet zoals nu vaak gebeurt, aan chronisch zieken en ouderen zeer kortlopende Wmo-indicaties afgeven – dat is onnodig bureaucratisch en belastend.

Huisartsen krijgen een rol in het signaleren van zorgaanbieders die hun werk niet goed doen. De Inspectie voor de Gezondheidszorg krijgt tot taak ook de effectiviteit van de zorgverlening te beoordelen. Deze kwaliteitsoordelen worden publiek gemaakt. Daarbij wordt o.m. gekeken naar het percentage hersteloperaties – de inspectie kan zorgaanbieders daarop aanspreken.

We investeren tenslotte veel meer in preventie. Dat verlaagt op termijn de zorgkosten. We verhogen btw en accijnzen voor ongezonde producten en verlagen die op gezonde producten, verbieden ongezonde producten op scholen (incl. de schoolterreinen), sportvelden en -clubs (inclusief kantines) en zorginstellingen. Roken wordt ook op terrassen en in de openbare ruimte verboden, en aparte rookkamers worden verboden. Bewezen effectieve programma's tegen verslavingen en voor een gezonde leefstijl worden ondergebracht in de publiek bekostigde zorg. We stimuleren sporten, met meer sport, spel en beweging op school, en geven iedere jongere een gratis lidmaatschap van een sportclub. We nemen wettelijke maatregelen voor een veel lager percentage van vet, suiker en zout in producten, in plaats van het veel te slappe akkoord dat daarover nu is afgesproken. Kinderen die niet gevaccineerd zijn volgens het rijksvaccinatieprogramma worden niet toegelaten tot scholen en de kinderopvang. We investeren meer in onderzoek naar preventie en genezing van ernstige ziekten met een apart preventiefonds.

Innovatie wordt bevorderd met een landelijk expertisecentrum, dat goede praktijken breder beschikbaar maakt en geld beschikbaar stelt voor innovatieve experimenten en onderzoek. Er is o.m. meer aandacht en geld nodig voor bestrijding van depressies, voor onderzoek naar en begeleiding van dementerenden en voor bestrijding eenzaamheid.

24. Investeren in beter onderwijs en gelijke kansen, en in cultuur voor iedereen

24.1. Investeren in kwaliteit van onderwijs en in leraren

De kwaliteit van het onderwijs staat onder sterke druk. Maar liefst 25% van de leerlingen die hun school afsluiten zijn laaggeletterd. De post die zij ontvangen, als huurder, als inwoner van een gemeente, als belastingplichtige, als verkeersovertreder, als zorgverzekerde, kunnen zij niet lezen! 50 procent van hen beschouwt lezen als 'tijdverspilling'. Het simpele besef dat lezen de beste manier is om ooit nog kennis te verwerven, is hun niet bijgebracht. Zij zijn 'halfabeet'.

Voor rekenen geldt hetzelfde. Eenvoudige berekeningen zoals het optellen van boodschappen, het berekenen van een korting of een loonsverhoging en het omzetten van jaarbedrag in een maand- of weekbedrag, kunnen zij niet maken! De meest voordelige hypotheek uitkiezen, als ze er überhaupt voor een in aanmerking komen, lukt al helemaal niet; ze zijn immers laaggecijferd! Zij hebben niet

gespijeld, zij zijn niet voortijdig afgehaakt, zij hebben keurig hun school afgemaakt, zoals de leerplicht vereist, maar zij hebben inferieur onderwijs gekregen.

Op internationale ranglijsten van onderwijskwaliteit (bijvoorbeeld PISA) is Nederland de afgelopen 15 jaar veertien plaatsen gedaald. De OESO vindt er geen doekjes om: 'De Nederlandse trend is overduidelijk negatief.'

Onderwijskwaliteit is vooral lerarenkwaliteit. Er zijn nu grote en groeiende tekorten, o.m. omdat het beroep veel aan aantrekkingskracht heeft verloren. Steeds vaker is er geen leraar beschikbaar, met name in scholen waar de pedagogische uitdaging het grootst is. Ook wordt geklaagd over leraren die zelf te weinig kennis hebben voor de overdracht van elementaire, harde kennis, vaardigheden en normen en waarden. Daarbij wordt gewezen op een te beperkte rol van de leerkracht – alleen een opvoeder, pedagoog en begeleider in plaats van ook een overdrager van kennis en vaardigheden.⁸¹

We vergroten de aantrekkelijkheid van het leraarsberoep met naast een forse salarisverbetering (waarbij onder meer de salarissen van leraren in het PO worden opgetrokken naar die in het VO) een forse vermindering van de werkdruk – met o.m. kleinere klassen: gemiddeld bijv. 23 leerlingen met in achterstandswijken gemiddeld 12 leerlingen, een kleinere lestaak, bijv. max. 1/3 van de aanstelling, baansplitsing met meer onderwijsassistenten, meer vakleerkrachten (zoals voor bewegings- en cultuuronderwijs) en iedere school krijgt tenminste een schoolconciërge. Er komt meer specialistische begeleiding in kader van passend onderwijs. Daarmee creëren we ook duizenden nieuwe arbeidsplaatsen in het onderwijs. Deze investeringen maken onderdeel uit van de eerder genoemde investering van 15 miljard euro per jaar in de publieke sector.

Scholen worden leercoöperaties van onderwijsprofessionals, met pedagogisch-didactisch verschillende profielen, plat en kleinschalig georganiseerd, en met veel regel- en budgetruimte. Onderwijs moet weer om onderwijs draaien, zodat leraren niet zich druk hoeven te maken over statistieken en financiering. De lumpsum bekostiging wordt deels vervangen door meer overheidssturing opdat publiek geld ook overeenkomstig met het doel ervan effectief en efficiënt besteed wordt en er minder reserves nodig zijn. M.n. op terrein van het curriculum, personeel en huisvesting krijgt de overheid een grotere rol.

De verschillen in kwaliteit tussen scholen moeten sterk minder worden. De overheid moet niet langer naar de schoolbesturen kunnen verwijzen – goed onderwijs is in de allereerste plaats een verantwoordelijkheid van de overheid. Een minister kan ook niet Albert Heijn de schuld geven van verslechterde volksgezondheid. De lat moet hoger voor de scholen. Met beter opgeleide en beter betaalde leraren met minder grote lestaak, minder grote groepen leerlingen en minder administratieve last moet dat ook kunnen. Zwakke scholen moeten sneller gesloten worden. Kinderen zijn anders de dupe.

Er komt zo ook *meer onderwijstijd per leerling*. Dat geeft ruimte voor een veel breder vakkenpakket, met meer vreemde talen, burgerschapskunde, etc., en met meer tijd per vak en leergebied. De taal- en rekenvaardigheid, maar ook de kennis in andere vakken moet substantieel omhoog. Maar er is ook meer dan alleen cognitieve kennis. Brede vorming, met ook veel aandacht voor sport en beweging, voor muziek, drama en andere vormen van cultuur stimuleert het leren enorm – niet alleen voor gymnasiasten, maar voor alle kinderen, dus ook op wat nu havo, vmbo en mbo is.

Kinderen worden nu te vaak en op veel te jonge leeftijd afgescheept met de mededeling: leren is niets voor jou, ga maar naar het vmbo. Mbo-ers hebben veel moeite om door te stromen naar het hbo, omdat het onderwijs dat hun wordt geboden te schraal en te smal is. Dat heeft niets te maken met slimheid, maar met een gebrek aan kennis en ervaringen, vaak door een andere sociale

achtergrond. Als je in een galerijflat opgroeit met ouders met weinig opleiding, is een schoolcarrière niet vanzelfsprekend. Hoe ver je komt op school ligt niet zomaar vast in de genen, het is vooral de omgeving die bepalend is. Als er meer in je geloofd wordt en je gestimuleerd en geïnspireerd wordt, kom je verder. Dat is juist bij vmbo-leerlingen van belang. Daar hebben de ouders vaak niet de middelen en moet de school het dus doen.

Moderne leerpsychologische kennis moet leiden tot betere didactiek, dus o.m. niet alleen leren door luisteren. Kinderen leren weinig van passief luisteren, maar veel door te ervaren. Klassieke kennisoverdracht is ontzettend belangrijk, maar dat gebeurt het effectiefst door andere werkvormen. Groepswork is belangrijk en geef leerlingen de ruimte om oude kennis aan nieuwe problemen te koppelen, door creatief te denken, risico's te nemen, met elkaar te discussiëren. Goed onderwijs zorgt er ook voor dat leerlingen plezier hebben in het onderwijs en een niet te grote prestatiedruk ervaren.

Daarbij helpt het als er veel meer contact is tussen ouder, kind en leraar, ook voor tieners ouder dan 15 jaar. Geen 7 minuten op een ouderavond, maar uren. Liefst met het kind erbij. En dat er mensen worden ingevlogen voor lezingen over hoe je omgaat met leermotivatie of met angst, of over pesten of drugs. Leraren hebben daarvoor meer tijd nodig en dat kan door de lestaak terug te brengen.

24.2. Investeren in gelijke kansen in het onderwijs

Slecht onderwijs maakt dat gelijke kansen nog verder weg achter de horizon verdwijnen. En dat terwijl ons onderwijsstelsel nu juist de ongelijke kansen versterkt.

Ons onderwijssysteem werkt als een meedogenloze sorteermachine, waarbij kinderen van hoopopgeleide ouders in het voordeel zijn. In het huidige onderwijs worden de kaarten voor je toekomst al geschud op je 12^e levensjaar. Dat is idioot vroeg, sociaal wreed en internationaal ook volstrekt ongebruikelijk. Daar helpt geen Cito-toets aan (al hebben objectieve toetsen geen vooroordelen en mensen wel, hetgeen ook uit alle onderzoek blijkt). De kloof tussen vmbo-scholen en havo-vwo-scholen is symbolisch voor de rigide tweedeling in ons onderwijs. Zelden zit een vmbo en een havo in hetzelfde gebouw, of zelfs maar in dezelfde wijk. Op havo-vwo-scholen zitten in meerderheid kinderen van hoogopgeleide, witte ouders, op vmbo-scholen voornamelijk kinderen van lager opgeleiden, van allerlei herkomst. Stapelen van opleidingen wordt tegelijkertijd steeds moeilijker gemaakt (bijv. door de eis dat vmbo-ers een extra vak moeten volgen om door te kunnen stromen naar het havo, in plaats van al op het vmbo examineren in een extra vak mogelijk te maken), of door het leenstelsel ontmoedigd. We laten zo een hoop talent liggen, en veel leerlingen laten we zitten met frustraties en verloren illusies over gelijke kansen. Zo klonen de ouders zichzelf in hun kinderen en houden we de sociale ongelijkheid keurig in stand.

Het belangrijkste wat we daaraan kunnen doen is *uitstel van studiekeuze tot 15/16 jaar met een investerings- en innovatieplan en -budget voor meer niveaudifferentiatie en verschillende werkvormen*. De valbijl na groep 8 van het basisonderwijs moet vervangen worden door een open systeem waarin klimmen altijd mogelijk is daar ook effectief bij helpt. Een kind zou nooit gevangen moeten zitten een laatje. Het zou voortdurend de mogelijkheden moeten hebben om van niveau te wisselen, om te ontdekken wat het kan en te tonen waar het goed in is. De gelegenheid om inzinkingen te herstellen ook, om te stapelen dus. Niet het feit dat leerlingen van uiteenlopend niveau bij elkaar in de klas zitten is het probleem, maar het feit dat alle leerlingen op hetzelfde moment moeten leren. Er komt een extra budget en inzet om succesvolle aanpak te verspreiden en experimenten uit te voeren. Na je 15^e/16^e levensjaar volgt er selectie naar meerdere vervolgsposen, ook met beroepsonderwijs en werkend leren. We erkennen dat het niet realistisch is dat iedereen

een vwo-opleiding kan volgen, hoeveel ondersteuning hij of zij ook krijgt. De samenleving is divers en dus zal ook het onderwijs dat moeten zijn. Daar ligt echter wel meteen een nieuwe uitdaging. Diversiteit mag niet ontaarden in hoogwaardig onderwijs voor degene die het kan betalen, en inadequaat onderwijs voor de rest. We weten dat kleinschalig en intensief onderwijs resultaat oplevert. We weten ook dat het duur is. Daarom zorgen we dat het meeste geld en de beste leraren naar juist deze leerlingen gaat.

In de bekostiging moet het meeste geld en de beste leraren en leermiddelen gaan naar de moeilijkste leerlingen/scholen met de grootste pedagogische uitdagingen, in plaats van de huidige rendementsbekostiging en het huidige onderwijsachterstandenbeleid. Nu wordt ook juist de gymnasiumleraar in plaats van de vmbo leraar het best beloond. We moeten daarentegen het meeste geld en de beste betaalde leraren plaatsen bij scholen met de grootste pedagogische uitdaging. Leerlingen die meer begeleiding nodig hebben, krijgen die dan ook. Nu zijn juist op de scholen met de laagste opleidingsniveaus vaak, behoudens een enkele idealist, de leraren werkzaam die overbleven op de arbeidsmarkt. Op deze scholen is het percentage onbevoegd gegeven lessen en het ziekteverzuim onder leraren veel hoger, en met lagere salarissen. Leerlingen op het vmbo hebben net zoveel of zelfs meer recht op universitair geschoolde leraren en leraren die zo goed zijn dat ze de scholen voor het uitkiezen hebben als hun leeftijdgenoten op het havo en vwo. We trekken de salarissen tussen PO en VO (nu verdienen ze in het PO 20% minder) en binnen het VO gelijk en bij scholen met een extra pedagogische uitdaging ontvangt men een toeslag en een kleinere lestaak, zodat er meer individuele begeleiding gegeven kan worden. We gaan ook de sluipende privatisering van het onderwijs tegen. Scholen krijgen budget om bijspijkerlessen op school aan te bieden, zodat elke leerling die dat nodig heeft er gebruik van kan maken. Ook kunnen scholen de mogelijkheid bieden aan leerlingen met een achterstand om een weekend- of zomerschool te volgen. Zo zorgen we dat elk kind, ongeacht de portemonnee van de ouders, gelijke kansen in het onderwijs heeft.

Het rendementsdenken in het onderwijs leidt tot uitwassen waarin resultaatgerichtheid gemengd met student- of leerling-vriendelijkheid leidt tot een situatie waarin zoveel mogelijk leerlingen zo snel mogelijk aan een diploma geholpen wordt om de financiering rond te krijgen. Het gaat niet om kwaliteitsverbetering, maar om resultaatsverbetering. Formuleer op zijn minst een *andere definitie van onderwijsrendement*. Nog altijd lopen scholen een financieel risico als ze leerlingen de mogelijkheid geven het te proberen op een hoger niveau. Scholen worden afgerekend op rendement en examencijfers, dus twijfelgevallen, omlopers en laatbloeiërs zijn een risico. Het leidt er soms toe dat een leerling naar een lager schooltype wordt verwezen, terwijl hij met wat extra tijd en begeleiding het hogere schooltype misschien wel had kunnen halen. Dat is nu gunstig voor het rendement. Om stapelen tot een succes te maken moet er juist een premie komen op het bieden van kansen, niet op rendement. In plaats van de ambitie van de leerling is nu het (voor)oordeel van de leraar over kans op succes teveel leidend, en bij dat oordeel wordt de school geprikkeld geen risico te nemen. Dat mechanisme houdt de tweedeling in ons onderwijs in stand. Een definitie van rendement moet recht gaan doen aan de inspanningen van een school om leerlingen te stimuleren en te begeleiden om hun talenten optimaal te ontplooiën.

In het publiek bekostigde basis en voortgezet onderwijs komt er op iedere school een toelatingsrecht. Scholen mogen leerlingen niet meer afwijzen, ook niet vanwege de religieuze identiteit van de school. Bij capaciteitsproblemen kan er tijdelijk een stop worden toegestaan, maar de school moet dat met extra publieke middelen zo snel mogelijk oplossen. Gemeenten krijgen de bevoegdheid in het kader van het wijkbeleid te komen tot een betere spreiding van leerlingen met statistisch lagere kansen over scholen, opdat deze leerlingen niet geconcentreerd worden op scholen.

Het *passend onderwijsstelsel* – waarmee leerlingen met extra zorgbehoefte op reguliere scholen die zorg moesten krijgen en speciale scholen voor hen overbodig zouden moeten worden - is nog niet geslaagd. Te veel kinderen zitten thuis en leerkrachten ervaren in klassen met kinderen met functiebeperking nog enorm veel werkdruk. Kinderen vallen daardoor tussen wal en schip en krijgen niet het onderwijs dat ze nodig hebben. Leerplichtambtenaren moeten doorzettingsmacht krijgen om kinderen met een beperking op scholen te plaatsen. Er komt landelijk één definitie van basiszorg dat de minimumondersteuning omschrijft die iedere school moet bieden. Scholen mogen dan niet langer leerlingen weigeren omdat ze niet in staat zouden zijn passend onderwijs te leveren. We brengen de bekostiging daartoe ook op orde. Erkend moet ook worden dat voor sommige leerlingen speciaal onderwijs een beter alternatief blijft. Daartoe blijven een aantal van deze scholen in regionaal verband in stand. Leerlingen met een (meervoudige) beperking die geen regulier onderwijs kunnen volgen, kunnen kosteloos onderwijs volgen of gratis naar de dagbesteding. Leerlingen die meer begeleiding nodig hebben, krijgen die ook, publiek bekostigd. De medicalisering van leerproblemen moet worden teruggedrongen. Teveel kinderen krijgen medicijnen zonder goede diagnostiek. Zo'n diagnose is moeilijk, daar moet minimaal een kinderpsychiater of kinderneuroloog aan te pas komen. Vaak is meer structuur geven een betere oplossing dan medicijnen.

Kinderen van niet-Nederlandse afkomst of uit arme gezinnen beginnen in groep 1 van de basisschool vaak met een achterstand. Al in de vroegste jaren wordt nu ongelijkheid in kansen opgelopen. Het huidige voorschoolse onderwijs wordt steeds minder door kinderen van ouders met een laag inkomen/lage opleiding bezocht, ook door de oplopende kosten. We maken dit onderwijs daarom gratis, d.w.z. volledig collectief uit de belastingen gefinancierd, net zoals we dat met de kinderopvang gaan doen. De voorschoolse educatie moet – voor tenminste 16 uur per week – beschikbaar worden voor alle kinderen vanaf twee jaar. Onderwijs en kinderopvang, inclusief de voorschool en de peuterspeelzaal, moeten naadloos op elkaar aansluiten. Daartoe worden ze geïntegreerd in één geïntegreerde, publiek georganiseerde en gefinancierde voorziening, zonder eigen bijdragen. Op de basisschool en buitenschoolse opvang kunnen alle kinderen straks van 7 tot 19 uur terecht, zodat ouders de kans krijgen om te werken.

24.3. Investeren in beroepsonderwijs en hoger onderwijs

We investeren fors in het *beroepsonderwijs en het hoger onderwijs*, en moderniseren en faciliteren het lerend werken met een Onderwijsakkoord met werkgevers en werknemers. Goed praktijkonderwijs met de modernste machines is duur. Maar we moeten ons realiseren dat 60% van onze leerlingen nu naar het vmbo gaat. Goed opgeleide vakmensen leveren de samenleving bovendien veel op, terwijl voortijdige schooluitval met alle gevolgen van dien de samenleving handenvol geld kost. Het beroepsonderwijs zal adequater moeten reageren op de snel veranderende eisen van de arbeidsmarkt. Wij willen dat het mbo-aanbod per regio afgestemd wordt op de regionale economie en de dynamiek van de arbeidsmarkt. We werken daarmee aan een herstructurering van het aanbod van het beroepsonderwijs opdat niet tot werkloosheid, maar juist voor banen waar tekorten zijn of dreigen wordt opgeleid. Dat gebeurt in overleg met sociale partners in de regio en met medezeggenschap van de mbo-studenten. Werkgevers die medezeggenschap krijgen in het beroepsonderwijs moeten ook stageplekken realiseren. Wij willen mbo-instellingen met veel leerlingen uit achterstandsituaties gericht extra overheidsgeld geven om deze leerlingen naar het diploma te tillen dat voor hen haalbaar is. Voor veel studenten, maar ook voor het bedrijfsleven, is werkend leren, de zgn. beroepsbegeleidende leerweg (BBL) belangrijk. Wij willen met gerichte (loonkosten)subsidies deelname aan de BBL bevorderen. Scholen en bedrijven zijn samen verantwoordelijk voor beschikbaarheid van voldoende stageplaatsen en zullen daarop worden aangesproken.

We investeren ook extra structureel in het hoger onderwijs en onderzoek. Er komt een extra impuls daarbij voor de geesteswetenschappen. De bekostiging van onderzoek wordt minder prestatiegedreven opdat er meer ruimte komt voor fundamenteel onderzoek. De onafhankelijkheid van onderzoek ten opzichte van bedrijfsleven wordt versterkt, ook door meer publieke bekostiging en strakkere normen en handhaving. Assistenten-in-opleiding (aio's) gaan een normaal salaris verdienen.

Er komt een speciaal programma gericht op veel betere deelnamecijfers van studenten met een beperking in het mbo en het hoger onderwijs. De toegankelijkheid van het onderwijs voor studenten met een beperking wordt een afdwingbaar recht, de instellingen krijgen daarvoor extra middelen.

Het komt nog steeds teveel voor dat studenten in het mbo en hbo geen stageplek krijgen door discriminatie, bijv. door een niet-westerse achternaam, een hoofddoek of vanwege hun genderidentiteit of -expressie. De onderwijsinstellingen zijn al verantwoordelijk voor het regelen van een stage. Daarenboven gaan we dat recht op stage afdwingbaar maken voor de studenten. En er komt een meldingsplicht voor discriminatie naar de Inspectie SZW.

Alle belemmeringen voor het *stapelen van studies* worden geschrapt. Stapelen van diploma's is een belangrijk principe voor sociale mobiliteit. Jongeren krijgen een doorstroomrecht: een diploma is een diploma en geeft zonder extra voorwaarden recht op vervolgonderwijs. Op alle niveaus wordt het mogelijk door te stromen naar een volgende opleiding. Zowel de aansluiting van mbo naar hbo, als de aansluiting van hbo naar wo, wordt verbeterd. De extra toegangseisen vervallen, lesprogramma's moeten beter op elkaar aansluiten en er komen goede schakelprogramma's. Naast het belang van doorstromen naar het hoger onderwijs moet er meer aandacht zijn voor de waarde van het vakmanschap van de afstudeerders van het mbo. Werkgevers stimuleren we om zogenaamde entree studenten een kans te geven op een baan en onderwijsinitiatieven van entree opleidingen die gericht zijn op werk i.p.v. diploma stimuleren we ook. We verlengen de leerplicht voor jongeren die nog geen startkwalificatie hebben en die wel de potentie hebben die te behalen.

24.4. Gratis onderwijs t/m mbo; studiebelasting in plaats van collegegeld in het ho; een nieuwe studiefinanciering zonder studieschulden

Het *onderwijs tot en met mbo wordt gratis*, inclusief leermiddelen, excursies, etc. De zgn. vrijwillige schoolfondsbijdragen worden verboden, de kosten worden voortaan meegenomen in de publieke bekostiging van scholen. Ook in het hoger onderwijs worden voortaan leermiddelen, excursies e.d. in bekostiging meegenomen. Collegegelden en studieleningen worden in het hoger onderwijs vervangen door een na afloop van de studie te betalen *studiebelasting*, een belasting gerelateerd aan het na de studie verdiende inkomen en aan de gebruikte studieduur. Universiteiten en hogescholen worden volledig gecompenseerd voor het vervallen van de collegegelden. Voor de voorfinanciering komt een apart fonds dat met staatsgarantie leent op de kapitaalmarkt. De ontvangen studieheffing wordt gebruikt voor het deels financieren van de hieronder voorgestelde nieuwe studiefinanciering. Bij emigratie na afloop van de studie wordt de belasting omgezet in een individuele studieschuld, met een betalingsregeling. Bij in gebreke blijven daarvan zonder goede reden kan die direct opeisbaar worden gemaakt (verdragsrechtelijk en bij ieder bezoek of terugkeer naar Nederland).

De huidige *studiefinanciering* met een rentedragende studielening vervalt. Het is idioot en schadelijk om jonge mensen op te zadelen met enorme schulden en hen te leren dat grote schulden geen probleem zouden zijn. Dat zijn ze wel. Bovendien leidt het huidige systeem tot de grootste schulden bij degenen met minder rijke ouders (doordat die niet de lening geheel of gedeeltelijk kunnen vervangen door een ouderbijdrage – dit effect wordt nu maar marginaal bestreden met een

aanvullende ouderinkomen-afhankelijke beurs), of bij ouders die niet willen bijdragen (bijv. omdat ouders het niet eens zijn met keuzes van een student) en bij ex-studenten met een lager inkomen (dan wordt de terugbetaling nu niet over een jaar kwijtgescholden, maar opgeschort, en zorgt de rente op rente voor steeds hogere totaalschulden – de maximale terugbetalingstermijn van 35 jaar (!) wordt nu verlengd met iedere maand dat je niets hebt afgelost; een potentieel levenslang risico). Alle studenten in mbo en hoger onderwijs vanaf 18 jaar krijgen een individuele gelijke uitkering van 1000 euro plus gratis reizen in het OV in daluren. Daarbij mag men dan 500 euro kortingsvrij bijverdienen. Daarmee komt men aan een ongeveer gelijk inkomen als het in paragraaf 11 bepleitte Zekerheidsinkomen, dat niet voor studenten geldt. Er is bij de nieuwe studiefinanciering geen partner- of vermogenstoets.

Doordat studenten zo niet meer vooraf een nu forse onderwijsbijdrage hoeven te betalen en ook geen individuele studieschuld opbouwen, maar alleen een extra belasting na afloop van de studie betalen, die gerelateerd is aan het dan verdiende inkomen over een nader te bepalen aantal jaren, wordt de toegankelijkheid voor lage en middeninkomens drastisch verbeterd. Met de nieuwe studiefinanciering wordt eindelijk materieel het door de studentenbeweging in de jaren 1960 bevochten studieloon ingevoerd. Als sociaaldemocraten gaan we altijd voor collectieve arrangementen, niet voor individuele arrangementen. Zo bouwen we solidariteit. Daarbij moet wel gezorgd worden dat de eeuwige student niet terugkeert, en dat studievoortgang geborgd wordt. Dat moeten we echter niet als financiële prikkel bij het inkomen regelen tijdens de studie, maar in de onderwijsregelgeving zelf, en in de nieuwe studiebelasting na afloop van de studie.

24.5. Investeren in taal- en rekenonderwijs voor laaggeletterde volwassenen en in bibliotheken, in volwassenenonderwijs, in cultuuronderwijs en cultuurbeoefening, in lezen en in sportclubs voor jongeren

Laaggeletterdheid is in ons land een groot probleem, dat niet beperkt is tot anderstaligen. Maar liefst 2,5 miljoen volwassenen in Nederland hebben moeite met lezen, schrijven en/of rekenen, en twee derde is van Nederlandse afkomst. Laaggeletterdheid is een term voor mensen die grote moeite hebben met lezen, schrijven en/of rekenen. Mensen die laaggeletterd zijn, zijn geen analfabeten. Ze kunnen wel lezen en schrijven, maar beheersen niet het eindniveau vmbo of niveau mbo-2/3.

Mensen die laaggeletterd zijn hebben onder meer moeite met formulieren invullen (zorgtoeslag, belasting, etc.), straatnaamborden lezen, reizen met openbaar vervoer, voorlezen aan (klein)kinderen, pinnen en digitaal betalen, werken met de computer, solliciteren, en begrijpen van informatie over gezondheid en zorg. Daardoor kunnen ze onvoldoende meedoen in onze samenleving. Zo'n 50% van de mensen met financiële problemen is laaggeletterd en laaggeletterden lopen jaarlijks ruim een half miljard euro aan inkomsten mis. De maatschappij heeft naar schatting jaarlijks ruim 1,1 miljard euro aan maatschappelijke kosten door laaggeletterdheid. Het is echter lastig om ze te bereiken, omdat schaamte hen vaak weerhoudt om hulp te zoeken. We moeten niettemin een forse campagne starten met allerlei programma's om laaggeletterdheid substantieel te verminderen.

We zorgen voor een publiek gefinancierd landelijk aanbod van basiseducatie voor laaggeletterden, gericht op basisvaardigheden op het terrein van in ieder geval taal, rekenen en digitale vaardigheden, waaronder het kunnen beoordelen van informatie op betrouwbaarheid. Gemeenten moeten taakstellingen en geoordeelde middelen daarvoor krijgen. Er komen speciale, gratis, laagdrempelige en aantrekkelijke scholen voor basiseducatie in alle gemeenten met een extra inzet op de wijken waar dit probleem het grootst is (dit wordt onderdeel van de eerder genoemde nieuwe wijkaanpak), met een open digitaal interactief ondersteuningskanaal en een landelijk kwaliteitskader. Bij de opzet

wordt samengewerkt met volwassenenonderwijs, bibliotheken en buurtwerk/wijkcentra, en met scholen in het PO en VO: scholen bemiddelen actief voor taalonderwijs voor ouders van hun leerlingen wanneer zij constateren dat die inzet nuttig kan zijn. Er komen aparte diploma's voor de verschillende taalniveaus met een bescheiden bonus/beloning bij het behalen daarvan.

Ook moeten we veel meer werk maken van toegankelijk volwassenenonderwijs. We organiseren een landelijk netwerk met volwassenenonderwijs: van tweede kans voortgezet onderwijs, van specifieke cursussen tot hoger onderwijs voor volwassenen – ondersteund door een ruim aanbod van digitaal afstandsonderwijs. Voor lage inkomens wordt dit gratis toegankelijk, en voor middeninkomens gaan gesubsidieerde tarieven gelden.

Bibliotheken worden gratis en gepromoot met taal- en leescafés, quizzen, publieke dictees e.d. We investeren in moderne bibliotheken, met moderne media en digitale toegang, die nauw samenwerken met scholen en het taalonderwijs. Bibliotheken worden leesbevorderingscentra. Iedere wijk en ieder dorp moet een fysieke, goed toegankelijke bibliotheekvoorziening hebben.

Jongeren tot 25 jaar en inkomens tot 130% van het sociaal minimum krijgen een gratis abonnement op een onafhankelijk dagblad (al dan niet digitaal) naar keuze, gratis toegang tot muziekschool of andere culturele scholing, en een lidmaatschap bij een sportclub naar keuze. Musea worden gratis voor jongeren en minima.

We verdubbelen ook het cultuurbudget en zetten een open digitale universiteit op naar het voorbeeld in het VK.

25. Investeren in meer veiligheid

25.1. Investeren in betere binnenlandse veiligheid

De veiligheidssector zit verstopt. De rechtsstaat en de toegang tot het recht komen steeds meer in het geding. De hele rechtsketen dreigt door tekorten verstopt te raken. De extra banen moeten deze tekorten opheffen. We verbeteren de veiligheid, de toegang tot het recht en de werking van de rechtsketen. In de veiligheids- en justitiesector investeren we ook in meer personeel en betere beloning, als onderdeel van de eerder genoemde investeringen in de publieke sector. We zorgen onder meer voor duizenden extra wijkagenten, extra rechercheurs, specialisten op bijv. bestrijding van cybercriminaliteit, meer rechtshulp en rechters, militairen, marechaussees, maar ook voor conducteurs, toezichthouders, wijkconciërges, en inspecteurs van toezichthouders (denk aan de Belastingdienst, de Arbeidsinspectie, de Privacy-waakhond, de Voedsel- en Warenautoriteit, de Inspectie voor milieu en van landbouw, etc.). We verzetten ons tegen de vervanging van politietaken door steeds meer buitengewone opsporingsambtenaren (boa's), en het geweldsmonopolie moet blijven liggen bij de politie.

En we verleggen de focus. Veel criminaliteit is nu drugsgerelateerd. In plaats van steeds meer inzet op repressie, dat aantoonbaar niet werkt, zetten we in op legalisering en regulering van drugs. Maar ook meer in het algemeen zetten we minder eenzijdig in op strafrecht, en meer op preventie en reclassering, met een aparte inzet op veelplegers, met name bij jongeren. Uit onderzoek blijkt dat een ruime meerderheid van veroordeelden een verstandelijke beperking of stoornis heeft. Er moet daarom veel meer worden ingezet op effectieve behandeling, soms langdurig of zelfs levenslang. Gedurende die periode moet ook de bescherming van de samenleving tegen mogelijke recidive tenminste net zo zwaar gewogen worden als het belang van de cliënt in TBS.

Georganiseerde criminaliteit en de verbindingen daarmee met de bovenwereld (o.m. door witwassen), wapenhandel, terrorisme en belastingontduiking/witte boorden criminaliteit worden het speerpunt van repressie. Er komen meer mogelijkheden om financiële en vastgoedtransacties waarbij wordt witgewassen, aan te pakken, ook achteraf.

Daklozen, verslaafden, mensen zonder verblijfsvergunning, worden niet meer achtervolgd met boetes en opsluitingen, maar begeleid, gericht op oplossing van hun problemen.

We investeren ook in de organisaties, scheiden justitie weer van de politie, en decentraliseren een deel van de aansturing van de nationale politie.

We ontlasten de rechtspraak ook door veel procedures niet meer in eerste instantie door de rechter te laten afdoen, zoals bij echtscheiding en schuldhulpverlening.

We verlagen de griffierechten en investeren in gratis rechtsbijstand en juridisch advies.

25.2. Investeren in betere defensie

Bij de versterking van defensie zorgen we vooral voor meer inzet op personeel, met een betere uitrusting, beloning en rechtspositie. De investeringen in defensie moeten substantieel worden verhoogd om aan de actuele bedreigingen en Europese ambities te voldoen. Naast de dreiging van het internationaal terrorisme is er buitenlandse dreiging voor onze veiligheid en/of behoud van onze democratische rechtsstaat vanuit o.m. Rusland, China, Syrië en andere delen van het Midden-Oosten en Venezuela.

De inzet is gericht op bestrijding van dat terrorisme en het pacificeren van in de eerste plaats Europa, het Midden-Oosten (incl. een eigen entiteit voor de Palestijnen) en Afrika. Daarbij wordt defensie naast diplomatie en ontwikkelingssamenwerking ingezet.

We streven naar veel meer Europese defensiesamenwerking en willen de afhankelijkheid van de VS verminderen. De 2% norm van de NAVO kan dan ondanks de extra ambitie worden verlaagd. Het probleem ligt nu niet zozeer in de totale omvang van de Europese defensie-uitgaven. Weliswaar voldoen nu alleen de VS, het VK, Turkije en Estland aan de 2% norm (de VS zelfs 4%), maar in absolute bedragen besteedt de NAVO meer dan vier maal zoveel uit aan defensie als de Russische Federatie en twee maal zoveel als China. Wanneer echt alle NAVO-lidstaten 2% van hun bbp aan defensie zouden uitgeven, zouden we niet weten wat te doen met de enorme bedragen die dan beschikbaar komen – het zou volkomen absurd zijn. Het probleem zit hem veel meer in het teveel ontbreken van samenwerking, verschillende systemen, teveel doublures. Percentages zeggen niet zoveel: dat Estland meer dan 2% van zijn bbp uitgeeft aan defensie helpt de NAVO in absolute bedragen nauwelijks. De totale defensie-uitgaven moeten niet meer afhankelijk zijn van het nationaal inkomen, alleen de verdeling van die uitgaven over de lidstaten moet dat zijn. We combineren deze systeemwijziging met de hiervoor genoemde substantiële verhoging van het defensiebudget.

26. Investeren in bestrijding discriminatie

Discriminatie is in ons land nog steeds een veelkoppig monster. Zo is er antisemitisme, islamofobie, racisme, discriminatie op basis van gender en seksuele geaardheid, leeftijdsdiscriminatie van ouderen en van mensen met een beperking. Ons befaamde artikel 1 van de Grondwet ('Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.') is in de praktijk te vaak een dode letter. Het in eerste lezing in de Tweede Kamer aangenomen

initiatiefvoorstel van D66, GL en PvdA om deze expliciete discriminatieverbodsgronden uit te breiden met 'handicap' en 'seksuele gerichtheid' ondersteunen we uiteraard. Voorts willen we dat wetten en de uitvoering daarvan in het vervolg aan de Grondwet getoetst kunnen worden (zie paragraaf 29), dus ook aan dit discriminatieverbod. Dat zal huidige discriminerende praktijken in onder meer het onderwijs, werk en opsporing illegaal maken en voor burgers afdwingbaar maken.

Kinder- en mensenrechten worden weer hard gegarandeerd. Teveel vrouwen en mensen met een andere seksuele geaardheid worden beperkt in de uitoefening van hun rechten. Uithuwelijking, uitsluiting, seksuele verminking, doodsb bedreigingen en eerwraak komen nog steeds veel voor, met name in orthodox religieuze gemeenschappen. Seksuele intimidatie en geweld, geweld tegen kinderen en ander huishoudelijk geweld komt nog steeds breed in onze samenleving voor. De aanpak daarvan moet een financiële en justitiële prioriteit worden, de slachtoffers moeten we beter opsporen en beschermen en we moeten het welzijnswerk er beter op toerusten om slachtoffers te motiveren hulp te zoeken. Activiteiten die gericht zijn op specifieke deelgroepen, zoals vrouwen van een bepaalde afkomst, moeten gestimuleerd worden om een laagdrempelige, veilige omgeving te creëren.

We maken meer werk van strijd tegen discriminatie (incl. homofobie, islamofobie en antisemitisme), huishoudelijk geweld, besnijdenis van vrouwen, gedwongen huwelijken, kindhuwelijken, eerwraak, mensenhandel en seksuele intimidatie, waaronder intimidatie op straat. Dat laatste wordt eindelijk wettelijk strafbaar. We bestrijden actief etnische profilering bij de politie en bestrijden ook daar het institutioneel racisme. Diversiteit bij de politie is speerpunt bij het personeelsbeleid en tegen etnische profilering, racisme en discriminatie wordt met strafontslag streng opgetreden.

Discriminerende uitlatingen en gedragingen (waaronder begrepen het doelbewust negatief neerzetten van bevolkingsgroepen) worden makkelijker strafbaar, zwaarder bestraft en strenger gehandhaafd, ook voor politici.⁸² Ze gelden als verzwarende omstandigheid bij de beoordeling van andere overtredingen en delicten.

Institutioneel racisme komt ook veel voor bij overheidsdiensten als de Belastingdienst, zo is helaas gebreken. We scherpen de regelgeving aan om discriminerend werkende algoritmes onwettig te maken en de toepassing daarvan strafbaar te maken. Ook bij andere overheidsdiensten nemen we maatregelen tegen etnische profilering.

In het onderwijs gaan we bij burgerschapskunde en geschiedenis veel meer expliciet aandacht geven aan (bestrijding van en de hedendaagse betekenis van de historie van) discriminatie.

We gaan de uitvoering van het VN-verdrag handicap op het punt van economische, sociale en culturele rechten – zoals het recht op wonen, onderwijs en zorg – versnellen en verbeteren en volgen hier de adviezen van het Nederlands Comité voor de Rechten van de Mens.⁸³ Publieke ruimten en gebouwen, OV-bedrijven, scholen, openbaar vervoer, cultuurinstellingen, sportinstellingen en -terreinen, zorginstellingen, etc. moeten fysiek toegankelijk zijn, evenals horeca, recreatieverblijven en -terreinen en publieke evenementen. Informatie moet ook toegankelijk zijn, zowel vanuit de overheid als in de vrije media. Woningen moeten levensloopbestendig worden gemaakt. Er komen concrete normen en goede handhaving daarvan, die per 2025 afdwingbaar wettelijk worden vastgelegd, en een subsidieregeling om de aanpassingen te kunnen financieren. Bij gemeenten moet men meer snelheid maken en we investeren in gemeentelijke professionele ondersteuning van mensen met een beperking.

De uitzondering in de ondertekening van het verdrag voor Caribisch Nederland wordt opgeheven en we ratificeren ook het Facultatieve Protocol bij dit VN-verdrag. De door de regering afgegeven

interpretatieve verklaringen bij het Verdrag worden in overeenstemming met de kritiek van het Nederlands Comité voor de Rechten van de Mens ingetrokken.

In de arbeidswetgeving nemen we maatregelen om discriminatie en uitbuiting tegen te gaan. Het wordt een speerpunt voor de handhaving door de Inspectie SZW. Uitzendbureaus kunnen hun vergunning verliezen, werkgevers kunnen zwaar beboet worden en strafbaar gesteld worden.

Er komt een Nationaal Meldpunt tegen Discriminatie voor alle discriminatieklachten. Deze zorgen voor doorgeleiding naar justitie en andere opsporingsautoriteiten, en voor onderzoek naar discriminatie. Tevens kan het Meldpunt onafhankelijk aanbevelingen doen aan overheden voor maatregelen om discriminatie beter te bestrijden.

27. Investeren in vluchtelingen en arbeidsmigranten

Zelfs in de huidige crisis, maar nog meer daarna, zullen we geconfronteerd worden met de uitdaging om de groeiende, structurele arbeidstekorten het hoofd te bieden. We leven in een duurzaam vergrijzende samenleving, en het is tijd om hier taboes te slechten. We moeten migratie als een kans gaan zien, in plaats van als bedreiging.

Er zijn twee hoofdcategorieën migranten. Eén: *vluchtelingen*, op de vlucht voor oorlog en vervolging. Vluchtelingen komen naar Europa en ons land omdat ze in eigen land niet veilig zijn, door oorlog of vervolging. We moeten als EU veel meer actief zijn in de wereld, zeker in aangrenzende regio's, om oorlog en vervolging tegen te gaan – met hard en soft power. Dat vraagt om een zelfbewuste Europese Unie, die effectief en proactief vrede, de universele mensenrechten en de democratische rechtsstaat bevordert en zo nodig handhaaft – met soft en zo nodig ook hard power. De EU moet een gezamenlijk buitenlands beleid voeren, en naar een gezamenlijke defensie toewerken, binnen NAVO-verband. Het bestrijden van ongelijkheid in de wereld, het helpen voorkomen en bestrijden van ecologische crises en het bereiken van de duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Goals)⁸⁴ moet – naast vrede, mensenrechten en democratische rechtsstaat - de kern vormen van ons buitenlands beleid.

Het is vervolgens beter als de EU ze in hun regio asiel laat aanvragen voor opvang in de EU. Zo kunnen mensen bij EU-kantoren ter plekke geregistreerd en gescreend worden. Vluchtelingen die aan de criteria voldoen, kunnen dan legaal en veilig komen. Daar komt geen smokkelaar aan te pas. Zo worden de nu overbevolkte kampen in de regio ontlast. De verdeling van de vluchtelingen en/of de kosten die daarvoor gemaakt worden moeten eerlijk over de lidstaten worden verdeeld. Met een snelle en goede inburgering kunnen ook vluchtelingen veel helpen bij onze groeiende arbeidstekorten.

We streven hiertoe naar een nieuw gezamenlijk EU-asiel en migratiebeleid. Zolang dat nog niet gerealiseerd is gaan we nationaal, of met een aantal gelijkgestemde lidstaten, al een nieuw beleid vormgeven en implementeren. Asielaanvragen gaan we faciliteren aan de buitengrenzen van de EU, op internationale (lucht)havens en in vluchtelingenkampen in Afrika en Azië. Daar komen asielkantoren die vluchtelingen registreren, beoordelen en screenen. De asieldruk op onze buitengrenzen en (lucht)havens beperken we door jaarlijks veel meer vluchtelingen uit de kampen toe te laten, die veilig gratis naar EU gebracht worden. Nationaal beginnen we met 10.000 per jaar voor de komende kabinetsperiode, met voorrang voor ouderloze kinderen. Toelating geschiedt zoveel mogelijk naar de lidstaat van keuze van de vluchteling. De lasten worden in EU-verband naar draagkracht eerlijk over alle EU-lidstaten verdeeld. Het Dublin-verdrag vervalt daarmee. Daarnaast vergroten we de financiële hulp aan vluchtelingenkampen.

De toelatingscriteria en -procedures van vluchtelingen moeten eerlijker en meer onafhankelijk worden. De lijst van veilige landen moet onafhankelijk worden vastgesteld. Procedures moeten niet moedwillig vertraagd worden om vluchtelingen en hun gezinsherenigers te ontmoedigen. Als de beoordeling van een asielverzoek langer dan wettelijke termijn (meestal 6 maanden) duurt dan verkrijgt aanvrager een vergunning, tenzij de vertraging aan hem te wijten is.

Illegale migranten en afgewezen asielzoekers sturen we terug naar land van oorsprong. Als je niet terug kan omdat je land van oorsprong je niet toelaat, moet je een aparte tijdelijke vergunning krijgen. We sluiten geen migranten op, tenzij ze een misdrijf begaan.

Kinderen die hier geboren zijn of al tenminste 5 jaar hier wonen, moeten als regel met hun verzorgende ouder(s) een verblijfsvergunning krijgen. De asielopvang in ons land wordt vergroot, met meer kleinschalige opvang en betrokkenheid van de buurt, de veiligheid wordt verbeterd en er komt goede gratis dagbesteding en scholing.

Die snelle en goede inburgering moeten we dan wel regelen. Daartoe passen we de nieuwe Wet inburgering 2001 aan. Deze gaat teveel uit van dwang, regelt het inburgeringonderwijs niet voldoende en maakt dat onderwijs ten onrechte niet gratis, en faciliteert nog onvoldoende. De leerroutes worden allemaal gratis, en ze worden niet aanbesteed maar door gemeenten via subsidierelaties georganiseerd, er komen landelijke kwaliteitsnormen en inspectie daarop en er komen ook betere mogelijkheden om van niveau te wisselen. Huisvesting en plaatsing vindt plaats waar ook werk is. We gaan niet uit van dwang en sancties, zoals de huidige wet, maar van motivering en facilitering: geen verplicht vrijwilligerswerk maar verplicht aanbod voor participatie en betaald werk (afrondding inburgeringsscholing blijft wel als voorwaarde voor definitieve verblijfsvergunning) en het persoonlijk plan voor inburgering en participatie wordt afhankelijk van instemming statushouder met inhoud daarvan. Het 'financieel ontzorgen' van statushouders moet maatwerk zijn – de termijn van zes maanden moet verkort en verlengd kunnen worden, maar wel met betere rechtsbescherming van de statushouder, en in de leerroutes komt ook een verplicht aanbod voor financiële zelfredzaamheid. Er komt een verplicht aanbod voor onafhankelijke maatschappelijke begeleiding. De wet gaat wat betreft scholing en maatschappelijke begeleiding ook gelden voor andere migranten van buiten de EU. Voor migranten van binnen de EU komt het scholingsaanbod en de maatschappelijke begeleiding ook beschikbaar. Gemeenten moeten dat actief aanbieden. Met het oog op deze aanpassingen wordt de invoering uitgesteld naar 2022. Gemeenten krijgen extra middelen voor een goede uitvoering.

De asielopvang willen we reorganiseren in kleinschalige opvang die zoveel mogelijk georganiseerd wordt in gemeenten waar zij later ook kunnen werken en wonen, met zoveel mogelijk betrokkenheid van andere burgers uit die gemeenten.

De tweede categorie migranten zijn *arbeidsmigranten*. Arbeidsmigranten komen omdat er werk is. Veel werk: poetsen, oogsten, ziekenzorg, etc. Werk is dé pull factor voor migranten. Maar arbeidsmigranten van buiten de EU aannemen mag bijna niet: stel je voor dat ze blijven! Dit is een denkfout. Een illegaal gaat niet uit zichzelf terug als hij eenmaal in Europa is: zo'n dodentocht maak je niet nog eens. Maar als hij een arbeidscontract heeft voor vier maanden, en het vooruitzicht dat hij volgend jaar wéér legaal vier of vijf maanden kan werken bij een Spaanse autofabriek of Hollandse boer, dan kan hij rustig een tijdje naar zijn land terug. Velen zullen dat doen. Migrant die geen legale manier hebben om naar Europa te komen, komen illegaal. We kunnen migratie niet stoppen.

Wat we wel kunnen, is het organiseren: faciliteren en reguleren. We zetten Europese arbeidsbureautjes neer in Afrika, voor werving en selectie van arbeidsmigranten, waarbij een veilige en gratis reis gegarandeerd wordt, en scholing gefaciliteerd wordt. We kijken welk EU-land welke

arbeidsmigranten nodig heeft, en laten mensen ter plekke op vacatures solliciteren. Wie pech heeft of niet gekwalificeerd is, kan het volgend jaar weer proberen.

Deze arbeidsmigranten krijgen een tijdelijke verblijfsvergunning met beperkte toegang tot sociale zekerheid (wel zorg, geen bijstand). Tijdens hun verblijf krijgen migranten scholing en ondersteuning bij de voorbereiding van hun terugkeer. Blijft men langer dan vijf jaar, dan kan de vergunning door de lidstaat omgezet worden in een definitieve verblijfsvergunning met volledige rechten. Dit moet het liefst gekoppeld zijn aan opleidingsprogramma's, deels *on the job*, en terugkeerprogramma's en een soort Marshallplan voor Afrika. Dat maakt het ook mogelijk om met succes terug te keren naar je land van herkomst en daar een beter leven op te bouwen.

Dan snijdt het mes aan vele kanten. Zo bepalen we zelf wie er komen, niet de smokkelaars. Veel politici doen alsof deze oplossing niet bestaat. Ze hitsen ons liever op met moskeeverboden, boerkaverboden en Zwarte Pieten nostalgie. Ze zeggen dat de tekorten in onze verzorgingsstaat ontstaan door migranten, in plaats van fout beleid van diezelfde politici. Zij misleiden daarmee de kiezer en maken onze maatschappij kapot door mensen tegen elkaar op te zetten. We verlangen van tijdelijke arbeidsmigranten wel om zich te conformeren aan onze democratische rechtsstaat, en om daartoe inburgeringsonderwijs en taalonderwijs te volgen. Migratie is te managen, het is een kwestie van politieke wil, humaniteit en rechtvaardigheid om dat te organiseren.

We zullen structureel tekorten aan arbeid hebben als we dat niet doen. We richten ons daarbij vooral op Afrika, waar nu veel illegale arbeidsmigranten naar Europa trekken. Lidstaten stellen programma's vast voor in welke sectoren of beroepen arbeidskrachten nodig zijn, welke eisen daarbij gesteld worden en welke ondersteuning daarbij geboden wordt.

We investeren voorts in een nieuw integratiebeleid. Dat stoelt op bestrijding van discriminatie, het bestrijden van schending van mensenrechten, goed en toegankelijk taalonderwijs en op een herleving van het wijkbeleid.

28. Reguleer de marktsector

Moderne sociaaldemocraten zijn niet voor volledige socialisatie van de economie. We zijn voor een gemengde economie, waarin het marktmechanisme ingeperkt en ingebed wordt door wetten en regels. Dat is in de loop der jaren een van de grote krachten van de sociaaldemocratie gebleken. Zo'n sociale markteconomie kenmerkt zich onder meer door een belastingstelsel dat echt op draagkracht is gebaseerd en arbeid en duurzaamheid stimuleert, een sterke publieke sector, evenwicht tussen sociale en economische doelen en een sociale zekerheid die echt beschermt en helpt.

Het nog steeds geldende beginselmanifest⁸⁵ stelt *“De sociaaldemocratische methode’ kan niet zonder een sterke economie en een vitale markt maar begrenst deze door kaders die niet vanzelfsprekend door die markt geleverd worden: sociale rechtvaardigheid, democratische verantwoording, publiek belang, culturele ontwikkeling en ecologische duurzaamheid.”* Het beginselmanifest is zeer expliciet in haar pleidooi voor een gemengde economie: *“Een beschaafd kapitalisme vraagt om een gemengde economische orde waarin het marktmechanisme ingeperkt en ingebed wordt door wetten en regels. Dat is in de loop der jaren een van de grote krachten van de sociaaldemocratie gebleken. Zo'n sociale markteconomie kenmerkt zich onder meer door een belastingstelsel dat op draagkracht is gebaseerd, een vitale publieke sector, evenwicht tussen sociale en economische doelen en een sociale zekerheid die beschermt én activeert.”*

De afgelopen decennia zijn we door een neoliberale ideologie steeds verder vanaf komen te staan. Het Rijnlandse economisch model waarin dit getemde kapitalisme werd belichaamd is steeds meer vervangen door het ongeremde kapitalisme van het Angelsaksische economische model vervangen. Inmiddels dreigen de maatschappelijke ongelijkheid en scheidslijnen die van het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten van Amerika te benaderen. Naast de versterking van een activistische publieke sector moeten we de markt weer meester worden.

28.1. Gereguleerde marktwerking

De markt is ontspoord in een Angelsaksische dodemansrit. We moeten *terug naar het Rijnlandse model*. We moeten de markt weer meester worden. Lange termijn doelen met balans in de belangen van alle stakeholders moeten centraal komen te staan, in plaats van alleen korte termijn belangen van aandeelhouders. Naast het private winstbelang moeten ondernemingen zich rekenschap geven over hoe zij bijdragen aan de belangen van hun werknemers en aan publieke belangen, zoals een duurzame, circulaire productie – people, planet and profit. En dat over hun hele productie- en distributieketen. Ondernemingen moeten in hun publiek jaarverslag meer verplichte onderdelen opnemen over hun sociaal en duurzaamheidsbeleid.

De overheid neemt eigendom in bedrijven die van nationaal belang zijn. We maken vijandige overnames moeilijker door werknemers een blokkerende stem te geven bij alle overnames en fusies, door een wachttijd in te voeren en door financiering door eigen vermogen te eisen. Nu worden overnames vaak gefinancierd via schuld, en dat is slecht voor het bedrijf en voor de economie als geheel. De investeerder, en niet de belastingbetaler moet de grootste risicodragers zijn. Dit wordt vooraf getoetst. Excessieve schuldfinanciering en het verzwakken van de balans van ondernemingen wordt wettelijk beperkt.

We pakken kartelvorming en monopolies aan en we beperken het patentrecht in duur en ook waar het algemeen belang teveel in het geding is, zoals nu bij de farmaceutische industrie en bij internetbedrijven als zoekmachines, sociale media en softwarebedrijven.

We verbeteren de huurbescherming van zelfstandige winkeliers en de rechtspositie van franchisenemers, en we passen de mededingingswetgeving aan, zodat de macht van grote inkopers tegenover kleine zelfstandigen wordt ingeperkt. Bij overheidsopdrachten garanderen we dat kleine ondernemers dezelfde kansen krijgen als grote bedrijven.

Er moeten ook scherpere regels komen voor private equity bedrijven. Het lange termijn perspectief bij bedrijven wordt ondermijnd door excessen van private equity-partijen en door activistische aandeelhouders. Die jagen bedrijven op om onderdelen af te stoten of onderdelen te verkopen zonder oog voor de belangen van werknemers of klanten. Gezonde bedrijven gaan daardoor op termijn kapot. We moeten de uitwassen van dit Angelsaksische aandeelhouderskapitalisme bestrijden: de investeerder, en niet de belastingbetaler moet de grootste risicodragers zijn; excessieve schuldfinanciering en het verzwakken van de balans van ondernemingen moeten worden beperkt; de invloed van werknemers moet worden vergroot; en de kosten en het verdienmodel van private equity-partijen moeten transparant worden.

Consumentenbelangen moeten veel beter worden beschermd. Dat vraagt o.m. strengere regulering en betere handhaving, waarbij de vrije mededinging beperkt kan worden.

De Autoriteit Consument en Markt moet zich beperken tot puur private en niet grotendeels door overheid gesubsidieerde en/of gereguleerde sectoren (dus geen zorg, onderwijs, kinderopvang, etc.)

en stelt consumenten- en publieke belangen zwaarder dan pure mededingingsbelangen. Ook moet het verbod op het georganiseerd onderhandelen over prijzen van zzp-ers vervallen.

Het ACM moet proactief controleren op een nieuw door de overheid vastgesteld en gehandhaafd Keurmerk Duurzaam en Eerlijk Ondernemen. Geen zelfregulatie meer, maar harde zekerheid voor een faire beloning, goede arbeidsomstandigheden, geen uitbuiting, geen kinderarbeid, geen bijdrage aan onveiligheid, een schone, circulaire productie en distributie, geen schade aan biodiversiteit en geen vervuiling van lucht, water en bodem.

Reclame en productinformatie moet betrouwbaar zijn, met aansprakelijkheid van de producent als dat niet zo is, en productaansprakelijkheid moet veel minder eenvoudig als nu uitgesloten kunnen worden. Dat geldt des te meer voor digitale aanbieders. We zetten ons in om de misstanden die nu wekelijks bij consumentenprogramma's te zien zijn aan te pakken met extra regelgeving en handhaving. Met scherpe en intensieve inspecties en hoge, effectieve boetes.

We gaan de mogelijkheden voor een coöperatieve sociale onderneming bevorderen, door een lager vennootschapstarief en een eigenstandige rechtsvorm.

28.2. Meer zeggenschap voor werknemers

Door de in paragraaf 14 voorgestelde collectieve vermogensaanwasdeling delen werknemers meer mee met de winst van ondernemingen. Daarbij maken we het aantrekkelijk om dit te doen in de vorm van aandelen voor werknemers, waardoor werknemers mede-eigenaar worden en ook zeggenschap verwerven.

De rechten van de Ondernemingsraad (OR) worden versterkt, o.m. met een recht op het benoemen van een deel van de leden van de Raad van Commissarissen: De Raden van Commissarissen moeten tenminste drie leden hebben die andere onderwerpen bewaken dan de beleggersbelangen, waaronder tenminste een die specifiek let op werknemersbelangen. Tenminste de helft van de leden moeten bestaan uit andere dan vooral financieel georiënteerde types.

Ook de belangen van werknemers bij platformbedrijven moet veel beter gereguleerd en gehandhaafd worden. De voorstellen in paragraaf 15 over regulering van flexwerk zal hun rechtspositie verduidelijken en vaak verbeteren.

En we versterken de zeggenschap van werknemers en hun vakbonden. Werknemers krijgen instemmingsrecht bij overnames en een sterke positie bij afhandeling van faillissementen, doorstarten, fusies en overnames. Het stakingsrecht gaan we wettelijk regelen. Er komen maatregelen om de positie van vakbonden te versterken. Onderdelen van cao's kunnen alleen voor leden gaan gelden, teneinde free-rider gedrag tegen te gaan. In het burgerschapsonderwijs wordt aandacht gegeven aan het belang van vakbonden en van organisatie van werknemers. Er wordt niet getornd aan de algemeenverbindendverklaring van cao's. Nepbonden, bonden die in hoofdzaak afhankelijk zijn van financiële bijdragen van werkgevers, worden uitgesloten van het cao-overleg.

We versterken de positie van werknemers in het ontslagrecht, in plaats van de verslechtingen die Rutte III wil doorvoeren. We gaan borgen dat het onderzoek bij ontslagaanvraag beter en onafhankelijker plaatsvindt, met tenminste een mondelinge hoorzitting van de werknemer en goede, gratis rechtsbijstand.

28.3. Een minder op export gebaseerde economie en eerlijke handel in plaats van vrijhandel

Onze economie moet minder afhankelijk worden het buitenland en dus van export en doorvoer. Binnenlandse bestedingen moeten veel meer de motor van onze economie worden. Nederland moet ophouden zichzelf te zien als een kleine open handelseconomie die goedkope lonen nodig heeft om de export op te drijven. In werkelijkheid zijn we onderdeel van een grote en in wezen gesloten economie, de eurozone, waarin de welvaart afhangt van een krachtige en duurzame binnenlandse vraag. Maar zelfs voor een kleine, open handelseconomie is het slecht beleid om met behulp van goedkope lonen het handelsoverschot op te drijven. Al in 1776 leerde Adam Smith ons dat de rijkdom van een land zich uit in de levensstandaard van burgers en niet in de handelsbalans. Lage lonen leiden niet tot een hoge levensstandaard. Dat het Nederlandse overschot op de lopende rekening als percentage van het bbp sinds 2010 meer dan verdubbeld is, toont aan dat we nog steeds teveel nadruk leggen op de export. Teveel van de Nederlandse productie gaat naar buitenlandse consumenten.

We moeten gericht beleid voeren op het verminderen van ons enorme handelsoverschot. Het is onjuist om goedkope lonen te verdedigen omdat die meer banen zouden betekenen. Ze betekenen weliswaar meer banen voor de export, maar die gaan ten koste van banen in de binnenlandse sector met een per saldo negatieve uitwerking op onze levensstandaard. Daarom moeten de lonen juist omhoog in de exportsector, zoals ook Klaas Knot, directeur van DNB, bepleit. In plaats van de huidige sterke afhankelijkheid van de export en van de financiële industrie (die beiden onze economie kwetsbaar maken voor externe invloeden) moet onze economie meer gaan steunen op hogere, duurzaam verantwoorde, binnenlandse bestedingen.

Handel blijft belangrijk, maar eerlijke en duurzame handel moet volledige vrijhandel vervangen, ook in internationaal opzicht. We bevorderen actief handelsrelaties die hieraan voldoen. We beoordelen handelsverdragen hierop zeer kritisch en staan geen aparte rechtssystemen hiervoor toe (geen ISDS, geen ICS). De vrijhandelsverdragen met Japan, Canada en de Zuid-Amerikaanse Mercosur-landen voldoen daar niet aan en kunnen dus niet zonder aanpassing daarop gesteund worden. Lidstaten en regio's in lidstaten moeten op grond van economische problemen en achterstand tijdelijk ontheffing kunnen krijgen van het verbod op overheidssteun aan bepaalde bedrijven of sectoren. Daartoe worden objectieveerbare criteria en voorwaarden opgesteld, waaraan de Europese Commissie toetst.

Daarnaast verdubbelen we het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Dat budget wordt ontdaan van oneigenlijke zaken als migratie, Nederlandse handel en defensie. We zetten met name in op goed bestuur & democratische rechtsstaat, verduurzaming & tegengaan van effecten klimaatcrisis (droogte, wateroverlast, temperatuurstijging, extreem weer), emancipatie & non-discriminatie en de realisering van de VN-ontwikkelingsdoelen. Ernstige schending van mensenrechten betekent dat we geen handel bevorderen en overgaan tot sancties, liefst met zoveel mogelijk andere landen, bij voorkeur ook in EU-verband. Maar desnoods zetten we alleen de toon. De geloofwaardigheid van buitenlandse politiek moet terug.

28.4. Regulering van het internet

De privacy van burgers moet veel beter worden beschermd en het internet moet meer worden gereguleerd. Overheden en publieke instellingen moeten zelf controle houden over hun databestanden. Er komt wettelijk gegarandeerde zeggenschap en transparantie over de koppeling van databestanden in publieke sectoren. Het medisch beroepsgeheim wordt niet aangetast. We draaien het mogelijk maken van het verkopen van je data door je bank terug. Burgers krijgen zeggenschap en controle over wat er met hun data gebeurt en er komen strenge wettelijke voorwaarden voor het omgaan met deze data.

Bij het gebruik van algoritmes en databestanden wordt transparantie wettelijk verplicht. Stigmatiserend gebruik van algoritmes, bijv. bij het bestrijden van fraude, wordt verboden. Algoritmes mogen niet leiden tot uitsluiting op de arbeidsmarkt of verzekeringen.

We ondersteunen de ontwikkeling van een ‘publiek internet’, met waardengedreven publieke en non-profit platforms, waardoor informatie en communicatie, en daarmee datastromen, niet langer via commerciële platforms hoeft te gaan. Zo bevorderen we een divers en pluriform internet met verschillende typen spelers.

We gaan de digitale infrastructuur veel steviger reguleren. Dit geldt des te meer in het geval platformbedrijven nutsfuncties vervullen. De huidige kaders voor wetgeving en regulering lopen achter bij de alledaagse realiteit van algoritmische lock-ins, ongebreidelde verknopingen van datastromen, vervagende grenzen tussen de private infrastructuur en gebruikersvoorwaarden met een onduidelijke status. Zelfregulatie is evident onvoldoende gebleken. Het dwingend en niet transparant goedkeuren van delen van je data en surfgedrag op websites wordt verboden. Platformbedrijven moeten voor hun diensten voldoen aan dezelfde eisen als hun concurrenten: cao-naleving (Picnic), verbod op schijnzelfstandigheid (Deliveroo, Uber), beroepsvoorschriften (Uber) en belastingvoorschriften als btw en toeristenbelasting (AirBNB).

We voeren naar Frans voorbeeld een aparte belasting in op digitale diensten (Digitaks) en voeren wetgeving in om monopolyposities (zoals Google bij zoekmachines en Facebook bij sociale media) te breken. Dat kan o.m. met interoperabiliteit, het verbieden van koppelingen (zoals die nu door de Europese Commissie is verboden tussen het besturingssysteem Windows en de zoekmachine Internet Explorer), en door te verbieden dat toegang tot platforms of data uniek is – zoals nu Facebook bepaalt welk aanbod van andere partijen is toegestaan. Dataportabiliteit maakt het gebruikers mogelijk een alternatief voor Facebook te kiezen zonder gegevens te verliezen en dus zonder virtuele vrienden te verliezen.

We nemen maatregelen om jongeren beter te beschermen tegen potentieel beschadigende content en verslavend internetgedrag, en om burgers te misleiden met ‘fakenews’ – dat moet wel zeer transparant en controleerbaar gebeuren, onafhankelijk van de overheid – en bewuste manipulatie van de democratie.

29. *Investeer in onze democratische rechtsstaat*

Directe democratie verdraagt zich slecht met vertegenwoordigende democratie. Ze dreigt gauw te ontaarden in een dictatuur van de meerderheid, waarbij de belangen en argumenten van de minderheid er niet toe doen. Directe democratie is zeer gevoelig gebleken voor eenzijdige informatie en opinievorming. Vertegenwoordigende democratie met evenredige vertegenwoordiging, een lage kiesdrempel en bescherming van rechten van politieke minderheden geeft meer kans op een betere weg van het publieke belang.

We voeren geen referendum in, anders dan op lokaal niveau voor kwesties die alleen dat lokale niveau betreffen. Daarvoor komen hoge drempels (aanvraag gesteund door 40% van kiesgerechtigde inwoners, uitslag tenminste 50% voor van stemgerechtigden).

Wel voeren we een uitgebreider burgerinitiatiefregeling in *en faciliteren we via loting samengestelde burgerraden op lokaal niveau. Deze krijgen een adviesrecht aan gemeenteraden.*

En gaan we in wijken en dorpen vormen van gedeeltelijk zelfbeheer invoeren, bijv. op terrein van groenbeheer en -onderhoud. Daarbij is altijd ook publieke financiering en dus zeggenschap aanwezig.

Burgerparticipatie bij totstandkoming beleid wordt verder bevorderd. Daarvoor komt een speciaal ondersteunings- en innovatieprogramma en -budget.

We versterken de representatieve, gekozen democratie. Er komt meer geld voor onderzoek en ondersteuning van volksvertegenwoordigers in ieder gekozen orgaan, een veel betere vergoeding van hun werkzaamheden op lokaal en provinciaal niveau, en een versterking van de positie van politieke partijen, met eisen aan democratische organisatie en financiële transparantie. Private financiering van politieke partijen mag slechts beperkt en volledig transparant plaatsvinden. Er komt een openbaar verplicht lobbyregister. Het nevenwerkzaamheden en -inkomstenregister wordt veel sterker gehandhaafd, met boetes en bekendmaking bij overtredingen.

Er komt geen kiesdrempel. We versterken juist de rechten van parlementaire minderheden. De informatiepositie van volksvertegenwoordigers wordt versterkt (en niet beperkt, zoals het huidige kabinet wil), ambtelijke notities en verslagen mogen niet meer worden achtergehouden.

We bevorderen de beginselen van goed en deugdelijk bestuur. In 2009 heeft de minister van BZK de beginselen van goed en deugdelijk bestuur vastgesteld. In de praktijk blijkt dat bestuurders en ambtenaren die nauwelijks of niet toepassen in de dagelijkse praktijk. Het resultaat is een afnemend vertrouwen in de overheid. In zijn boekje "Groter denken, kleiner doen" geeft Tjeenk Willink vele illustraties hiervan. We streven naar een herijking van de beginselen en een verbinding met de beginselen van maatschappelijk verantwoord ondernemen met de rechtsstaat. "Beginselen van de democratische rechtsstaat vormen het kader van ons functioneren. Burgers en overheid moeten er samen invulling aangeven. De overheid kan dit niet zonder de burgers; de burgers kunnen dat niet zonder de overheid. In die wederkerigheid is een juiste balans nodig van rechten en plichten van burgers enerzijds en overheid anderzijds." Overheid en burgers verdienen vertrouwen in elkaar en geven elkaar het juiste voorbeeld. Vertrouwen kun je niet afdwingen, maar is een teken van beschaving. Om overheid en burgers en in het verlengde bedrijven en andere maatschappelijke organisaties te helpen samen te werken aan de rechtsstaat en het welzijn gaan we actief de beginselen toepassen in het beleid van de overheid. In overleg met MVO Nederland en bedrijven bevorderen we het toepassen van beginselen in de publiek-private samenwerking gebaseerd op de principes van people, planet, profit en goed werkgeverschap. De beginselen zijn: openheid en integriteit, participatie, behoorlijke contacten met burgers, doelgericht en doelmatig, legitimiteit, zelfreinigend en lerend vermogen, verantwoording. Inspecties worden geheel onafhankelijk van

We voeren een Grondwettelijke toetsing in van wetten. De Raad van State wordt gesplitst in een adviesorgaan van de wetgever en in een bestuursrechter, die ook deze Grondwettelijke taak erbij krijgt.

De Eerste Kamer blijft bestaan, maar krijgt een terugzendrecht. De Eerste Kamer wordt iedere twee jaar voor de helft opnieuw gekozen door de leden van de Provinciale Staten.

Gemeenteraden en Provinciale Staten kunnen tussentijds door hen zelf of hun bestuur ontbonden worden voor tussentijdse verkiezingen. We voegen de taken en bevoegdheden van de waterschappen bij de provincies. De waterschapsbelasting wordt daarbij eerlijker, en dus minder zwaar voor huishoudens.

Gemeenten worden in de komende kabinetsperiode niet meer tegen hun wil heringedeeld. De bestuurskracht van kleine gemeenten wordt versterkt met meer geld en mogelijkheden voor aantrekken van hoog genoeg geschoold personeel.

Gemeenschappelijke regelingen tussen lagere overheden worden voorzien van een verplichte dualistische structuur zoals in gemeenteraden. De bestuurders en volksvertegenwoordigers in de organen van een gemeenschappelijke regeling worden gekozen door en uit de bestuursorganen die zij vertegenwoordigen.

De burgemeester en de Commissaris van de Koning worden openbaar gekozen door de gemeenteraad respectievelijk Provinciale Staten. De kabinetsformateur wordt door de Tweede Kamer benoemd en ontslagen.

De staatsrechtelijke rol van de Koning wordt ook in formele zin beperkt tot representatieve en extern vertegenwoordigende functies. De Grondwet wordt ontdaan van de suggestie dat wetten bij de gratie van een God verkondigd worden. Leden van Koninklijk Huis betalen gewoon belasting en hun inkomen wordt gebracht onder de maximum norm voor topbeloningen in de publieke sector. Van staatsvoorzieningen kan geen gebruik gemaakt worden voor privédoeleinden en paleizen zijn publiek bezit en worden zoveel mogelijk ook voor publiek toegankelijk.

We zetten in op verdere democratisering van de EU. Er komt een aparte Europese Senaat met leden gekozen door en uit de leden van de nationale parlementen van de lidstaten. Deze zetelt in Straatsburg. Het Europees Parlement wordt dan niet langer meer gekozen per lidstaat, maar op Europese lijsten van Europese partijen, en zetelt alleen in Brussel. Het EP kiest de voorzitter van de Europese Commissie, en moet akkoord gaan met de benoeming van de andere leden ervan, waarin niet langer iedere lidstaat vertegenwoordigd is. De voorzitter van de Europese Raad van ministers moet met instemming van de Europese Senaat gekozen worden. Het vetorecht wordt drastisch beperkt, meerderheidsbesluitvorming wordt de norm. De bevoegdheden van Europees Parlement worden uitgebreid. De controle op rechtmatigheid en doelmatigheid van de uitvoering wordt versterkt met meer bevoegdheden van de Europese Rekenkamer. De rechtspositie van de Europarlementariërs wordt gelijk ongeacht de lidstaat waar zij vandaan komen en substantieel versoerd.

De plan- en onderzoeksbureaus van de overheid en het CBS worden wat betreft de wetenschappelijke pluriformiteit en onafhankelijkheid versterkt. Er komt een aparte onafhankelijke Uitvoeringskamer, die vooraf toetst of voorstellen voldoende uitvoerbaar zijn. De Algemene Rekenkamer krijgt de bevoegdheid om geen goedkeurende verklaring te geven. Deze kan worden overruled door een besluit van de gezamenlijke Eerste en Tweede Kamer. Er komen verplicht rekenkamers voor lagere overheden.

We versterken de publieke controle door extra middelen voor onafhankelijke, journalistiek, met als speerpunten voor versterking de lokale, regionale en Europese politiek en onderzoeksjournalistiek. De publieke omroep wordt versterkt met meer digitale mogelijkheden. Reclame wordt daar vervangen door extra bekostiging.

We versterken de democratische rechtsstaat door een substantiële versterking van het recht op openbaarheid in de Wet op de openbaarheid, en een betere regeling voor klokkenluiders.

De positie van de Ombudsman en van de Kinderombudsman worden ook versterkt. Gemeenten en provincies moeten zich aansluiten bij een regionale onafhankelijke, bij wet ingestelde Regionale Ombudsman. Burgers krijgen meer rechtsbescherming tegen besluiten van gemeenten, maar procedures worden verkort en aan het eindeloos kunnen doorprocederen wordt een eind gemaakt.

30. Financier met een linkse begrotingspolitiek

30.1. Linkse begrotingspolitiek

We voeren een linkse begrotingspolitiek, maken een eind aan de schadelijke te grote zuinigheid bij de overheid en hebben in lijn daarmee een plan gereed voor bestrijding van de volgende crisis. Bovenstaande nieuwe sociaaldemocratische agenda is prima financierbaar. We halen het geld waar het zit. We zijn voor degelijke financiering van overheidsuitgaven, maar dan wel zonder neoliberale dogma's en gericht op de langere, duurzame termijn. We stoppen met de overdreven spaarzaamheid. Hervormingen moeten voldoen aan eisen van sociale rechtvaardigheid en aan eisen van ecologische duurzaamheid.

Er is veel meer begrotingsruimte als we de afspraken over staatsschuld en financieringstekort niet meer zo idioot formuleren als nu gebeurt. We hoeven het vermogen van de overheid niet geforceerd op te krikken. Zorgen over de staatsschuld worden zeer overdreven. De Nederlandse overheid heeft altijd een netto-vermogen gehad, geen netto-schuld: de bezittingen zijn groter dan de schulden en gegarandeerde toekomstige inkomsten, m.n. de zekere inkomsten uit belastingen op pensioenen. Zo bezien heeft ons land helemaal geen staatsschuld. We nemen de bezittingen en vorderingen van de overheid in aanmerking bij de herformulering van de staatsschuld.

We stappen af van de regel dat meevallers op de begroting alleen gebruikt mogen worden voor de aflossing van de staatsschuld. Het financieringstekort hoeft ook niet per sé maximaal 3 procent op jaarbasis te zijn. Gemiddeld 3 procent voor een langere periode zou de inzet moeten zijn. Er is daarnaast geen enkele noodzaak tot het creëren van een begrotingsoverschot.

Begrotingsoverschotten moeten gebruikt worden voor investeringen. Begrotingsdoelen moeten we afwegen tegen sociale doelen (werkgelegenheid, ongelijkheid, armoede en uitsluiting) en duurzaamheidsdoelen.

En ja, dat moeten we Europees regelen, met een verandering van het stabiliteits- en groeipact (SGP), maar laten we daar maar eens assertief in zijn. Worden de Europese begrotingsregels niet aangepast, dan zit er niks anders op dan statelijke ongehoorzaamheid. We moeten niet te benauwd zijn om veranderingen af te dwingen, zolang het vetorecht nog bestaat. De EU zal sociaal zijn, of niet zijn.

Geen landen als zondebokken. Rond 2010 zorgde het conflict tussen de eurogroep en Griekenland voor een enorme omslag in de *framing* van de crisis. Toen Griekenland het epicentrum van de crisis werd, waren plotseling niet langer de banken en de financialisering van de economie de schuldigen, maar geld verbrassende overheden. En was de oplossing niet langer het aan banden leggen van de financiële industrie, maar moest de oplossing komen van overheidsbezuinigingen. Bij een volgende crisis zal het een hele kunst worden om niet opnieuw te gaan geloven dat het allemaal de schuld is van een dom land, Italië bijvoorbeeld. Italië is met de hoge staatsschuld en de eigenwijze, populistische regering de ideale zondebok. Hoe onverstandig het beleid van dat land misschien ook is (niet vanwege het laten oplopen van de staatsschuld, maar vanwege het gebrek aan goede plannen voor de besteding van het geld en de slechte en oneerlijke inning van belastingen), Italië is niet de oorzaak van een volgende crisis. Hoogstens een druppel die de emmer doet overlopen. Wie zich laat afleiden door zondebokken, komt niet toe aan het aanpakken van de werkelijke oorzaken.

Voorts moeten we in de EU Eurobonds invoeren: landen lenen geen geld op de 'gewone' geldmarkt, maar van de Europese Centrale Bank, waarbij landen in feite garant staan voor elkaar. Als staatsschulden oplopen gooit de private geldmarkt maar al te graag de rente voor staten omhoog. Daardoor loopt de staatsschuld verder op en ontstaat een eindeloze negatieve spiraal. Eurobonds voorkomen dat, want de ECB kan de rente in de hand houden. Ook de ECB zal voor verschillende landen verschillende tarieven rekenen, maar veel gereguleerder dan op de markt. Als je de

rentevorming aan de markt overlaat geef je financiële markten de macht om landen af te straffen. Bij Italië kunnen Eurobonds het verschil zijn tussen wel en niet omvallen. Eurobonds betekenen voor landen als Nederland en Duitsland wel een iets hogere rente. We steunen de crisisvoorstellen van de Europese Commissie.

Wij pleiten voor veel meer overheidsinvesteringen. Investeren in rendabele projecten, uiteraard. Rendabel, in die zin, dat we als samenleving daarin op langere termijn de vruchten van pakken. Rendabele doelen zijn bestemmingen die de economie en samenleving toekomstbestendiger maken. Denk aan de ecologische duurzaamheidstransities (klimaat, circulaire economie, landbouw/biodiversiteit), bescherming tegen gevolgen van klimaatcrisis (zeespiegel, veel regen in korte tijd, droogte, bodemdaling), duurzame infrastructuur (elektriciteitsnetten, warmtenetten, openbaar vervoer), betaalbare woningen (vooral huur), onderwijs en onderzoek/innovatie (dat moet ook de belabberde productiviteitsgroei verbeteren), etc.

Zeker nu de rente zo laag is en voorlopig ook zal blijven moeten we nu ook in deze tijd van relatieve voorspoed als overheid fors investeren. Zoals de Rotterdamse econoom Bas Jacobs in het Financieel Dagblad⁸⁶ uitlegde komt dat maar deels door het ECB-beleid. Er zijn structurele ontwikkelingen – vergrijzing/ontgroening, robotisering/digitalisering en stijgende ongelijkheid – die hiervoor zorgen (de besparingen nemen toe en voor investeringen is steeds minder een beroep op de kapitaalmarkt nodig). Vooral de vergrijzing/ontgroening zal zeker ervoor zorgen dat voor een lange periode de rente zeer laag en zelfs negatief blijft (zie ook Japan, dat ons hierin voorging). Voor het eerst in de geschiedenis is de rente op staatsleningen bij alle looptijden negatief. De rente op tweejaarsstaatsleningen is –0,85 procent, op tienjaarsleningen –0,47 procent en op dertigjaarsleningen –0,17 procent (15 augustus 2019). Daarmee verdient de overheid voor het eerst door meer te lenen.

Jacobs: *“Beleidsmakers kunnen de macro-economische gevolgen van de extreem lage rente niet meer negeren. De financiële markten schreeuwen al jaren: ‘overheid, investeer meer! We willen je daarvoor betalen!’ Ambitieuze investerings- en hervormingsplannen ontbreken echter bij de overheid.”* Jacobs concludeert terecht: *“Den Haag moet eindelijk serieus gaan nadenken over macro-economische politiek. Doorgaan op de doodlopende weg van calvinistische zuinigheid maakt Nederland armer, nu en in de toekomst.”* Aflossen van staatsschuld kost juist geld. Aflossing is onnodig en onwenselijk.

Wat nodig is, zijn minder besparingen (dat doen we o.m. door de AOW te verhogen en daarmee de aanvullende pensioenen te verlagen⁸⁷), hogere consumptie (dat doen we door hogere inkomens te bevorderen) en hogere investeringen, zowel privaat (dat doen we door kapitaal aan te wenden voor speculatieve doeleinden of dood laten staan fiscaal onaantrekkelijk te maken en door anti-speculatie regelgeving) als publiek (dat doen we o.m. met onze investeringen in duurzaamheid en de oplossing van de woningnood). Dat zorgt voor een hogere welvaart voor huidige én toekomstige generaties.

We hadden ooit de gulden financieringsregel dat overheden konden lenen voor rendabele investeringen. Die moeten we weer hanteren. En die leningen tellen dan niet mee voor het financieringstekort, de kost gaat voor de baat uit. Investeren gaan we zoveel mogelijk doen via een Nationale Investeringsbank (NIB) 2.0, dat voor 51% ook gevoed wordt door pensioenfondsen. NIB 2.0 geeft weer obligaties uit, die ook door ECB gekocht kunnen worden. Bij de te financieren projecten moeten steeds ook concrete, meetbare doelen als het versterken van de werkgelegenheid, het beperken van ongelijkheid en het versterken van de bestaanszekerheid betrokken worden. Waar het bedrijfsleven van deze investeringen meeprofiteert, is er van die zijde cofinanciering.

30.2. Een plan voor wat te doen bij een crisis (nu dus inmiddels)

In tijden van financieel-economische crisis voeren we (neo-)Keynesiaanse begrotingspolitiek. We bezuinigen niet op de sociale zekerheid, pensioenen of de werkgelegenheid en inkomens in de publieke sector, en we verhogen niet de lasten van huishoudens ten bate van lagere lasten op kapitaal – zoals na de crisis in 2008 is gedaan.

Na 2008 sloegen de opeenvolgende kabinetten hard aan het bezuinigen om het begrotingsgat te dichten en de staatsschuld te verkleinen. Dat heeft Nederland zeker 5% aan economische groei gekost, berekende het Centraal Planbureau in 2016. Zonder die bezuinigingen was het bbp nu 35 miljard hoger geweest. In sommige terugblikken ter ere van tien jaar crisis werd gesuggereerd dat de bezuinigingen een keuze waren van het rechtse kabinet dat in 2010 aantrad (VVD/CDA, met gedoogsteun van de PVV). Echter, al in de herfst van 2009 kondigde het kabinet-Balkenende/Bos (CDA/PVDA/CU) aan flink te gaan bezuinigen om het begrotingstekort weg te werken, en ook het kabinet-Rutte/Asscher (VVD/PvdA) dat in 2012 aantrad kortte hard. Door opeenvolgende kabinetten werd zo'n vijftig miljard euro structureel bezuinigd.

De pijnlijke conclusie van de Rekenkamer in 2016: de bezuinigingen waren bedoeld om de overheidsfinanciën op orde te brengen, maar de kans is groot dat de bezuinigingen daar geen positief effect op hebben gehad. In de woorden van de Rekenkamer: het is niet te zeggen of het begrotingstekort *dankzij* of *ondanks* de bezuinigingen gedaald is. Want minder economische groei betekent ook minder overheidsinkomsten. Bovendien leiden bezuinigingen tot een waterbedeffect: elders nemen de kosten toe. Van de vijftig miljard aan bezuinigingen kwam overigens slechts zeven miljard ten laste van het bedrijfsleven. De Rekenkamer raadde het kabinet aan om alsnog de bezuinigingen goed te evalueren om 'te weten wat wijs beleid is in moeilijke tijden'. Toenmalig minister van Financiën Jeroen Dijsselbloem liet echter weten een dergelijke evaluatie niet nodig te vinden. Nog steeds roepen de politici van Paars II dat zij niet anders konden dan bezuinigen op de portemonnee van burgers, terwijl zelfs het IMF, de Wereldbank en bijv. ook de ING erkennen dat door dit beleid de crisis juist verdiept en verlengd werd, en het herstel dus vertraagd, met een schade van honderdduizenden extra werklozen en een verlies aan nationaal inkomen van 16,5%, een verlies dat grotendeels structureel geworden is. Inmiddels zijn de meeste economen het erover eens dat je in tijden van crisis juist niet moet bezuinigen.⁸⁸ Is er eenmaal weer economische groei, dan nemen de staatsschuld en het begrotingstekort vanzelf snel af. Ook de Denktank Coronacrisis (onder leiding van de SER) adviseert dit nu.⁸⁹ SCP, PBL en DNB sloten zich daarbij aan.

Wat moeten we wel doen? In een crisis worden bedrijven terughoudend met investeringen en ook burgers houden de hand op de knip. Om te voorkomen dat de economie in een spiraal naar beneden raakt, is het aan de overheid om te blijven investeren. Dat is goed voor de werkgelegenheid, goed voor de koopkracht, en er is veel nuttigs te doen: het energiezuinig maken van woningen, grootschalige duurzame energie, wijken opknappen, infrastructuur up-to-date maken, nieuwe woningen bouwen. Dan moeten er op het moment van crisis wel concrete plannen klaar liggen die direct uitvoerbaar zijn. En die investeringen moeten dan niet afhankelijk gesteld worden van private cofinanciering, zoals in het verleden vaak werd gedaan. Dat werkt niet in tijden van crisis, de overheid zal zelf verantwoordelijkheid moeten nemen. Een deel van de investeringen kan prima door semipublieke instellingen zoals de woningcorporaties gedaan worden, mits zij er de ruimte voor krijgen. Tijdens de vorige crisis gebeurde echter precies het omgekeerde. De corporaties werden aan banden gelegd door hun taken sterk te verminderen en door het invoeren van een verhuurdersheffing. Dat zorgde ervoor dat in een tijd dat de particuliere bouw stilviel ook de bouw door corporaties vrijwel stopte. Waardoor al met al 70.000 mensen in de bouw hun baan verloren.

En bij de investeringen moeten ook niet ineens allerlei wettelijke procedures buiten werking gesteld worden. Regeringen grijpen een crisis graag aan om te doen wat ze al lang wilden maar waar

voordien geen draagvlak voor was. Partijen die zich al heel lang ergerden aan de uitgebreide inspraakmogelijkheden bij infrastructurele plannen grepen de vorige crisis aan om daar in één klap van af te komen. De Crisis- en herstelwet werd in de markt gezet als grote aanjager van werkgelegenheid in crisistijd en kleepte de inspraak van bewoners en milieuorganisaties grotendeels uit. Snelwegen, vliegvelden (Lelystad), grote mestvergiftingsinstallaties: het moest allemaal snel aangelegd kunnen worden om de crisis te bestrijden. Het verzet van milieuorganisaties werd beperkt door hun voor te houden dat ook windmolens eerder gebouwd zouden kunnen worden. De Crisis- en herstelwet van 2010 was eerst tijdelijk maar werd drie jaar later permanent. Want ook dat is een les van de crisis: tijdelijke maatregelen zijn vaak een opmaat voor permanente maatregelen. Bij een volgende crisis is het zaak ervoor te zorgen dat de crisis niet opnieuw misbruikt wordt.

Hoe slechter de economische situatie, hoe belangrijker een goed vangnet om ervoor te zorgen dat mensen niet helemaal door de bodem zakken. In economische termen is sociale zekerheid een van de 'automatische stabilisatoren': de koopkracht blijft enigszins op peil, wat goed is voor bedrijven. De huidige sociale zekerheid is echter een stuk uitgekleept in vergelijking met 2008. De maximale duur van de werkloosheidsuitkering is verminderd (van maximaal 38 naar 24 maanden, soms per CAO wel uitgebreid), mensen tot 27 jaar hebben minder snel recht op bijstand en ouderen moeten tegenwoordig eerst hun huis 'opeten' voordat ze recht hebben op bijstand.

In de eerste plaats is het dan belangrijk dat je als overheid dan je rol pakt als employer of last resort. Versterk dus juist in crisistijd de publieke sector met meer banen, dat helpt ook nog eens bij het oplossen van maatschappelijke problemen die ook verergeren in tijden van crisis. Ook gesubsidieerde arbeid moet daarbij als sluitstuk helpen.

In de tweede plaats moet je als overheid juist inzetten op intensievere en betere arbeidsbemiddeling, ook met de inzet van veel meer (om-)scholingsfaciliteiten.

Crisis betekent vrijwel per definitie olopende werkloosheid. Om de sociale zekerheid als economische stabilisator te laten werken zou het stelsel in tijden van crisis juist uitgebreid moeten worden. Regeringen hebben vaak de omgekeerde neiging: zodra het aantal uitkeringen stijgt, ontstaat de drang te gaan bezuinigen.

We koppelen de duur van de WW-uitkering aan conjunctuur. Wij vervangen de verkorting van de WW van 3 naar 2 jaar door een alternatief dat het CPB eerder heeft geschetst, namelijk om deze anticyclisch toe te passen: de maximale WW-duur is dan korter tijdens hoogconjunctuur en langer bij laagconjunctuur. Werknemers worden zo beter beschermd als het risico op werkloosheid hoger is.

En een regeling voor deeltijd-WW kan ervoor zorgen dat mensen toch hun baan behouden: ze blijven in dienst maar werken minder uren en krijgen voor de niet gewerkte uren een uitkering. Duitsland kent een permanente regeling voor deeltijd-WW: bedrijven waar het tijdelijk slecht mee gaat, kunnen er gebruik van maken mits de ondernemingsraad akkoord is.⁹⁰ Een van de eerste dingen die bij een volgende crisis zou moeten gebeuren is het opnieuw instellen én volhouden van deeltijd-WW. De regeling moet worden volgehouden tot het einde van de crisis en altijd weer heropenbaar zijn voor een volgende crisis.

Het aantal zzp'ers is flink toegenomen na de laatste crisis. Zij hebben geen recht op WW of geld bij ziekte en arbeidsongeschiktheid. Broodfondsen, waarbij zzp'ers elkaar financieel ondersteunen, helpen in geval van crisis niet want dan zit iedereen in zwaar weer. Bij een volgende crisis zullen daarom veel meer mensen in armoede vervallen. Het hiervoor bepleitte gegarandeerd Zekerheidsinkomen helpt ook om mensen te behoeden voor armoede in tijden van crisis, net als het bepleitte minimumtarief voor zzp-ers en verplichte collectieve verzekeringen tegen

arbeidsongeschiktheid en voor aanvullend pensioen. De overmatige flexibilisering zal in tijden van crisis niettemin een groot risico blijven vormen, veel zzp-ers zullen onvoldoende hebben gespaard om te kunnen blijven investeren. De overheid moet voor zzp-ers en voor het mkb risicoarme en goedkope investeringskredieten organiseren. En we moeten de gratis scholingsmogelijkheden voor mensen in de WW en de bijstand (te vervangen door het gegarandeerde zekerheidsinkomen) drastisch verruimen, zeker in tijden van crisis. In plaats van de werklozen op te jagen naar werk dat er in tijden van crisis onvoldoende is, kunnen we beter zorgen dat mensen zich verder en beter scholen. Op termijn is dat veel beter voor de economie.

De maximum hypotheek maken we ook conjunctuur afhankelijk (naar Canadees voorbeeld⁹¹): het maximum (als percentage van het inkomen of van de woningwaarde) wordt lager bij sterk stijgende prijzen en hoger bij dalende prijzen. Dit helpt om de woningmarkt te stabiliseren. Door veel meer te investeren in betaalbare huren en het oplossen van de woningnood, door drastisch schulden van huishoudens te saneren en te investeren in preventie van en hulpverlening bij schulden, zorgen we dat huishoudens er bij een volgende crisis beter voor staan.

En we verhogen de vermogensbelasting voor miljonairs in tijden van crisis, omdat de inkomsten uit de belasting voor vermogensrendementsheffing dan drastisch zullen teruglopen – het rendement op vermogen in economisch is in slechte tijden laag of zelfs negatief. En we verhogen de progressieve vennootschapsbelasting op winst van bedrijven met een solidariteitsheffing op winst die niet geïnvesteerd wordt. Zo kunnen investeringen des te meer blijven plaatsvinden, maar worden dividenduitkeringen en opkopen van eigen aandelen, of het oppotten van winst in overmatige reserves in tijden van crisis extra ontmoedigd. In 2008 werd het tegenovergestelde gedaan: de vennootschapsbelasting werd verlaagd. Zo blijft het stelsel solidair en zorgen we voor geld voor de publieke zaak.

Een van de grote problemen tijdens de vorige crisis was dat banken van schrik geen geld meer uitleenden. Doordat bedrijven gewend zijn om veel met leningen te financieren, ook hun 'gewone' uitgaven, had het opdrogen van de kredietverlening enorme gevolgen. Een bedrijf als NedCar merkte in 2008 bijvoorbeeld dat verkochte vrachtwagens weer afbesteld werden omdat de klanten geen krediet meer kregen. Met gevolgen voor NedCar én voor alle bedrijven die op dat moment eigenlijk een nieuwe vrachtwagen nodig hadden. Sommige bedrijven realiseren zich sindsdien hopelijk dat het beter is om dit soort kosten überhaupt niet met leningen te financieren maar met eigen vermogen. Maar gemiddeld genomen zijn bedrijven tegenwoordig nog afhankelijker van leningen dan in 2008: de totale schuld van bedrijven is inmiddels hoger dan kort voor de vorige crisis. Een plotselinge opdroging van de kredietverlening is funest. De overheid moet blijven zorgen voor de beschikbaarheid van bedrijfskredieten in tijden van crisis. Daarbij helpt de hiervoor bepleitte publieke Nationale Investeringsbank 2.0. Deze kan in tijden van crisis bedrijfskrediet blijven leveren. Ook kan de ECB als voorwaarde stellen aan banken om in aanmerking te komen voor overheidssteun dat zij deze kredieten blijven verstrekken.

De 2600 miljard die de Europese Centrale Bank de afgelopen jaren in de financiële markten pompte leidden tot vastgoed- en aandelenbubbels en kwamen niet ten goede van de werkelijke economie. Bij een volgende crisis zou het helpen als de discussie niet gaat over wel of niet stimuleren door de ECB, maar over de *vorm* waarin de ECB stimuleert. Een van de manieren om ervoor te zorgen dat het geld daadwerkelijk de economie versterkt is wat sommigen *green quantitative easing* noemen (groene geldverruiming). De ECB verstrekt dan grootschalig geld aan de Europese investeringsbank, die met dat geld de investeringen pleegt die nodig zijn voor de energietransitie. Waarbij de Europese investeringsbank zelf het initiatief neemt en niet afwacht of bedrijven met investeringsplannen komen, want dat valt zelfs tijdens hoogconjunctuur al tegen, laat staan in crisistijd. De afgelopen

jaren werd als alternatief voor de Draghi-methode ook ‘helikoptergeld’ geopperd, oftewel het rechtstreeks uitdelen van geld aan mensen. Het voordeel van groene geldverruiming ten opzichte van helikoptergeld is echter dat je zeker weet dat het geld daadwerkelijk wordt uitgegeven en dat je er een groenere energie-infrastructuur voor terug krijgt.

Het enige goede aan een volgende – inmiddels huidige – crisis zou kunnen zijn dat er urgentie ontstaat om de oorzaken van de crisis aan te pakken: de schuldgedrevenheid van de economie, de ongebreidelde vrijheid van de financiële sector, aandeelhouders die bedrijven de verkeerde kant op sturen, banken die te weinig buffers hebben. Het aanpakken van de oorzaken betekent, zoals hiervoor al voorgesteld, het omvormen van de banken tot publieke dienstverleners, strenge regels voor de financiële industrie, het inperken van de macht van aandeelhouders, omvorming van de pensioenfondsen tot maatschappelijk verantwoorde investeerders in plaats van handelaren in financiële lucht, een andere vormgeving van de Europese samenwerking. Fundamentele aanpassingen waar het de vorige keer niet van gekomen is, onder meer doordat er kort na aanvang van de crisis vrijwel geen aandacht meer was voor deze onderliggende oorzaken.

30.3. Financiering van deze Nieuwe Tien over Rood

De financiering van deze agenda is nog niet doorgerekend. Maar deze nieuwe begrotingspolitiek en de voorgestelde grote lastenverschuivingen (van arbeid naar kapitaal en vervuiling en van arm/modaal naar rijk) geeft deze nieuwe begrotingspolitiek ruime mogelijkheden voor een solide, rechtvaardige en duurzaam effectieve financiering van deze sociaaldemocratische agenda. Veel parameters moeten nog preciezer worden ingevuld, waarmee ook verder in de financiering kan worden voorzien. We nodigen graag deskundige rekenaars uit om met ons mee te rekenen om tot een nadere invulling en fasering te komen. De grote omvang van de voorgestelde wijzigingen maken dat iedere berekening van begrotings- en koopkrachteffecten echter met grote onzekerheden te maken heeft. Dat is, naast redenen van zorgvuldige uitvoerbaarheid, een belangrijke reden om ook te komen tot een nadere fasering van invoering.

En nu de discussie!

We hopen op veel spannende, interessante discussies in en buiten onze partij over deze agenda, en dat het geloof in de maakbaarheid van onze samenleving en van onze idealen weer zal boven komen.

Vrolijk voorwaarts!

Linksom! in de PvdA

1Noten:

Zie: <https://metvertrouwenlinksom.wordpress.com/2020/06/10/bijdrage-verkiezingsprogramma-pvda/>. De tien agendapunten zijn:

- 1. We bannen armoede en problematische schulden uit, met een Zekerheidsinkomen, een fors hoger minimumloon en sociaal minimum en een schuldenoffensief met een geheel nieuwe schuldenaanpak.*
- 2. We maken veel werk van meer, goed en eerlijk werk met onder meer een recht op werk, werkwinkels, basisbanen, een eind aan overmatig flexwerk, eerlijke beloningsverhoudingen en een 32-urige werkweek.*
- 3. We gaan migratie en integratie effectief en rechtvaardig reguleren met meer vluchtelingen én meer arbeidsmigranten, een betere opvang en een nieuwe wijkaanpak tegen gentrificatie.*
- 4. We voeren een nieuw eerlijk, effectief en eenvoudig belastingstelsel in dat kapitaal meer en arbeid minder belast, zorgt dat de sterkste schouders echt de zwaarste lasten draagt en dat de armoedeval oplost.*
- 5. We zorgen voor betaalbaar en goed wonen met minder markt, meer overheidsingrijpen en een brede sociale huursector, met woningzekerheid en meer zeggenschap van huurders.*
- 6. Duurzaam Links: We gaan eerlijk en snel naar een circulaire, duurzame economie, met schone energie, hergebruik van grondstoffen en materialen, duurzame mobiliteit, een natuurinclusieve landbouw, meer overheidsregie op ruimtelijke ordening en natuur en een schone bodem, atmosfeer en drinkwatervoorziening.*
- 7. We zorgen voor een enorme versterking van onze publieke sector, met een nieuw solidair zorgstelsel, een onderwijs met meer kwaliteit en gelijke kansen centraal stelt en een veiligheidssector die veiligheid en rechtsbescherming voor iedereen beter kan garanderen.*
- 8. We worden de markt weer meester: terug naar het Rijnlandse model, met onder andere meer overheidsregulering, met een handelsbeleid voor eerlijke en duurzame handel en met meer consumentenbescherming.*
- 9. We versterken onze democratische rechtsstaat met onder meer een versterking van de vertegenwoordigende democratie, bescherming en bevordering van openbaarheid en een aantal staatsrechtelijke hervormingen.*
- 10. We voeren een linkse begrotingspolitiek en we hebben een plan om uit de huidige en volgende crises te komen, met andere begrotingsregels, meer overheidsinvesteringen, uitbreiden van de sociale zekerheid, eerlijke steunmaatregelen en een solidaire financiering.*

2 Zie ook de gelijksoortige gedachten van het Break-Out Team: <https://www.breakoutteam.nl/exit-strategie>

3 Hetgeen meer met de vergrijzing en lage productiviteitsgroei te maken heeft dan met het opkoopbeleid van de ECB, hoewel dat beleid dat effect natuurlijk wel versterkt.

4 Zie: <https://metvertrouwenlinksom.wordpress.com/2020/05/17/3584/>

5 Banninglezing door Lodewijk Asscher, De Rode Hoed, maart 2018

6 <https://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archief/persberichten-2020/dnb389042.jsp>

7 <https://www.cpb.nl/juniraming-2020#>

8 Zie voor advies: <https://www.reguleringvanwerk.nl/documenten/publicaties/2020/01/23/eindrapport-commissie-regulering-van-werk>

9 Er is ook veel discriminatie op de arbeidsmarkt door racisme en seksisme: over de bestrijding hiervan zie verderop in dit betoog. Dat geldt ook voor de naleving en invulling van het VN-verdrag voor gelijke rechten van mensen met een beperking: zie verderop in dit betoog.

10 Technologie kan vooral gunstig uitpakken voor werkenden die goed kunnen samenwerken met robots en algoritmen. Een inzet op complementariteit is daarom cruciaal: het bevorderen van samenwerking tussen mens en machine, zowel bij de ontwikkeling van toepassingen als bij de 'implementatie' ervan. Robotisering biedt kansen als ze meer gericht wordt op hoe ze ook voor lager en middelbaaropgeleiden hun werk juist aantrekkelijker kunnen maken

met een hogere productiviteit. Bijvoorbeeld met collaboratieve robots (*cobots*), die het routinewerk doen en die het precisiewerk aan de mens laten, door *augmented reality* (AR) waarbij extra informatie slim toegevoegd wordt maar de mens het werk blijft doen, en met slimme brillen (*smart glass*) die de onderhoudsmonteur toont waar zich een storing bevindt en hoe deze op te lossen. Medewerkers met een lagere opleiding kunnen zo complexe taken uitvoeren. De systemen kunnen ook inspelen op mensen met geheugenproblemen, mensen die moeilijk beslissingen kunnen nemen, mensen met concentratieproblemen, mensen die lastig omgaan met onverwachte gebeurtenissen, etc. Op deze wijze kan AR de arbeidsparticipatie van mensen met een lichte beperking enorm helpen, maar het wordt nog nauwelijks toegepast.

11 Centraal Bureau voor de Statistiek, Meting IVRPH-indicatoren 2016, 2018; NIVEL, Meting indicatoren voor monitoring van het VN Verdrag voor de rechten van mensen met een handicap; stand van zaken 2012-2016 in Nederland, Utrecht: 2018.

12 Zie:

https://www.scp.nl/Nieuws/Invoeren_Participatiewet_en_afsluiten_sociale_werkvoorziening_heeft_baankansen_Ws_w_doelgroep_verminderd

13 De plicht van private en publieke werkgevers om garantiebanen volgens de Quotumwet te realiseren blijft in stand, waarbij de eisen aan die banen verscherpt worden tot vaste banen van voldoende omvang. Detachering vanuit SW-bedrijven telt niet meer mee als garantiebaan voor de banenafpraak. De handhaving wordt verscherpt. Per sector en bij grote werkgevers per bedrijf of instelling komt er een quotumheffing als de doelstellingen niet tijdig worden behaald. Deze doelstellingen worden afgeleid in een oplopend tijdschema van de huidige doelstellingen in de banenafpraak (125.000 extra, dus nieuwe banen voor mensen met een arbeidsbeperking in 2026 t.o.v. begin 2013). Werkenden met een beperking krijgen altijd het normale, geldende loon bij die werkgever in die functie en tenminste het minimumloon of het geldende cao-loon – en rechtspositie. Werkgevers kunnen voor productiviteitsverlies een loonkostensubsidie krijgen. Deze loonkostensubsidie wordt weer afgestemd op het functieloon in plaats van op het minimumloon. Loondispensatie (waarbij loon wordt aangevuld met een uitkering, zoals nu in de Wajong) wordt afgeschaft. De bestaande systemen met loonwaarde berekening en doelgroepenregister worden geschrapt. Voor beiden komt er een sterk vereenvoudigende landelijke systematiek met grote uitvoerende vrijheid voor de arbeidsbemiddelaar en een sterke rechtspositie van mensen met een arbeidsbeperking om toe te passen. Mensen in het register krijgen een uitschrijvingsrecht dat altijd hersteld kan worden.

14 De bestaande rechtspositieongelijkheid tussen verschillende groepen van SW-werknemers wordt beëindigd door iedereen een goede cao-rechtspositie te geven. De SW-instellingen krijgen daartoe voldoende Rijkssubsidie.

15 De bezuinigingsdrift leidt ook tot minder bijzondere bijstand. In de Wet werk en bijstand (Wwb) werd een langdurigheidstoelage ingevoerd voor mensen die langere tijd in de bijstand zitten. Hoe langer in de bijstand hoe groter namelijk het risico op armoede. De Participatiewet maakte van deze toeslag een individuele voorziening: de toekenning moet het voorwerp worden van maatwerk. Zoals zoveel blijkt bij gemeenten die financiële zorgen en onzekerheden kennen betekent maatwerk zelden meer, en meestal minder geld. Sommige gemeenten vullen dit 'maatwerk' al zo in dat ze deze hele voorziening categoriaal inperken of zelfs geheel afschaffen. Hiermee wordt de bijstand als vangnet nog verder ondermijnd.

16 Het geldt niet voor tijdelijke arbeidsmigranten, ook niet uit andere EU-lidstaten – net zoals dat nu ook zo is bij de bijstand.

17 Hoe belastend het zelfstandig burgerschap kan zijn blijkt uit een casus van de Nationale Ombudsman die de WRR aanhaalt. Een alleenstaande ouder met schoolgaande kinderen, een deeltijdbaan, een aanvullende uitkering en een huurwoning krijgt inkomsten van twaalf verschillende instanties. In dit geval komen er tachtig betalingen per jaar binnen waarvoor achttien formulieren moeten worden ingevuld. Stel je de papierwinkel voor, plus de kans dat er ergens misschien een foutje wordt gemaakt.

18 <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2017/04/24/weten-is-nog-geen-doen>

19 In de rapporten van de Nationale Ombudsman is deze vicieuze cirkel terug te zien. In zijn rapport "In het krijt bij de overheid" is te lezen hoe mensen steeds dieper wegzakken in de schulden omdat ze achterlopen bij het betalen van rekeningen aan het UWV en de Belastingdienst. Vaak begon het met een boete die werd opgelegd vanwege een

foutief ingevuld formulier of te laat doorgegeven informatie.

20 De uitzendbureaus die hier bewust op sturen werden echter in alle commotie vaak buiten beschouwing gelaten, terwijl zij juist de Poolse migranten met deze praktijk uitbuiten, zoals CNV en FNV terecht aangaven. Zie: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4534606/uitzendbureaus-polen-arbeidskrachten-migranten-kosten-ww-vakantie>

21 Waarbij opgemerkt moet worden dat bijna de hele Tweede Kamer hier boter op zijn hoofd heeft door eerst schande te roepen over fraude en de regering vroeg om hier meer werk van te maken.

22 Zie: <https://bijvoorbaatverdacht.nl/nooit-meer-een-systeem-als-syri/>

23 Lees hier meer over bij: <https://platformburgerrechten.nl/2018/11/13/alle-gegevens-die-over-u-worden-verzameld-kunnen-tegen-u-gebruikt-worden/>

24 Zie: <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/08/14/kostendelersnorm-bijstandswet-raakt-vooral-kwetsbare-ouderen-a1413979> en: <https://www.sociaalweb.nl/blogs/weg-met-de-kostendelersnorm>

25 Nu mag je in de bijstand 25% van je loon met een maximum van 215 euro netto per maand (bedragen 2020) bijverdienen zonder korting, en dat geldt alleen als je 27 jaar of ouder bent, en voor maximaal 6 maanden van je bijstandsuitkering. Alleenstaande ouders mogen daarenboven 30 maanden 15% met een maximum van 136,26 euro netto per maand bijverdienen zonder korting. Bedragen variëren in de praktijk per gemeente. Een aantal inkomsten (zoals toeslagen) zijn wettelijk vrijgesteld van korting op bijstand, maar veel gemeenten voeren daar een eigen aanvullend beleid in. In principe moet je alle inkomsten, ook giften, aan de gemeente doorgeven, tot aan inkomsten uit verkoop van inventaris – bijv. via Marktplaats – aan toe. Er zijn gemeenten die hun geld besteden aan controles op zulke sites...

26 Armoedeval is de ‘val’ waarin inkomens vastzitten doordat bij meer salaris – door hoger loon of door meer werk – er minder toeslag en andere voordelen worden ontvangen, waardoor er netto nauwelijks meer geld overblijft.

27 Zie: <https://decorrespondent.nl/8225/deze-variant-van-het-basisinkomen-is-realistisch-en-betaalbaar/316210125-2f75431a>

28 Volgens het Nibud kwamen arme huishoudens in 2018 al € 217 per maand tekort, en dit tekort stijgt al jaren achter elkaar. Voor een gezin met twee kinderen loopt dat op tot € 275 per maand. Daarbij moet bedacht worden dat dit tekorten zijn op de normbudgetten die CBS, SCP en Nibud voor armoede berekenen. Deze normbudgetten (€ 1040-1135 per maand voor een alleenstaande, en € 1960-2100 voor een gezin met twee kinderen in 2018) waren nog veel hoger dan het sociaal minimum, de bijstandsuitkering (in 2018 respectievelijk € 943 en € 1346 per maand), waardoor mensen die daarvan afhankelijk zijn, nog veel meer tekortkomen. Bovendien gaan deze tekorten uit van erg lage normbedragen voor bijv. huur – in werkelijkheid zijn de vaste lasten voor velen hoger.

29 Zie: <https://pureluxe.nl/2019/04/rijkste-landen-wereld-2/>

30 <https://www.cpb.nl/kansrijk-arbeidsmarktbeleid-update-minimumloonbeleid#docid-160195>

31 Deze aanvullingen en wijzigingen betreffen:

- We voegen een minimumtarief voor zzp-ers toe (de commissie wil eerst zien of dat wel nodig is, wij zien die noodzaak nu al);
- We gaan niet over tot een verplichte basisverzekering voor arbeidsongeschiktheid (dat is niet nodig als we een Zekerheidsinkomen invoeren);
- We gaan al wel over tot een verplicht aanvullend pensioen voor alle werkenden (de commissie beschrijft wel de noodzaak, maar komt niet tot een concrete aanbeveling);
- De commissie komt ook niet tot een concrete aanbeveling over handhaving van het recht bij uitzendbureaus – wij doen dat wel, door een vergunningplicht in te voeren en fors te investeren in de handhaving;
- De uitzondering om bij intra-concern detachering (detachering bij een ander bedrijf binnen hetzelfde groepsconcern en bij ‘collegiale in- en uitlening’ af te wijken van het principe dat de feitelijk werkgever ook de juridische werkgever moet zijn, nemen we niet over omdat dit ook leidt tot het minder zeker maken van vast werk;

- We draaien ook bij platformbedrijven de bewijslast om – ze zijn werkgever, tenzij. Wij betwijfelen of het voorstel van de commissie ver genoeg gaat om schijnconstructies, zoals die nu plaatsvinden bij bijv. platforms voor maaltijdbezorgers en voor schoonmakers, uit te sluiten.
- We gaan niet over tot beperking van de re-integratieverplichtingen van werkgevers in de WIA, zoals de commissie wel voorstelt.

32 Er zijn twee uitzonderingen hierop:

- bij uitzending voor tijdelijk werk blijft het werkgeverschap bij het uitzendbureau (inclusief een lichter ontslagregime, behoudens in geval van ziekte) voor een periode van maximaal een half jaar. De uitzendwerknemer moet echter wel tenminste de arbeidsvoorwaarden krijgen die ook de eigen werknemers van de opdrachtgever van het uitzendbureau ontvangen. Uitzendwerk moet ook echt tijdelijk zijn: de ketenregeling van maximaal twee jaar is van toepassing – werkt men langer bij een opdrachtgever, dan komt hij in dienst van de opdrachtgever. Uitzendbureaus krijgen voorts een vergunningplicht om de handhaving van het arbeidsrecht, de fiscaliteit en het sociale verzekeringsrecht te vergemakkelijken. We gaan fors investeren in die handhaving nu er veel aanwijzingen zijn voor grote misstanden;
- bij detachering en contracting geldt het uitgangspunt dat het werkgeverschap van de uitbestedende opdrachtgever op wiens locatie het werk verricht wordt van toepassing is, tenzij kan worden aangetoond dat de werknemer (a) onderdeel is van de organisatie van de partij die hem inzet bij de opdrachtgever en (b) activiteiten verricht die (ook) behoren tot de reguliere ondernemingsactiviteiten van de partij die hem inzet bij de opdrachtgever.

33 Uiteenlopend van onvoldoende zelfredzaamheid (geen geordende administratie bijv.) (!), een nog lopende scheiding, een eigen bedrijf dat eerst geliquideerd moet worden, een woning die beneden de hypotheekwaarde verkocht moet worden, etc. etc. Zie ook: <https://nos.nl/artikel/2251491-daling-aantal-mensen-in-de-schuldsaneringsbaart-zorgen.html>

34 Zie: <https://demonitor.kro-ncrv.nl/artikelen/onderzoek-schuldhulpverlening-niet-gericht-op-schuldenvrij-maken-clienten>

35 Zie: <https://www.bureauwsnp.nl/binaries/content/assets/wsnp/onderzoek/monitor-wsnp17.pdf>

36 Zie: http://www.seo.nl/uploads/media/2015-73_Duurzaamheid_schuldentrajecten.pdf

37 <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2229917-weinig-zicht-op-kwaliteit-bewindvoering-mensen-in-de-schulden-de-dupe.html>

38 Zie: <https://decorrespondent.nl/253/hoe-banken-verpakte-lucht-mogen-blijven-verkopen/21398487-ba10334e>

39 Wanneer Europese wetgeving hierover te lang op zich laat wachten, dan voeren we die eerder in met een coalitie van landen die wel al willen.

40 In de officiële statistieken wordt de inkomensongelijkheid weg-gedefinieerd. Dat komt vooral omdat inkomen uit vermogen nauwelijks belast wordt, en de statistiek uitgaat van belastinggegevens. Dat terwijl we ook volgens de officiële statistiek wel enorme vermogensongelijkheid hebben, en ook die wordt nog eens onderschat. Zie o.m.: <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/cbs-meet-meer-ongelijkheid-maar-verkoopt-het-als-minder>; <https://decorrespondent.nl/5733/waarom-de-inkomensongelijkheid-in-nederland-groter-is-dan-we-denken/2585440982124-265e0fd1>; <https://www.groene.nl/artikel/vermogen-of-verdienste>; <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/weggedefinieerd-inkomen-onttrekt-tweedeling-en-grotere-ongelijkheid-aan-het-zicht>; <https://www.sg.uu.nl/artikelen/2018/04/grote-ongelijkheid-desastreus-voor-de-samenleving-en-de-economie>; <https://www.rtlz.nl/opinie/artikel/3758051/nederland-misschien-wel-veel-ongelijker-dan-we-denken>; <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/49/de-wondere-wereld-van-ongelijkheid>; <https://www.oxfamnovib.nl/blogs/dilemmas-en-oplossingen/waarom-ongelijkheid-wereldwijd-groeit>; <https://www.ftm.nl/artikelen/groeiende-ongelijkheid-stoppen?share=1>; <https://www.groene.nl/artikel/en-de-winnaar-is-het-bedrijfsleven>; https://pure.uva.nl/ws/files/2346874/159402_446071.pdf; <https://groenlinks.nl/nieuws/kiezers-van-linkse-en-rechtse-partijen-verenigd-pleidooi-voor-minder-ongelijkheid>; <https://www.quotenet.nl/Nieuws/Rijk-Nederland-doet-het-waanzinnig-maar-de-rest-staat-stil-216956>;

41 Het gaat hier om het totale private vermogen: aandelen, obligaties, spaar- en bankrekeningen, huizen en andere bezittingen. Pensioenen zijn door het CBS niet meegeteld, omdat mensen nu niet bij hun pensioen kunnen komen – het is geen ‘vrij’ vermogen. Zouden aanvullende pensioenen wel worden meegerekend (in totaal staat er ruim 1000 miljard euro uit bij Nederlandse pensioenfondsen) dan is de ongelijkheid in vermogen een stuk kleiner, maar nog steeds fors. Het CPB neemt in haar berekening van de Gini-coëfficiënt voor de vermogensongelijkheid het pensioenvermogen wel mee.

42 <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/nederland-hard-op-weg-naar-de-1-procent-samenleving> .

43 Zie: <http://www.mejudice.nl/artikelen/detail/weggedefinieerd-inkomen-onttrekt-tweedeling-en-grotere-ongelijkheid-aan-het-zicht>

44 De Volkskrant, column, 10 juli 2017

45 zie: https://www.evelientonkens.nl/wp-content/uploads/2015/10/swierstra_tonkens_-_de_schaduwzijde_van_de_meritocratie.pdf) en bijv. Evelien Tonkens (Zie: https://www.evelientonkens.nl/wp-content/uploads/2015/10/swierstra_tonkens_-_de_schaduwzijde_van_de_meritocratie.pdf)

46 Zie: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32140-50.html>

47 Zie: <https://www.fnv.nl/over-fnv/nieuws/nieuwsarchief/2017/juni/Nieuwe-belastingtrucs-onthuld.-FNV-Politiek-moet-dit-soort-belastingmigratie-verbieden/>

48 Het volgende is ontleend aan <https://decorrespondent.nl/5733/waarom-de-inkomensongelijkheid-in-nederland-groter-is-dan-we-denken/344904727167-6ef17882> van Jesse Frederik.

49 <https://www.volkskrant.nl/economie/kunnen-alle-toeslagen-niet-worden-afgeschaft~b8499d0c/>

50 Directeur-Grotaandeelhouder

51 Er komt per direct een moratorium op de omvang van de veestapel in de intensieve veehouderij per diersoort, vooruitlopend op het nieuwe beleid. We geven provincies de bevoegdheid om regionaal extra eisen te stellen aan de veehouderij in het kader van de volksgezondheid en het milieu en tevens nemen we het voorzorgcriterium op als weigeringsgrond voor vergunningaanvragen van veehouderijen in de AMvB's van de Omgevingswet. Nieuwbouw van megastallen wordt niet meer toegestaan en bestaande megastallen verdwijnen.

52 Antibiotica mogen alleen worden gebruikt in uitzonderingsgevallen en op individueel niveau. De NVWA gaat meer inspecteren op antibioticagebruik, ook in geïmporteerd voedsel zoals kweekvis.

53 Wij willen naar blijvend gezond water door zo spoedig mogelijk microplastics uit cosmetica en wasmiddelen te verwijderen en door waterfilters tegen vervuiling door medicijnen bij ziekenhuizen verplicht te stellen. Ook gewasbeschermingsmiddelen en mest mogen niet in het oppervlaktewater komen door lozing of afspoeling. Bij de waterzuivering worden grondstoffen als fosfaten uit afvalwater gewonnen en hergebruikt.

54 Kernenergie blijven we afwijzen. In de huidige vorm is dat niet-duurzaam en nog steeds risicovol. Innovatieve toepassingen zijn zeer duur en nog niet beschikbaar in de komende twee decennia. Het huidige geld kan beter besteed worden, al zijn we niet tegen meedoen aan internationaal onderzoek voor de lange termijn. Biomassa is alleen tijdelijk aanvaardbaar, zolang andere duurzame bronnen nog onvoldoende beschikbaar zijn. En dan alleen strikt duurzaam en maatschappelijk verantwoord geproduceerde biomassa, en alleen voor warmtecentrales, niet als bijstook in fossiele energiecentrales. Liever bestemmen we deze biomassa als grondstof, bijv. in de chemie en in de bouw. We moeten veel meer duurzame biomassa daarvoor produceren. Het nationale areaal voor bosbouw wordt verdubbeld en 100% duurzaam.

55 We gaan de schade in Groningen direct en ruimhartig vergoeden. We dwingen Shell en Exxon daaraan ruim mee te betalen.

56 De normen voor dierenwelzijn worden verhoogd en strak gehandhaafd. Weidegang voor koeien en voldoende buitenruimte voor varkens en pluimvee worden wettelijk verankerd. Koeien kunnen grazen, kippen scharrelen, varkens wroeten. Alle stallen worden (brand)veilig. Geen varkens meer met geamputeerde staarten, op betonnen

vloeren, in kraamkooien en megastallen; geen koeien die nooit hun kalveren mogen grootbrengen of in een wei mogen grazen; geen plofkippen die met gebroken vleugels het slachthuis bereiken; geen langeafstandstransporten met levende dieren, en zeker niet met dieren jonger dan twee maanden. Dieren hebben recht op een respectvolle behandeling. Landbouw- en huisdieren worden zo gehouden dat zij soorteigen gedrag kunnen vertonen. We willen regelgeving aanpassen zodat boeren verplicht worden het dierenwelzijn te monitoren en te verbeteren. Er komt een verbod op het houden en fokken van nertsen en andere (pels)dieren met als doel het verkrijgen van (een deel van) hun pels of vacht. Daarnaast komt er een verbod op de handel in, import en doorvoer van bontproducten. Om onnodig transport van slachtdieren te voorkomen wordt het slachten in Nederland het uitgangspunt. Daar waar dat niet gebeurt wordt Europees geregeld dat er een verbod komt op veetransporten van levende dieren die langer dan 4 uur duren. Dierenartsen krijgen een meldplicht van misstanden en er komt ook een meldpunt voor anonieme klachten. Klokkenluiders worden beschermd en gerehabiliteerd. De NVWA wordt ook drastisch hervormd en onafhankelijk gemaakt van de minister en van de te controleren sector, opdat de cultuur van het wegkijken nu eens echt wordt aangepakt. Daarbij wordt samengewerkt met de dierenbescherming en kritische dierenartsen. Slachthuizen worden permanent gevolgd met camera's. Opsporing en vervolging van dieren mishandeling krijgt ook meer prioriteit.

57 Om de inklinking van het veen en de uitstoot van CO₂ tegen te gaan verhogen we het waterpeil in het veenweidegebied en stemmen we het gebruik van de grond zoveel mogelijk af op de aard van het gebied (functie volgt peil). Er komt een pakket aan stimuleringsmaatregelen om boeren te helpen over te stappen op duurzame natte landbouw.

Wij willen dat de mest die op land wordt uitgereden van gezonde samenstelling is voor het milieu. De mineralen, fosfaat en stikstof gaan we daarom eerst (deels) uit de mest halen en separaat verhandelen als grondstof voor andere toepassingen. De ontheffing van Nederland in de EU om meer fosfaat uit te mogen rijden wordt per direct beëindigd.

58 De teelt van lokale eiwitgewassen voor voedsel en veevoer wordt bevorderd. Wij willen dat er meer veevoerders uit de eigen akker- en tuinbouwrestproducten worden gehaald zodat we op termijn kunnen stoppen met de import van de dure en niet-duurzame soja.

59 <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nederland-is-in-2120-schoon-en-groen~b831756c/>

60 Zie ook het recente boek *Een klein land met verre uthoeken* (2020) van Floor Milikowski, eerder gepubliceerd in delen in *De Groene Amsterdammer*.

61 In tegenstelling tot wat het rechtse kabinet Rutte III steeds suggereert is allang duidelijk dat dit kan. Woningcorporaties leveren diensten voor algemeen economisch belang (DAEB) en kunnen van de EU worden vrijgesteld van deze richtlijn.

62 (zie: <https://demonitor.kro-ncrv.nl/artikelen/de-kansen-van-een-werkloze-uit-rotterdam-zuid-nemen-echt-niet-toe-als-je-hem-in-kralingen-plaatst>)

63 Zie o.m.: <https://www.socialevraagstukken.nl/rotterdamwet-is-mislukt/>

64 Genoemd in: <https://www.oneworld.nl/lezen/discriminatie/sociaal-onrecht/gentrificatie-gaat-niet-over-hipsters-maar-over-onrecht/>

65 Zie: <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/stop-met-wegduiken-voor-pijnlijke-keuzes-in-de-zorg-bepleit-wouter-bos~ba656629/> (12 oktober 2018)

66 Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/22/zorguitgaven-stijgen-in-2017-met-2-1-procent> en: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/20/zorguitgaven-stijgen-in-2016-met-1-8-procent>

67 <https://www.groene.nl/artikel/de-kosten-in-de-zorg?fbclid=IwAR07Ijvy16g7FZbEOi21gYj5bX0WIF84aKoUNyy7T2MnT-Vusi9l4s7m5Aw>

68 In 2011 waren de 13,5 miljoen Nederlandse premiebetalers nog maximaal 170 euro per jaar aan eigen risico kwijt, inmiddels is dat 385 euro. Wie medicijnen gebruikt, bloed laat prikken of naar een specialist moet, betaalt de eerste 385 euro zelf. De helft van de mensen is jaarlijks het hele eigen risico kwijt, de andere helft verbruikt een deel ervan.

69 In 2012 kwamen inkomens tot 35.011 euro (voor alleenwonenden) en tot 51.690 euro (voor meerpersoonshuishoudens) voor zorgtoeslag in aanmerking. Inmiddels is de zorgtoeslag er alleen voor mensen met een inkomen tot 27.012 euro (alleenwonenden) of tot 33.765 euro (meerpersoonshuishoudens). Bovendien werden de bedragen sterk verlaagd, vooral voor wie iets boven het sociaal minimum zit.

70 Zie: <https://www.pvda.nl/nieuws/big-farma-gezond/>

71 Daarbij moet gelet worden op waterbedeffecten. Een heel ander soort waterbedeffect is dat ziekenhuizen 'dure' patiënten doorverwijzen naar andere ziekenhuizen, onder het mom dat dit andere ziekenhuis betere zorg kan bieden. Het AMC in Amsterdam trok hierover aan de bel. Want nu dure medicijnen voor bijvoorbeeld kankerbehandeling sinds 2012 onder het ziekenhuisbudget vallen én de ziekenhuizen zich moeten houden aan het kostenplafond krijgt het AMC opvallend vaak 'dure' patiënten doorverwezen.

72 Waar dat nu al gebeurt is de kwaliteit van de diagnose beter. Het CIZ heeft nu overigens grote achterstanden en wachttijden.

73 Zorgverzekeraars zijn slechts mondjesmaat bereid tot het verstrekken van voorschotten of gebruiken dit zelfs als breekijzer in onderhandelingen met ziekenhuizen. Het geld dat ziekenhuizen en andere zorginstellingen in de tussentijd nodig hebben, lenen ze in de regel bij de bank. En omdat we zo nodig in een marktstelsel moeten opereren komen daar tegenwoordig de volledige financieringskosten van huisvesting, verbouwing en investering ook nog eens bij. Voor een gemiddeld ziekenhuis lopen de rentelasten dan al snel op tot enkele miljoenen euro's per jaar. Doordat de overheid zich daarnaast steeds verder terugtrekt worden de eisen qua solvabiliteit en financieringsratio's voor instellingen steeds hoger. In de afgelopen tien jaar is de solvabiliteit toegenomen van gemiddeld 8% tot 20%. Daarmee hebben de gezamenlijke zorginstellingen een kleine € 12 miljard op de bank staan dat niets staat te doen in tijden van krapte en bezuinigingen.

74 <http://delangemars.nl/2017/09/03/zorgverzekeraars-maken-afgelopen-vijf-jaar-5-miljard-winst/>

75 Zie: <https://www.medischcontact.nl/opinie/blogs-columns/column/dubbele-bodem-1.htm>

76 <https://iederin.nl/21837-2/>

77 <https://nos.nl/artikel/2314966-gemeenten-hebben-nauwelijks-zicht-op-besteding-van-zorggeld.html>

78 <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/18/kabinet-en-gemeenten-laten-kwetsbare-kinderen-in-de-steek-a3980724>

79 Zie: <https://pointer.kro-ncrv.nl/artikelen/zo-vind-je-minstens-85-zorgbedrijven-die-structureel-hoge-winst-maken> en: <https://www.ftm.nl/dossier/zorgcowboys>

80 Zie: <https://www.skipt.nl/blog/via-een-omweg-toch-afschaffing-vrije-artsenkeuze/>

81 Zie bijv.: https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/halfabeten-en-laaggecijferden-zijn-het-gevolg-van-inferieur-onderwijs~bf3cd183/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free

82 De geschiedenis van de Weimarrepubliek leert ons hoe gevaarlijk het is om tolerant te zijn tegen niet-tolerante politici en hun partijen.

83 Zie: <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/38664>

84 Zie: <https://www.sdgnederland.nl/>

85 Vastgesteld op januari 2005, zie: <https://www.pvda.nl/wp-content/uploads/2005/01/10195-pvda-pvda-beginselmanifest.pdf>

86 Zie ook: <https://fd.nl/opinie/1312321/de-weg-van-calvinistische-zuinigheid-loopt-dood#>

87 Jacobs: *"Bij de pensioenen is het wenselijk om het deel via kapitaaldekking in de aanvullende pensioenen te verminderen en het deel via omslagfinanciering in de AOW te vergroten. Als de rente structureel extreem laag is, moeten mensen zich namelijk een ongeluk sparen om een behoorlijk pensioen op te bouwen."*

88 Zie o.m. de analyse van Bas Jacobs, hoogleraar economie aan de Erasmus School of Economics, op zijn weblog: <https://basjacobs.wordpress.com/2016/09/19/de-rekening-van-rutte/> en <https://basjacobs.wordpress.com/2016/09/17/ing-heeft-gelijk-overheidsbeleid-in-de-periode-2011-2017-kostte-volgens-het-cpb-ongeveer-365-000-banen/>

89 Zie: <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2020/intelligent-herstelbeleid-coronacrisis.pdf>

90 In 'normale' economische tijden duurt die deeltijd-WW maximaal een half jaar, maar bij de crisis van 2008 konden mensen twee jaar deeltijd-WW krijgen. In mei 2009 zaten er in Duitsland meer dan een miljoen mensen in de regeling. Een groot voordeel voor werkgevers is dat ze hun goede mensen niet kwijtraken. In Nederland werd eind 2008 tijdelijk een vorm van deeltijd-WW ingesteld, maar het budget was na een half jaar al op, waarna er nog twee jaar lang een regeling in uitgekleden vorm kwam. Toen de werkloosheid in 2012 hard opliep bestond de deeltijd-WW al niet meer. Een politieke keuze: het kabinet van VVD/CDA was duidelijk minder enthousiast over de regeling dan het kabinet-Balkenende/Bos. In totaal hebben in Nederland slechts 77.000 mensen een deeltijd-WW-uitkering gehad. Terwijl de regeling volgens werkgevers en vakbonden van groot belang was. In de evaluatie ervan zei een derde van de werkgevers dat ze zonder deeltijd-WW de crisis niet overleefd zouden hebben. Driekwart van de deelnemende werkgevers meldt in de evaluatie dat ze anders meer mensen zouden hebben ontslagen.

91 De onderzoekscommissie huurprijzen van de Tweede Kamer adviseerde dat al in 2013. Er is helaas niets mee gedaan.